

**Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Kommunikáció PhD Program**

MESTER TIBOR

Hálózati közösségek etnográfiaja: megközelítések és elemzési példák

(doktori disszertáció)

Konzulens: Horányi Özséb, CSc., egyetemi tanár

2010

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS	1
Hálózati kommunikáció kutatásának releváns jellege	5
Az etnográfiai megközelítés helye	11
AZ ETNOGRÁFIAI TEKINTET ÉS AZ ÚJ TECHNOLÓGIÁK KIHÍVÁSOK ÉS LEHETŐSÉGEK	18
A társadalmi-kulturális változások etnográfiai szemlélete	21
Etnográfia a mediatizált világban	24
A hálózati közösségek etnográfiája	28
ELŐZMÉNYEK, KUTATÁSI STRATÉGIÁK ÉS MÓDSZEREK	33
Előzmények	33
A kiberantropológia programja	38
A médiaetnográfiai megközelítés	40
Virtuális etnográfia	43
Digitális etnográfia	47
Összegzés	50
A KIBETÉR MINT TÁRSAS TÉR	53
Hálózati technológiák és városi terek	54
A technológiai tér diskurzusai	58
Kibertér: a hely nélküli tér	60
Az online társas szféra térbelisége	68
Hibrid terek: a virtuális tér és valós tér összekapcsolódása	79
HÁLÓZATI KÖZÖSSÉGEK – EGY LEHETSÉGES TIPOLÓGIA	86
HÁLÓZATI KÖZÖSSÉGEK – ELEMZÉSI PÉLDÁK	109
<i>Fotozz!</i> – amatőr fotográfiai portál	112
A <i>Metnet</i> – meteorológiai portál és közösség	127
Hely és virtualitás – új típusú lokális kötődések	148
ZÁRSZÓ	162
BIBLIOGRÁFIA	171
MELLÉKLETEK	182

BEVEZETÉS

Yet all the questions about cause and effect, as between a technology and a society, are intensely practical. Until we have begun to answer them, we really do not know, in any particular case, whether, for example, we are talking about a technology or about the uses of technology, about necessary institutions or particular and changeable institutions, about a context or about a form. And it is not only a matter of intellectual uncertainty; it is a matter of social practice.

Raymond Williams: *Television: Technology and Cultural Form*

A mottóul választott Raymond Williams idézet (1974: 2) a televízió szertágazó társadalmi hatásait demonstráló klasszikus könyvének bevezetéséből származik, ami véleményem szerint ma is igen tanulságos a technológiák társadalmi hatásait vizsgáló társadalomtudósok számára. Egy új technológia megjelenése esetében gyakran elhangzik, kezdi gondolatmenetét Williams, hogy alapvetően megváltoztatja világunkat, új történeti korszakot nyit, új társadalmat teremt; ezek azonban olyan általános megállapítások, melyeknek aligha tudunk kézzel fogható értelmet tulajdonítani. Ez részben abból fakad, hogy az ehhez hasonlóan formált kijelentések azt sugallják, hogy a technológia teremti meg, hozza létre, irányítja ezeket a társadalomban végbemenő változásokat. Az ilyen megközelítések valójában összemossák az okokat és a következményeket, óhatatlanul absztrakt és teoretikus kérdésfeltevésekbe és végeláthatatlan vitákba torkollanak.¹ Ehelyett, folytatja Williams, arra van szükség, hogy a kérdéseinket gyakorlati problémák mentén fogalmazzuk meg, vizsgálatokat és kutatásokat végezzünk.

Williams munkájának jelentősége abban áll, hogy a technológia helyett annak társas használatát helyezi a tudományos vizsgálódás figyelmének középpontjába.

¹ Könnyen megfejtendő, hogy Williams itt, anélkül, hogy néven nevezné, a torontói iskola médiaértelmezését, azon keresztül pedig a technológiai determinizmus álláspontját bírálja.

Rámutat arra, hogy a televízió megalkotásában szerepet játszó gazdasági és politikai motivációk nem predesztinálták a kialakuló intézményes kereteket és használati módokat, azok fejlődését a kulturális kontextus (értékek és normák készlete), valamint a társadalomban végbemenő apró változások (a mögöttük meghúzódó társas döntések) határozták meg.

Jelen értekezés a hálózati kommunikáció és az online szerveződő közösségek² etnográfiai jellegű vizsgálatának tapasztalatait és további kutatási lehetőségeit kívánja bemutatni. Az ezekben a törekvésekben megjelenő kutatói szemlélet és szerepfelfogás számos tekintetben emlékeztet a Williams által vázolt programra. Közös vonásuk, hogy nem kecsegtetnek a nagy kérdések végleges megválaszolásával, csupán az empirikusan megfigyelhető gyakorlatokat kívánják a maguk sajátos szempontjai alapján értelmezni. Ez a vizsgálódás óhatatlanul reflexív, hiszen a témák kiválasztásától kezdődően, a technológiában rejlő lehetőségek és az esetleges veszélyek bemutatásán át az eredmények interpretációjáig számos ponton szerepet játszik a vizsgált jelenségekkel kapcsolatos kutatói hozzáállás. Végül, Williamsnak is jól megragadható elképzelései voltak az új technológiai társadalmi szerepéről és feladatáról; a kulturális javakhoz való hozzáférés növelése és a társas viszonyok demokratizálása olyan célok, melyek társadalmi víziók formájában a mai vizsgálatokban is megjelennek.

Amellett szándékozom érvelni, hogy a kultúraalapú megközelítés és az etnográfiai szemlélet fontos adalékokkal szolgálhat az új infokommunikációs technológiák széleskörű elterjedése nyomán létrejövő kulturális-társadalmi változásokkal kapcsolatban. A bemutatásra kerülő kutatási programnak nem célja, hogy a ma még csak bizonytalan kontúrokkal rendelkező „információs társadalom” kulturális

² A hálózati közösségek (network communities) kifejezés alatt olyan online szerveződő csoportokat értek, amelyek kialakulásuk módja, működésük jellemzői, a tagok közötti kapcsolat dinamikája alapján alapvetően új típusú közösségformaként értelmezhetők. A kifejezést olyan terminusként kívánom használni, ami számos különböző okból és motivációból létrejött közösségszerveződési formát kapcsol egybe a közös tulajdonságok laza hálózata segítségével, azaz egyes elemeit nem meghatározó jellemzők, hanem a családi hasonlóság köti össze. Kialakulásuk lehetőségét és értelmezésének szélesebb kontextusát a hálózati kommunikáció jelenségszférája szolgáltatja.

vizsgálatának általános kereteit lefedtesse, ugyanakkor nem pusztán egyes konkrét technológiák használati mintázatait kívánja leírni. Elsősorban a mindennapokban megfigyelhető kollektív kulturális gyakorlatok értelmezésével foglalkozik, annak tudatában, hogy ez a törekvés saját belső korlátaiból fakadóan is csak részleges lehet. Az etnográfiai megismerés sajátosságaiából fakadóan ugyanis az eredményként felmutatható értelmezések nem ragadhatók ki helyi kontextusukból, nem beszélhetünk tehát egyfajta kumulatív módon létrejövő átfogó, kultúraelméletté formálható tudásról. A különböző lokális vizsgálatok mozaikszerű darabjainak egymás mellé illesztése ehhez nem elegendő, ellenben lehetőséget teremt arra, hogy a jelenségek leírásához használt fogalmaink készletét alaposabban megvizsgálhassuk.

A bevezető oldalakon először arra szeretnék kitérni, hogy milyen érvekkel támasztható alá a címben megjelenő témaválasztás, itt tekintem át röviden az empirikus vizsgálat háttérében megjelenő elméleti és a módszertani paradigmákkal való kapcsolódási pontokat, diszciplináris összefüggéseket. A második fejezetben bemutatom az etnográfiai megközelítés jellegzetességeit, az adott jelenségszféra vizsgálata során megmutatkozó előnyeit és korlátait. Ebben a szakaszban azt szeretném hangsúlyozni, hogy az etnográfiai hagyomány leíró és értelmező gyakorlata kiegészítheti és pontosíthatja más diszciplináris kiindulópontot felhasználó kutatások eredményeit, miként e terület sem boldogulhat a másutt keletkező tapasztalatok felhasználása nélkül.

Ezt követően mutatom be a hálózati kommunikáció etnográfiai vizsgálatának első, kilencvenes években születő kísérleteit és három irányzatát. Az összegzésnek nem az volt a célja, hogy teljes szakirodalmi áttekintést adjon, mindezzel együtt igyekeztem az általam fontosnak vélt művekben és kutatói törekvésekben fellelhető elképzelések mindegyikét hűen bemutatni. Bizonyára hasznos tapasztalatokkal szolgálna az egyes kutatóhelyek és -csoportok, fórumok és folyóiratok közötti kapcsolatok szisztematikus feltárása, azonban adott esetben lényegesebbnek tűnt az egyes irányzatok közötti különbségek világos felmutatása, mint egy részletes, de csak a

folyton összegubancolódo szálak megörzésével leírható kutatás- és problématörténet kidolgozása.

A változó kulturális értelmezésekkel foglalkozó szakaszban a kulturális vizsgálódás számára fontos fogalmak jelentésváltozásait igyekszem tetten érni, amely összefonódik az új kommunikációs technológiák használatának elterjedésével. Annak megmutatására törekedtem, hogy egyes koncepciók (mint a kibertér, a virtuális identitás, a hely) miként jelentek meg a társadalomtudományos vizsgálatokban, és hogyan változnak meg, értékelődnek át hangsúlyaik az eltelt évek során. A fejezet nem veti módszeresen egybe a tudományos (és az annak nyomán megszülető köznap) értelmezések elemeit a korabeli felhasználói élményekkel és tapasztalatokkal, de törekedtem arra, hogy néhány példa segítségével rámutassak ezekre az óhatatlanul felmerülő kritikai mozzanatokra.

Az értekezés második része elsőként az online szerveződő közösségekre jellemző tulajdonságok meghatározására tesz kísérletet. Amellett érvelek, hogy a vizsgálódások szempontjából a zárt definíciók helyett hasznosabb ezeknek a csoportok családi hasonlóság alapján való összekapcsolása, és felvázolom a közösségek egy lehetséges taxonómiáját. Az ezt követő empirikus elemzési példák (két közösség, illetve egy újfajta közösségszerveződési tendencia) bemutatásán keresztül nem csupán a korábbi fogalmi javaslat gyakorlati előnyeit, hanem a módszerek alkalmazhatóságát is szemléltetni kívánom. A három elemzési példa, mely eltérő kutatói stratégiákat reprezentál, természetesen nem meríti ki a lehetséges vizsgálódások körét, így szorosabban kötődik az egyik ismertetésre kerülő irányzathoz (a virtuális etnográfiahoz), míg más lehetőségeket figyelmen kívül hagy. Emellett témájuk feltárása sem tekinthető lezártnak, remélem, hogy az itt javasolt értelmezések továbbgondolhatók a további kutatások során.

Az értekezés zárásában visszatérő elméleti fejtegetések elsősorban egy új beszédmód lehetőségeit keresik, melynek legnagyobb kihívása maga a folyamatosan

változó technológiai-kulturális tájkép, és az annak leírására szolgáló társadalomtudományos beszédmódban megjelenő fogalmak lebegő jellege.

A hálózati kommunikáció kutatásának releváns jellege

Mindenekelőtt azt szükséges tisztázni, hogy mi teszi aktuálissá és relevánssá ezt a témaválasztást általában a kommunikációtudomány szempontjából. A kérdést Williams szellemének megfelelően nem az új infokommunikációs technológiák terjedésével kapcsolatban obligát módon előkerülő, forradalomról, korszakváltásról, gyökeres átrendezésről szóló eszmefuttatások felől közelítem meg, hanem magának a diszciplínának a perspektívájából: mennyiben tűnik hasznosnak vagy éppen elengedhetetlennek a technológiával és annak használatával való foglalatalkodás.

A kommunikációtudomány egy olyan tagolt, számos elméleti megközelítést és kutatási programot felölelő tudományterület, melynek, minként arra a tudományfilozófus oly magától értetődően rámutat (Ropolyi 2006: 116-117), nincsenek „bevett nézetei”, általánosan alkalmazható elméleti és fogalmi keretei, ehelyett a külső tekintet számára egymással versengő modellek és teóriák, elmosódó kontúrokkal rendelkező problématerületek rendezetlen halmazaként tűnik fel. Mindez azonban nem jelenti magától értetődően azt, hogy a tudományterület paradigma előtti állapotáról beszélhetünk, éppen ellenkezőleg, egy olyan multidiszciplináris vállalkozásról kell számot adnunk, amely közös téma (a kommunikációs jelenségszféra) mentén integrál többé-kevésbé autonóm, különböző hagyományokba illeszkedő megközelítéseket (így a nagy korszakokat leíró társadalomtörténetet vagy az egyénre és a környezetére fókuszáló szociálpszichológiát), és elemzési gyakorlatokat (a formális modellektől a kulturális szemiotikáig).

A kommunikációtudományt téma- és problématerületei felől definiálva azt láthatjuk, hogy a kommunikációs helyzetek és scenáriók bemutatását célzó modellek

készítése, illetve a kommunikációs folyamatokban szerepet játszó technológiai eszközök szerepét és jelentőségét bemutató két hagyomány hosszú ideig egymástól függetlenül fejlődött. A klasszikus kommunikációelméletek kiindulópontjával általában a dialógus modell szolgált, amely a kétszereplős (a feladó és vevő közötti) üzenetváltást helyezte a középpontba. A transzmissziós, interakciós és tranzakciós modellek esetében egyaránt a személyközi kommunikáció jelentette a keretet, ami a humán kommunikáció általános leírására szolgált. Ezt aztán olyan eltérő irányú elemzések egészítették ki, mint a beszédaktus-elméletek (amely a folyamat kognitív mechanizmusait helyezte középpontba) (Searle 2000), a beszéd etnográfija (amely a kulturális gyakorlatok sokféleségének felmutatásán keresztül árnyalta a kommunikáció helyzetek képét) (Hymes 1997) vagy a dramatólogia (amely a szerepjátszás összetevőit bontotta ki) (Goffmann 1981). A személyközi kommunikáción túlmutató jelenségeket elemző elgondolások, így a különböző tömegkommunikációs teóriák gyakran ugyanezen értelmezési keret fogalmait (üzenet, kód, kontextus stb.), építették magukba, illetve értelmezték újra a jelenségek egy másik szintjén; az alkalmazott kommunikációs technológia azonban néhány esettől eltekintve nem képezte az elméletek szerves részét.

A jóval egységesebbnek tekinthető médiaelméleti tradíció kiindulópontját ezzel szemben éppen a kommunikációs eszközök és technológiák képezik, melyek maguk is alkotórészei a társadalmi környezetnek. Kiinduló tézise szerint az új eszközök megjelenése alapvetően formálja át a társas viszonyokat és interakciós mintákat. A kommunikációs forradalmak elméletét megalapozó Harold Innis felfogásában a kommunikációs médiumok elsősorban a társadalmi kontroll és szerveződés eszközei, a nehezebben hozzáférhető médiumok az elitek uralmát biztosították az emberiség története során, az újabb kommunikációs technológiák pedig gyakran erodálták ezeket a pozíciókat. Innis (2002) szerint a kommunikációs forradalmak nem pusztán az eszközkészlet megújulását hozzák magukkal, a technológiai újdonságok átszervezik az érdeklődési területeinket (amiről gondolkodunk), módosítják szimbólumaink jellegét (ahogyan gondolkodunk), végül meghatározzák társadalmunk

sajátosságait (a közeget, ahol gondolatainkat kifejtjük). A tanítvány, Marshall McLuhan (2001) a különböző médiumokat az érzékszervek meghosszabbításaként értelmezi, és a tapasztalatok átalakulása nyomán létrejövő különböző gondolkodási és kommunikációs formák kifejlődéséről beszél. A technológiai determinizmus nála megjelenő változata a whofi nyelvi relativizmus egyfajta médiára alkalmazott változata, amelyben az új médiumok megjelenése nem csupán átformálja a kultúrát, hanem teljesen új társadalmi környezetet hoz létre. Innis és McLuhan téziseit számos kiváló kutató árnyalta; a sokszor bírált determinisztikus felfogás³ ellenére a torontói iskola médiaelméletének vannak vitathatatlan érdemei. Legfőképpen az, hogy a nagy civilizációs korszakok (a szóbeliség, az írásbeliség/nyomtatás és az elektronikus médiumok) és a közöttük levő átmenetek leírásával megteremtí a kommunikációs technológiák történetéről és hatásáról szóló tudományos diskurzust. Ugyanakkor a médiateoretikusok által alkalmazott makroperspektíva a mindennapi társas kommunikáció esetében túlságosan absztrakt és nehézkes. A második generációs médiaelméletek (Meyrowitz 2003) épp ezért igyekeznek a kommunikációelmélet egyes elgondolásait (főként a szociálpszichológia eredményeit) integrálni, az elemzés fókuszába pedig a csoport és az egyén kapcsolata, valamint a társadalmi tapasztalatok mediatizált jellege kerül.

A hetvenes évek közepétől kibontakozó új kutatási terület, a számítógép által közvetített kommunikáció (Computer Mediated Communication, CMC) vizsgálata mind a kommunikáció- mind a médiaelmélet számára érdekes kihívásokkal szolgál, hiszen az új típusú kommunikációs módok, helyzetek és tapasztalatok nem helyezhetők el problémamentesen a meglévő keretek között.

A nyílt számítógépes hálózatok megjelenésével képlékennyé válnak a kommunikációs modellek korábban jól elkülöníthetőnek vélt kategóriái, így a személyes, a közvetett és a mediatizált kommunikáció közötti jól artikulált

³ Williams hivatkozott munkájában található bírálat szerint a technológiák determinisztikus hatásának feltételezése leegyszerűsíti a valós társadalmi folyamatokat, melyben sok tényező együttes kölcsönhatása szükséges a következmények létrejöttéhez.

különbségek, egyúttal a kommunikációs helyzeteket meghatározó térbeli és időbeli feltételrendszerek veszítenek jelentőségükből. Megváltozott a kommunikációs tartalmak struktúrája, megjelent a hipertextualitás (és a hipermedialitás) újfajta tartalomszervezési lehetősége, az elektronikus kommunikáció másodlagos szóbelisége (ami Ongnál még a hallható szó visszatérése) újszerű, írásos változatokkal gazdagodott (Nyíri 1999). A digitalizációval átalakultak a kulturális termelés korábbi intézményes keretei, megváltozott a tudás, információ, médiatermékek, műalkotások és dokumentumok előállítás és disztribúciója (Manovich 2007), átalakult a szerző és alkotás tulajdonlásra épülő viszonya (Lessig 2005), valamint kihívások érték a kollektív emlékezetet hordozó intézményeket és a hagyományozás eszközeit (György 2002). A technológia használata és a felbukkanó új kommunikációs helyzetek kezelése másfajta előzetes feltételeket (hozzáférést, felkészültséget és befogadói attitűdöket) kívánt meg a résztvevők részéről (Horányi 1997), mint ami a személyes kommunikációt és a tömegmédiákat jellemezte. Ezek a fejlemények teszik indokolttá egy új fogalom, a hálózati kommunikáció bevezetését, amely nem csupán az egyes involvált eszközökhöz és technológiákhoz kapcsolódik, hanem ahhoz az új kommunikációs térhez (Szakadát 2006), ami a különböző platformokon keresztül létrejön.

A hálózati kommunikáció (*network communication*) terminus a számítógépes hálózatokon létrejövő új interakciós mintákhoz, szolgáltatásokhoz, mediális formákhoz kapcsolódó kommunikatív karakterű jelenség-együttes leírására szolgál.⁴ Egyes jellegzetességeiben osztozik a hagyományos tömegkommunikációs médiumokkal (nyilvános, egy időben sokak számára elérhető), eközben azonban más kommunikációs szituációkat is lehetővé tesz (a személyközi, csoport, nyilvános kommunikáció szcenárióit), de radikálisan eltérő tulajdonságokkal is rendelkezik (az interaktivitás magas foka, a térbeli korlátok elhanyagolható szerepe, az

⁴ Amint azt a kommunikációval és az információ történelemmel foglalkozó kutatók gyakran hangsúlyozzák, a hálózati kommunikáció egyes jellegzetességei megtalálhatók internet előtti technológiákban és intézményi szerveződési mintákban (Z. Karvalics 2004). Az itt tárgyalt problematika kapcsán ugyanakkor eltekinthetünk a történeti aspektustól, mert azok nem játszanak meghatározó szerepet a vizsgált jelenségek elemzésében.

információáramlás lehetséges irányainak összetettsége) (van Dijk 1999). A hálózati kommunikáció vizsgálata nem szűkíthető le a különböző platformokon létrejövő kommunikációs folyamat tanulmányozására, hiszen, mint láttuk, az új technológiák alapvetően átformálják a kommunikációs folyamatok tartalmát és keretfeltételeit.

A hálózati kommunikáció vizsgálata értelemszerűen nem korlátozódhat az internet mint az alapvető hálózati technológiai vizsgálatára, hanem magába foglalja az összes kommunikatív mozzanatot és eszközt. Ilyen értelemben a hálózati kommunikáció tetten érhető a hagyományos tömegkommunikációs médiumok átalakulásában (interaktív televíziózás, on-line kiadások, web-rádiók), megjelenik a mobil-telefonában és számítástechnikában (SMS, WAP, GPRS, 3G, GPS stb.), átalakítja a személyközi és intézményes kommunikáció közvetett formáit (elektronikus üzenet, weboldal, csevegőcsatorna, hírcsoport, fórum).

Átalakulnak az egyének és közösségek életében szerepet játszó kommunikációs szinterek, legyenek lokálisak vagy globálisak, az új kommunikációs médiumok interaktivitása megteremti a térben és időben kevésbé korlátozott részvétel lehetőségét a különböző virtuális szintereken.⁵ A technológia lassan részévé válik a mindennapi életvitelünknek, megjelenik a magánszférában, a munkavégzés során, a szabadidő eltöltéséhez kapcsolódóan.

Mindez összességében azt eredményezi, hogy a kommunikációs teóriák nem tekinthetnek el a technológiai környezet megváltozása kapcsán létrejövő új lehetőségek, kommunikációs helyzetek, kulturális gyakorlatok elemzésétől. A médiaelmélet nézőpontjából pedig nem látszik elegendőnek egy újabb korszak beiktatása a kommunikációs forradalmak sorába, főként azért nem, mert a digitális és interaktív média egyik legfontosabb sajátossága, hogy képes hatékonyan hordozni korábbi mediális formákat és tartalmakat. Az új infokommunikációs technológiák

⁵ A virtuális színtér megjelölésére az értekezés későbbi szakaszában a „virtuális tér” jelzős szerkezet helyett a technológiai által fenntartott terek koncepcióját javaslom (a színtér fogalmának igen tanulságos elemzéséhez lásd Domschitz - Hamp 2007).

terjedése nyomán létrejövő mediális tapasztalatok és az innovációk társadalmi diffúziója e teóriák újragondolására is sarkalnak.

Úgy gondolom, hogy a kortárs etnográfiai/antropológiai megközelítés (a két kifejezést a továbbiakban szinonimaként használom⁶) fontos közreműködője egy, az elméleti modellek és fogalmi hálózatok rekonstrukciójára irányuló projektnek, mivel szembesíteni képes a teoretikus absztrakciókat a mindennapi élet gyakorlatával. Megismerési logikája és értelmezési gyakorlata során mindvégig szoros kapcsolatban marad megfigyelt a társas interakció valóságával, a jelenségeket azokban a kontextusokban tárja fel, amelyben létrejönnek. Az etnográfia hasonló módon válhat hasznára a létrejövő új kommunikációelméleti elgondolásoknak, mint egykor „a beszéd etnográfija” mozgalomban Hymes, Fraake és Basso írásai: az etnográfiai példák rámutathatnak a helyzetek és gyakorlatok kulturális sokféleségére, demonstrálják az egyedi esetek összetettségét.

Az etnográfia eredményei a Meyrowitz által javasolt második generációs médiateóriák megalkotásához szükséges empirikus bázis részét képezhetik. Ehhez persze el kell távolodni a médiumok önmagában és önmagáért való tanulmányozásától, attól a szemlélettől, amely absztrakt és formális szempontok szerint differenciálta a mediális formákat. Ezeket a határokat a digitális formátumok kialakulása és a könnyen hozzáférhető manipulációs lehetőségek sokfélesége már erodálta (Manovich 2001). Ennél azonban fontosabb, hogy az új médiumok értelmezése elválaszthatatlan a használat társas aspektusaitól: a házilag készített videó már nem tekinthető ugyanannak a terméknek, amennyiben ezek töltik le és kommentálják a videómegosztó oldalakon. Továbbra is igaz lehet, hogy a „média

⁶ Nem kívánom elrejtteni saját elkötelezettségeimet, úgy gondolom, hogy a kortárs etnográfia és antropológia különböző hagyományokkal rendelkezik, de hasonló kultúraelméleti koncepcióval, módszertannal és egyre inkább hasonló kutatási tematikák mentén dolgozó területként határozható meg. Az interpretatív és kritikai kultúraelméletek (Marcus-Clifford 1988), illetve a belőlük fakadó elemzési és reprezentációs stratégiák az angolszász kulturális antropológiából érkeznek, ugyanakkor nagyban fedik az európai etnológia vagy a brit gyökerű kritikai kultúrakutatás által képviselt társadalmi jelenségeket leíró és interpretációs törekvéseket. Az etnográfia azért tűnik számos esetben szerencsésebbnek, mert az elmélet helyett az értelmező leírásra helyezi a hangsúlyt.

maga az üzenet”, de egyre inkább úgy tűnik, hogy ennek az üzenetnek a dekódolásához szükségesek az etnográfiaihoz hasonlatos olvasatok is.

Az etnografikus megközelítés helye

A kommunikációtudomány határain túlra tekintve azt láthatjuk, hogy az új kommunikációs technológiák társadalmi-kulturális hatásait feltárni kívánó kutatási programokat szerteágazó tudományos érdeklődés jellemzi. A társadalomtudományok közegeiben ez a problématerület leggyakrabban, mint „az információs társadalom” vizsgálata kerül elő, legyen szó egy kialakulóban lévő új társadalmi-gazdasági formáról, kulturális koncepciók születéséről vagy átalakulásáról, illetve az általa megjelenített ideák megvalósítására irányuló politikai programok kritikai vizsgálatáról. A lehetséges perspektívák sokfélesége óhatatlanul megnehezíti a fogalom jelentésének és érvényességi körének vizsgálatát (Webster 2007). A kifejezés a hatvanas években, Japánban tűnik fel a modernizáció új szakaszára, a tudásintenzív gazdaságra történő felkészülés tervének a jelölésére⁷, majd a következő évtizedben, elsősorban Daniel Bell (2001) révén a posztindusztriális gazdaságra vonatkozó átfogó gazdaság- és társadalomtörténeti modellté formálódik. A nyolcvanas évek nagyhatású jövőkutató-publicistája, Alvin Toffler (2001) már civilizációs korszakváltást vizionál, melynek jelentősége az agrár és ipari társadalmak megjelenéséhez hasonló.

A különböző „információs társadalom” elméletek közös jellemzője, hogy a jelen társadalmi állapotokból kiindulva a várható átalakulások főbb tendenciáit vázolják fel, hol a nagy társadalmi rendszerek (gazdaság, társadalom, kultúra) makroperspektívájából, hol ezek egyikét középpontba állítva, hol pedig egyes

⁷ Az „információs társadalom” gyűjtőfogalom jellegéről és annak történetéről alapos áttekintést ad Z. Karvalics (2007), egyúttal

részterületek (oktatás, szabályozás, nyelvi kérdések) elemzésén keresztül tárják elének a jövő lehetséges forogatókönyveit.

Manuel Castells kilencvenes évek második felében született trilógiája (2005, 2006, 2007) mindmáig a legjelentősebb összegző munka az információs (az ő terminológiájában hálózati) társadalomról. A szintetikus igényű, sok korábbi elgondolást magába olvasztó elmélet a termelési viszonyok (munka), az egyéni tapasztalatok (család) és a hatalom (állam) válságának jegyeit diagnosztizálja, amit a térbeli átrendeződések, az időfelfogás és a kultúra elektronikus környezetbe vonulása kísér. A hálózat logikája Castells szerint új társadalmi morfológiát teremtett, melynek alapját a részvétel és a kirekesztettség dichotómiája képezi. Ezeket a változásokat az új technológiák nem determinálják, hiszen maguk is a társadalom intézményrendszereiben zajló folyamatok és kölcsönhatások termékei, egyszerre beszélhetünk a gazdaság, a társadalomszerkezet, az állam átalakulásáról és az ehhez társuló kulturális változásokról.

Castells műve ezért lehet fontos a kultúrakutatás számára is, mert bár hipotéziseit nagymennyiségű kvantitatív adattal támasztja alá, valójában mégis egyfajta makroetnográfáról, kultúraelméleti fejtegetésről beszélhetünk. A technológia transzformációs hatásának vizsgálata nem csak a felszínen zajlik, hanem eljut az alapvető kulturális intézményrendszerek (család, munka, állam) és kulturális tapasztalatok (identitás, tér, idő, életvilágok) újraértelmezéséig. Az *Információ kora* érvelése egyszerre támaszkodik a hagyományos szociológiai apparátus alapján készített analízisre és az egyes területekről származó (helyenként akár anekdotikus) megfigyelések interpretációjára.

Távolodva a nagy összegzéstől a partikulás problémákat vizsgáló empirikus vizsgálatok felé, azt láthatjuk, hogy a hálózati kommunikáció jelenszférijára különbözőképpen tekinthetünk attól függően, hogy mely társadalomtudományos terület felől közelítünk. Az alábbiakban néhány, a kommunikációtudomány számára is fontos problématerületet kiválasztva röviden utalnék ezekre az egyedi

fókuszpontokra, majd ezek viszonylatában próbálom kijelölni az etnográfia helyét és kapcsolódási pontjait.⁸

Ha a szociológiai súlypontokkal rendelkező vizsgálatokat tekintjük át, akkor a hálózati aktivitás és a társadalmi rétegződés kapcsolata, az új kommunikációs technológiák terjedési mechanizmusai, az ennek nyomán kialakuló generációs, térbeli és strukturális egyenlőtlenségek és ehhez hasonló kérdések kerülhetnek előtérbe (DiMaggio – Hargittai – Neuman – Robinson 2001). A megosztottságok nyomait ugyanakkor nem csupán a média és a kulturális fogyasztás eltérő mintázataiban lelhetjük fel, hanem azok az értékválasztásokban is visszatükröződnek (Csepeli-Prazsák 2010). Mindez azt jelzi, hogy a technológia-használat aspektusai és a társadalomszerveződés mechanizmusai hosszú távon is szorosan összekapcsolódnak, amint azt a társadalmi tőke techno-szociális tőkévé való átalakulásáról szóló elképzelések is sugallják (Resnick 2002).

A kritikai kultúrakutatás szemszögéből egyrészt a hálózaton kialakuló szubkulturális és ízlésközösségek, alternatív életformák vizsgálata tűnik az egyik fontos témaegyüttesnek (Bell 2001 163-182), másrészt azok a módok, ahogy az új médiumok maguk is teret nyernek a kulturális reprezentációk és kontextusok újratermelésében vagy megújításában (Sterne 1999). Újabban az érdeklődés homlokterébe kerültek a kulturális termelés és fogyasztás változó tendenciái, a niche piacok megjelenése, illetve a rajongói kultúrák öntevékenysége. A felhasználók által készített médiatermékek akadálytalan disztribúciója felszámolja a kulturális iparágak hegemoniáját, és annak helybe a részben participatív konvergens médiakultúra lép (Jenkins 2007, illetve a televíziózással kapcsolatban Csigó 2009).

A politikatudomány és a nyilvánosságelméletek felől vizsgálódva elsősorban az az alapvető kérdés, hogy miként alakulhatnak át a hatalomgyakorlás technikái

⁸ A gondolatmenet kifejtése érdekében ez az áttekintés nagyon vázlatos, valóban minden területen csak néhány motívum kiemelésére törekedtem. A feltüntetett hivatkozások ennek megfelelően csak jelzésértékűek, többségében azok a munkák kerülnek elő, melyek valamilyen formában az értekezés további részeiben részletesebb formában is megjelennek.

(elektronikus kormányzat és kormányzás, e-demokrácia) és az annak ellenőrzésére szolgáló mechanizmusok az új médiakörnyezetben (Norris 2001, Kiss - Boda 2005). A tömegek aktív részvételén nyugvó kibermedia új fórumai felidézik a habermasi normatív alapokon álló idealizált nyilvánosság képét, a kávéházak és szalonok világát. Az így létrejövő elszigetelt vitaközösségek jelenleg csak egymás között kommunikáló, fragmentált csoportoknak tűnnek (Papacharissi 2003, Heller – Rényi 2003), vannak azonban ellenkező irányba mutató fejlemények (a civil média témaalakító szerepének megerősödése, az internetes aktivizmus látványos mozgósító ereje), melyek alapján nem zárható ki a nyilvánosság újabb szerkezetváltozása a nem is olyan távoli jövőben (Bruns 2009).

A szociálpszichológia területén tevékenykedők kezdetben a hálózati kommunikáció limitált jellegét igyekeztek igazolni vagy cáfolni (Sproul – Kiesler 1986), vagy a használat egyénre nézve kedvezőtlen és veszélyes mintázataira utaló jelek után kutattak (Kraut–Patterson–Lundmark–Kiesler–Mukhopadhyay–Scherlis 1998). A kommunikációs helyzetek és szerepek új szintereken való közvetlen megfigyelése és elemzése azonban abba az irányba mutat, hogy a személyes kötődések, az egyéni és csoportidentitás kialakításának folyamatai ebben a közegben ugyanolyan intenzívek lehetnek, mint az offline életünkben (Turkle 1995, 2008). Mi több, úgy tűnik, hogy bizonyos kiegészítések mellett jól használhatók az egyén nyilvános megjelenítésével és a csoportdinamikai folyamatokkal kapcsolatos elméletek (Wallace 2001).

Az etnográfiai megközelítés (Hine 2000) a kulturális dimenzióra irányítja a figyelmet: hogyan alakulnak át már létező kulturális formák, rendszerek, milyen új globális és lokális mintázatok bukkannak fel, eközben hogyan változnak meg a kölcsönösen birtokolt kulturális értelmezéseink. Kezdetben erre a területe is az jellemző, hogy a már korábban létező kutatási tematikus területekkel (ethnicitás, gender, migráció, modernizációs kérdések) kapcsolódnak egybe a vizsgálatok. Bár már korán megjelenik az igény, hogy az etnográfának tisztázni kell a technológiai

szerepét a kulturális értelmezések átalakulásában (Latour 1999, Escobar 1994), az önmagát az ezredforduló környékén önálló területként definiáló internet-etnográfia empirikus vizsgálatait továbbra is inkább kisléptékűek, egyes online színterekhez kapcsolódó közösségekben és hálózatokban lezajló jelenségekhez kötődnek.

Milyen tanulságok szűrhetők le a fenti áttekintésből, és milyen módon jelölhetjük ki az etnográfia szerepét a társadalomtudományos vizsgálatokban? Legelőször is az a szembetűnő, hogy a társadalomtudományok – miközben forradalomról, korszakváltásról, átrendeződésről számolnak be – által használt vizsgálati keretek jórészt a 20. század második feléből származnak, akárcsak az abban megjelenő fogalmak (társadalmi tőke, kulturális termékek, nyilvánosság, identitás, közösség). Ez könnyen indokolható azzal, hogy a változás megértésének egyik módja a korábbi állapotokkal való összevetés, ugyanakkor nem világos, hogy ezeket a fogalmakat kibocsátó elméleti paradigmák mennyiben érvényesek még. Ha közelebbről megvizsgáljuk a társadalom szerveződéséről, a kulturális termelésről, a magánszférától elkülönült nyilvánosságról, a személyek önazonosságáról, a közös hagyományokban osztozó emberi csoportokról szóló elgondolásokat, akkor azok aligha alkalmazhatók problémamentesen a megváltozott mediális környezetekben. Másként szólva új paradigmák felbukkanása helyett legtöbbször a régiek újraértelmezéséről, kiegészítéséről, felfrissítéséről adhatunk számot.

A másik, kevésbé explicit módon megnyilvánuló jellegzetessége az információs társadalom vizsgálatának, hogy az egyes diszciplináris hagyományok érdeklődése számtalan kapcsolódási ponttal, közös problématerülettel, hasonló problémákkal rendelkezik. A konkrét kutatási programok keresztezhetik egymást, kölcsönvehetik egymás módszereit, felhasználhatják egymás meglátásait. Vegyük például egy elképzelt internetes rajongói közösség esetét, ami egy kisebbség mindennapjait bemutató sorozat köré szerveződik. Az ezzel foglalkozó vizsgálat érintheti társadalmi csoportok fogyasztási miliók és ízlésvilágok mentén létrejövő elkülönböződését; példázhatja a kulturális termékek előállításának participatívává válását;

demonstrálhatja bizonyos véleménymonopóliumok megszűnését; magyarázhatja, hogy ezek a kötődések az online társas kapcsolatokon keresztül miként válnak a személyes identitás részévé; végül, megmutathatja a kölcsönösségre és megosztásra épülő közösségek keletkezésének folyamatát az online térben. Az online szerveződés különböző nézőpontokból megalkotható képének megalkotásához alkalmazott módszerek változatosak lehetnek: kérdőívek, szövegelemzési technikák, interjúmódszerek, a résztvevő megfigyelés egyedi vagy kombinált alkalmazása egyaránt elképzelhető. A valóságban nehezen lenne kivitelezhető egy olyan vizsgálat, amely minden felsorolt nézőpontot magába foglal, a gondolat kísérlet inkább azt demonstrálhatja, hogy ezek mindegyikének lehet potenciális hozadéka a társas jelenség interpretációja során.

A diszciplináris megközelítések a kutató számára hasznosak lehetnek, amennyiben kiemelik a kutatni kívánt jelenségek bizonyos, számára fontos jellegzetességeit, a diszciplína problémátörténete, fogalomrendszere módszertani eszköztára pedig fogódzókkal szolgál a vizsgálati kereteinek kialakításakor. Nem kell lemondani ugyanakkor a „sokféleség édes hasznáról” sem, az egyes nézőpontok nem egyszerűen kiegészítik egymást, hanem komplexebbé teszik magát az elemzést. Úgy tűnik, hogy az „információs társadalom”, a hálózati kommunikáció, a médiahasználat társadalomtudományos vizsgálata esetében haszonnal kecseget a különböző területeken dolgozó kutatók eredményeinek felhasználása. Szerencsére a hálózati kultúra, közösségek és kommunikáció esetében sokkal kevésbé jellemző a diszciplináris elhatárolódás egymás munkájától.

Az etnográfiai megközelítés előnyeit és korlátait a következő fejezet tárgyalja, azonban itt is érdemes kiemelni azt az aspektusát, ami relevánssá teszi a rokon tudományok számára. Ez pedig az ilyen jellegű vizsgálatok élmény-közelsége, a kutatók és kutatottak közötti közvetlen kapcsolat, melynek segítségével olyan összefüggések deríthetők fel, amelyek más metodikák alkalmazása során rejtve maradhatnak. A hosszú idejű, résztvevő megfigyelésen alapuló hagyományos

terepmunka alkalmazása persze nem feltétlenül szükséges minden esetben, a tartós kutatói jelenlét másfajta lehetőségeit maguk az új technológiák kínálják fel. A vizsgált közösségek életébe való belevonódás, belső nézőpontjukkal való azonosulás, émiikus kategóriáik és sajátos interakciós formáik megismerése azonban továbbra is meghatározó lehet ezekben a vizsgálatokban.

AZ ETNOGRÁFIAI TEKINTET ÉS AZ ÚJ TECHNOLOGIÁK - KIHÍVÁSOK ÉS LEHETŐSÉGEK

Az értekezés fő tézise szerint a kultúralapú megközelítés és az etnográfiai szemlélet fontos adalékokat szolgáltat az infokommunikáció széleskörű elterjedése nyomán létrejövő kulturális-társadalmi változásokkal kapcsolatban. Ebben a szakaszban azokat az előnyöket és korlátokat tárgyalom, amelyek a hálózati kommunikáció és az online szerveződő közösségek etnográfiai jellegű vizsgálatát jellemzik. Egyes sajátosságok régóta jellemzik a kultúralapú vizsgálatoknak e tradícióját, mások éppen a megváltozott feltételek (azaz a globális médiakörnyezet kialakulása) nyomán kerülnek felszínre. A fejezet zárásában található rövid terminológiai magyarázkodással a hálózati jelenségeket vizsgáló „etnográfikák” elnevezésével kapcsolatos viszonyomat szeretném tisztázni.

Az előző szakasz vége már érintette azt a kérdést, hogy milyen hozadéka lehetnek az etnográfiai megközelítésnek a társadalomtudományok számára az információs társadalom leírásában. Ezek az előnyök (a tapasztalat-közelség és közösségcentrikusság), a későbbiekben is előkerülnek, de ezt megelőzően megfordítanám a kérdést: milyen hiányosságok, vakfoltok és deficitek jellemzik a kortárs vizsgálódásokat, így az etnográfiai megközelítést alig alkalmazó hazai kutatásokat is.

Az új technológiákra vonatkozó jelenlegi kutatások fő áramát a reprezentatív mintára épülő statisztikai vizsgálatok képezik, eredményeikhez hozzákapcsolódik egyfajta inherens érvényesség és pontosság, emellett a jövőbeli trendek és tendenciák előrejelzésével is kecsegtetnek. A statisztikai módszerek vélelmezett objektivitásából fakadóan összevethetőnek tűnnek az azonos feltételek mellett felvett, különböző régiókból származó adatok, így lehetőség nyílik komparatív vizsgálatok elvégzésére.

Minél határozottabbak az előzetesen megfogalmazott feltevések, a kutatás annál hatékonyabban tervezhető, ezáltal gyors és informatív felmérések végezhetőek; ugyanakkor az így nyert eredményeket a kutatói előfeltevések, a definiált változók specifikációi és az ebből fakadó szükségszerű egyszerűsítések jellemezhetik. Mindez ellensúlyozható a finomabb elemzési módszerekkel és invenciózusabb kérdései technikákkal, a statisztikák böngészése során azonban könnyen olyan érzésünk támadhat, hogy a folyamatokról a valóságosnál kontrasztosabb, a részleteket egybemosó képet kapunk.

Mindezzel nem ezeknek a vizsgálatoknak az érvényességét és hasznosságát kívánom megkérdőjelezni, az „információs korszak” kapcsán leírható változások egy része jól megragadható a kvantitatív szociológiai eszközeivel (diffúzió, technológiahasználat mintázatai, kulturális attitűdök, digitális szakadékok és törésvonalak), ugyanakkor a valós információtartalmukat tekintve gyakran felszínesek. Különösen igaz ez a nyilvánosság számára is hozzáférhető adatbázisokra; a Pew Research Center's Internet & American Life Project⁹ által készített változatos gyorsfényképek instant eligazítást adnak a tengerentúli ország lakóinak aktuális technológiahasználati szokásairól, az elemzések részletgazdagsága azonban nagyon ritkán terjedt túl a főbb korrelációk kijelölésén. A nagy nemzetközi összehasonlító vizsgálatok esetében, így a több mint két tucat országot magába foglaló World Internet Project¹⁰ esetében is azt figyelhetjük meg, hogy az országjelentésekben olvasható részelemzések jóval informatívabbak, mint a közös lekérdezések összevetése, egyszerűen azért, mert a különböző kulturális környezetekben egészen más problémák tűnnek relevánsak. A kulturális relevanciák vizsgálata viszont már egy olyan terület, amelynek feltárására alkalmasabbnak tűnnek az olyan lágy elemzési módszerek, mint az etnográfia.

⁹ <http://pewinternet.org>

¹⁰ A projekt weboldalán (<http://www.worldinternetproject.net>) publikált beszámolók között a magyar felmérés eredményei is fellelhetők, sajnos az utolsó hazai eredmények a 2007-es kutatásból származnak (Galács 2007).

A kvantitatív metodológia, mivel az egyéni különbségekre helyezi a hangsúlyt, jól megragadhatóvá teszi a különböző társadalmi csoportokat, kirajzolja az eltérő technológiahasználatból eredő törésvonalakat, de kevésbé alkalmas az egyéni cselekvések és motivációk, illetve a csoportfolyamatok dinamikájának megragadására. Természetesen megalkothatók kifejezetten ezek feltárására irányuló összetettebb kutatási projektumok, ezek azonban gyakran nem reprezentatívak, rendre az amúgy intenzív technológiahasználó fiatalabb generációkat (legtöbbször egyetemi hallgatókat) tanulmányozzák.¹¹ Az etnográfiai elemzés, mivel a gyakorlat megfigyelésére épül, alkalmasabb az egyéni cselekvések logikájának, az értelmező közösségek belső nézőpontjának felderítésére. Ezek a vizsgálatok kisléptékűek, azaz kevés résztvevőt vonnak be a kutatásba, ezért természetesen ezeken a vizsgálatokon nem kérhető számon a reprezentativitás és pontosság.

Gyakran megkérdőjelezhető a statisztikai módszerek prediktív ereje is, mivel ebben az esetben igen változó tájképpel van dolgunk, az online szférával kapcsolatos általános érvényű kijelentések szavatossági ideje meglehetősen rövid. Az utóbbi fél évtized egy sor, a felhasználói aktivitás mintázatait is alapvetően befolyásoló, előre nem látható változást hozott, mint a felhasználói tartalomelőállításra és -értékelésre épülő szolgáltatások, a közösségi kapcsolatháló oldalak, a mobil információs technológiák. Az etnográfiai vizsgálatok elsődleges horizontja azonban a jelen, az éppen megfigyelhető társas valóság, és inkább kötődik „itt és most” zajló folyamatokhoz, mintsem a jövő várható trendjeihez. A kutatások során azonban jóval mélyebben tárható fel a technológiák társas használata, ezért képes pontosabb válaszokat adni arra a kérdésre, hogy adott helyen és időben miért is válik valami hirtelen népszerűvé vagy éppen avittá.

Az etnográfia emellett segíthet olyan kérdések megválaszolásában, melyek tisztázásához fontosnak látszik az egyes társadalmak szokásrendszerének és

¹¹ Természetesen kivételek is akadnak, így Csepeli György és Prazsák Gergő közös, a kommunikációs mintázatok mögött húzódó értékvilágokat feltáró munkája (Csepeli – Prazsák 2010) szép példája egy jól tervezett és színvonalasan kivitelezett, a társadalmi összefüggéseket mélységében vizsgáló kvantitatív vizsgálatnak.

éthosának figyelembe vétele: hogyan válik a filecseréhez fűződő viszony politikai kérdéssé a skandináv országokban és miért kriminalizálódik az Egyesült Államokban; milyen okokra vezethető vissza a közösségi hálózatok teljesen eltérő használata Dél-Koreában és Magyarországon; miként látványos az internet terjedése közötti eltérés Észak- és Dél-Európában?

A társadalmi-kulturális változások etnográfiai szemlélete

Az etnográfiai mint a tudományos megismerés formája sok szállal kapcsolódik a kommunikáció (doktori iskola által is képvisel) szociális-konstruktivista szemléletéhez, amely szerint a humán kommunikáció a hagyományos modellekkel ellentétben nem a szereplők közötti viszonyrendszer leírásán keresztül ragadható meg, hanem mint társadalmi folyamat, amelyet az abban résztvevők szemlélete, attitűdjei, értékei és jelentéstulajdonításai határoznak meg. A társas folyamatként értelmezett kommunikáció aztán számos különböző funkciót valósíthat meg: közösséget teremt, identitásokat fejez ki, intézményeket működtet, normarendszereket jelöl ki, a társas és természeti világról szóló diskurzusokat hoz létre.

A különböző, kommunikációtudomány számára is releváns szociálkonstruktivista elkötelezettségű teóriák (a szimbolikus interakcionizmus, fenomenologikus szociológia, dramatólógia) az etnográfiaira is nagy hatást gyakoroltak. Ennek nyomát, többek között, felfedezhetjük Clifford Geertz (1994), az amerikai kulturális antropológia nemrég elhunyt nagyhatású szerzőjének írásaiban. Nem tűnik merész kijelentésnek, hogy Geertz széles körben elterjedt és használt kultúraelméleti felfogása felfogható a társadalmi kommunikáció egy teóriájaként is, noha nála nem a társas viszonyok létrejötte, szerveződése vagy dinamikája kerül előtérbe, hanem maguk az értelmezett jelenségek.

A geertzi interpretatív antropológia a kulturális jelenségek lokális kontextusba ágyazott sűrű leírására épül, melynek során a kutató feltárja azokat a jelentéseket, amelyek a vizsgált közösség tagjai számára fontosak. A kutató célja, hogy „a bennszülött szemszögéből” láttassa a világot, megmutassa, hogy a másik kultúrában mi számít magától értetődőnek, helyes vagy helytelenítendő cselekedetnek, figyelemre méltónak vagy lényegtelennek. Egyszerre irányul a világról alkotott modellek (*models of reality*) és az azokat működtető motivációs rendszerek (*models for reality*) megismerésére. Ennek eszköze a sűrű leírás, elsődleges tárgyait pedig a Másik (azaz nem nyugati) kultúra szimbolikusan szerveződő rendszerei képezik, azonban számos sikeres kísérlet igazolja, hogy a megközelítés alkalmas a saját kultúrán belüli kölcsönösen birtokolt értelmezések feltárására is.¹² A jelentéstulajdonítási aktusok és értelmezési gyakorlatok középpontba helyezése Geertz esetében tulajdonképpen a társas kommunikáció partikuláris, egyedi esetekre és lokális kontextusokra összpontosító vizsgálatát jelenti.

Az interpretatív elmélet és a körülötte zajló viták másik fontos hozadéka, hogy újraértelmezte az antropológia célját és a kutató feladatát. Geertz szerint a kultúra, mint entitás csupán az etnográfiai szövegben jön létre, mely a kultúra (az illékony társas gyakorlatok) újraírásának tekinthető. Az etnográfiai szöveg által *reprezentált* kultúra a valóság egy lehetséges interpretációja csupán, amit befolyásol a kutató személyes élettörténete, elméleti elkötelezettsége, szövegalkotói készségei, az általa használt tudományos beszédmód poétikája és politikája.¹³ Mindennek következtében az értelmezés részleges, befejezetlen, szubjektív és a szerzőiség jellemzi (Clifford 1999).

¹² A saját kultúra vizsgálatának egyik technikája a másság megkonstruálása, azaz a saját kultúra egy részének idegenné tétele a vizsgálat érdekében, ami sokáig jellemezte hálózattal foglalkozó vizsgálatokat is. A mai kultúraelméletek ezzel szemben nem a kultúrák szembeállítására épülnek, sokkal inkább a kultúra folyamatosan változó és diszkurzív jellegét, a jelentések pluralitását hangsúlyozzák.

¹³ Az interpretáció során a kutató értelmezése lehet téves is, ilyen szándékolatlan félreértések szép számmal fellelhetők az antropológiai történetében, de ezeket a téves reprezentációkat Geertz szerint a szakmai közösség kiszűri és érvényesebbre cseréli.

Az etnográfia szövegek egy másik gyakran bírált aspektusára is fel kell hívni a figyelmet: az ezekben található leírások és elbeszélések gyakran epizódszerűek és anekdotikusak. Nem csupán a narratív valóságteremtés szükségzerű retorikai eszközeiről van szó, az érvelés alapját éppen ezek a történetek és a hozzájuk fűzött magyarázatok képezik (Atkinson 1990). Az íráskor hitelessége azon a szerző és olvasó közötti megállapodáson nyugszik, hogy az idézett példák, kiragadott beszélgetésrészletek, megjelenített vélemények hitelesen képviselik a tereptapasztalatokat és hűen mutatják be az adott kultúrákat. Ez a dilemma nehezen feloldható, bár különböző írás-stratégiákkal, a vizsgált közösségek tagjainak a kutatásba történő bevonásával csökkenthető az etnográfiai tekintet szelektivitása és torzítása.

A praxis elemzése természetesen távolodást jelent a kultúra önmagában és önmagáért való vizsgálatától, bár a hangsúly a társas gyakorlatok mikroszintű, az egyéni életvilágok, kollektív értelemteremtési folyamatok elemzésére helyeződik, az etnográfus mint kutató egy reflexív folyamat része. A kutatási téma meghatározása, az alkalmazott metodikák megválasztása, a vizsgálatok kereteinek kijelölése determinálják ez etnográfiai tekintet fókuszát, azaz a kutatói szubjektum nem csak az írásban, hanem már jóval azelőtt megmutatkozik. Az etnográfiai gyakorlat flexibilitása ugyanakkor elősegíti, hogy a kutatás során érzékenyen reagáljunk az általunk vizsgált környezetből érkező reakciókra, ennek megfelelően „újratervezzük”, átfogalmazzuk a kutatás hangsúlyait.

Az etnográfiai megközelítésnek és módszernek vannak nyilvánvaló előnyei: a kutató és a kutatók közötti kapcsolat közvetlensége, a gyakorlat megfigyelésének lehetősége, a másik megértésének igénye támogatja a kiterjedtebb, a részletekben jobban elmélyülő elemzéseket. Úgy tűnik azonban, hogy ezek az erények nem választhatók el a felmerülő korlátoktól, hiszen a vizsgálatok kisléptékűek, a tapasztalatok nehezebben általánosíthatók, a különböző kutatások eredményei nem összevethetők. Amint azt az előző fejezetben kifejtettem, az etnográfiai módszer

egymagában nem alkalmas az átalakulások valamennyi aspektusának leírására, az elemzésnek természetesen támaszkodnia kell a társadalom-, kommunikáció- és a kultúrakutatás egyéb hagyományaira is, egyes területek pedig – kézenfekvő példát jelentenek erre az olyan makrostruktúrák, mint a társadalmi rétegződés – jobbára kiesnek látóteréből.

Etnográfia a mediatizált világban

A kulturális jelentések termelésének módja ez elmúlt évszázad során radikálisan megváltozott a társadalmakat összekötő gazdasági folyamatok, a fokozott mobilitás, a migráció és a globális kommunikációs és médiahálózatok kialakulása következményeként. Ezek a folyamatok a transzkulturalitás, a transznacionalitás és a deterritorializáció fogalmaival írhatók le (Appadurai 2008).

A gazdasági globalizáció kulturális következményei között az egyik legfontosabb és legszembeötlőbb a kulturális formák tértől, hagyományoktól, közösségektől független megjelenése. A globális kulturális minták beágyazódnak a helyi társadalmak mindennapi életébe, azaz globálissá válnak, eközben maguk is átalakulnak, módosulnak, a befogadó környezet sajátosságaihoz idomulnak. A karaoke, a gyorsétteremláncok, a televíziós kibeszélőshowk, az egzotikus gyógymódok, a világzene mindenütt fellelhetők, de mégis egészen eltérő szerepeket töltenek be a befogadó társadalmak életében. Ezzel párhuzamosan figyelhető meg a nemzetek és etnikai közösségek hagyományos kereteinek fellazulása, az bennük fellelhető életformák differenciálódása, egységes kultúrájú nemzetállamok helyett különböző hagyományok és kulturális elemek egymás mellett éléséről beszélhetünk a késő modern társadalmak esetében. Ebben a környezetben újfajta identitások, közösségek, társadalmi csoportok jönnek létre, amelyek már nem territoriális egységekhez kötődnek.

A folyamatok eredményeképpen a kultúra hagyományos felfogása megváltozik, már nem beszélhetünk a kultúráról, mint ami egy adott helyen létezik, egy adott közösség hordozza, melyek jelentéseit egy adott nyelv közvetíti, azaz a kultúra modernista felfogása többé nem alkalmazható (Eriksen 2006). A kultúra a kortárs etnográfiai értelmezésben nem homogén egység, jelentések rögzített készlete, hanem a kulturális értelmezések folyamatosan változó diszkurzív rendszere, amelyet egyének, közösségek és intézmények disztributív hálózata termel folyamatosan újjá. Amíg a modernitás előtti társadalmakban a kulturális reprodukció felett az értelem szolgáló tradicionális intézmények és helyi autoritások örködték, addig mára drámai mértékben felértékelődött a különböző médiumok jelentésteremtő és közvetítő szerepe. Éppen ezért a kulturális változás olyan modelljeire van szükség, amelyek egyszerre képesek globális áramlatok megragadására és a lokális folyamatok elemzésére (Hannerz 1992).

A hagyományos tömegmédiá normák, ideológiák és identitások újratermelésében betöltött szerepének vizsgálata a brit kritikai kultúrakutatással, többek között Williams (1974) könyvével kezdődött, tematikáját tekintve a médiatermelés intézményrendszerének, a műsorfolyam létrejöttének és az audiovizuális médiaszövegek hatásának értelmezésére korlátozódott. A kódolás és dekódolás elmélete szerint a média üzeneteit sokrétű, egymás hatását erősítő domináns kódok közvetítik, a befogadók a dekódolás során saját értelmezéseiket alárendelik ezeknek a kódoknak, esetleg azzal egyezkednek vagy szembeszegülnek (Hall 2001). Ugyanebben az időszakban születik a tengerentúlon George Gerbner és Larry Gross kultivációs elmélete (Gerbner 2000), amely a média szocializációs, enkulturalizációs szerepét hangsúlyozza, a későbbi empirikus vizsgálatok pedig azt igazolják, hogy a média által közvetített valóság hatással van a sokat televíziózók attitűdjeire. Egyik teória sem a tömegmédiában megjelenő üzenetek közvetlen passzív elfogadását hirdeti, hiszen ebben szerepet játszanak a kulturális kontextusok, amelyben az egyének és közösségek a médiából származó üzeneteket aktívan befogadják. Mindkét elgondolás háttérében megjelennek a média normaképző erejére vonatkozó

elképzelések, ami hosszabb távon a társadalomban megjelenő vélemények és értékrendek homogenizációját (pozitív olvasatban egy jobban integrált társadalom kialakulását) eredményezi.

Egy másik lehetséges megközelítés szerint a tömegkommunikáció lényegi aspektusa nem az üzenetek közvetítése, hanem a társas helyzetek megjelenítése, ennek megfelelően a reprezentációk elemzésében nem a hegemónikus törekvések és a domináns ideológiák fontosak, hanem az abban megjelenő közös értelmezések. A tömegmédiá rituális elméletét megfogalmazó James Carey (2003) szerint az újságolvasás vagy a televíziózás mindennapos gyakorlata összekapcsolódik az így szerzett élmények megosztásával, a társas életben való részvétellel, az együttérzés és összetartozás kifejezésével, ezen keresztül fenntartja, pontosítja, megújítja a társadalomról szóló tudásunkat. Meyrowitz (1982) arra hívja fel a figyelmet, hogy az elektronikus médiatérben megfigyelhetővé és átélhetővé válnak azok az élethelyzetek, életmódok, konfliktusok, amelyek a hétköznapiakban a „színpad mögötti tér” részei, ezek a tapasztalatok plasztikussá teszik a saját kulturális miliőtól eltérő tapasztalatokat és értékválasztásokat, a nézők pedig maguk döntenek arról, hogy mely alternatívákat fogadják el érvényesnek az adott helyzetben. Elemzéseivel azt igazolja, hogy miközben a tömegmédiá újratermeli a társadalomról szóló elképzeléseket, megteremti az egyéni választások lehetőségét is.

Ezek az elméletek még a limitált tömegkommunikáció keretei között születtek, s bár sok tekintetben ma is érvényesek, a késő-modern médiakörnyezet látványosan megváltozott (Castells 2005: 445-452). A kábel- és műhold-technológia diverzifikálta a tömegmédiát, a sokcsatornás médiarendszer tematikusan szegmentált tartalmakat és ideológia, értékek, ízlés és életstílus mentén differenciálódó közönséget teremtett. A médiatermékeket egyre meghatározóbb arányban globális hálózatok állítják elő és terjesztik, ami a közösségek integrációjában szerepet játszó helyi tradíciók leértékelődéséhez, jelentőségük csökkenéséhez vezet. A számítógépek és az internet megjelenése a háttérben lehetővé tette az interaktív multimédiarendszerek

elterjedését, megindult a média, a távközlési rendszerek és a számítástechnika összeolvadása. Az interaktív és passzív médiafogyasztó csoportok szétválása tovább erősíti a társadalmi és kulturális differenciálódást. A folyamat végeredményeként az interneten mindenfajta üzenet és üzenet továbbító technológia (telefon, rádió, televízió, magazinok, filmek, könyvek) egyetlen rendszerbe integrálódik, elmosódnak az eddig elkülönült kódok, szimbólumok és nyelvezetek. Castells elemzésében mindennek következménye a valóságos virtualitás kultúrája, melyben a kommunikációs rendszer által megjelenített, virtuális képi környezetbe ágyazott tapasztalatok realitásként vannak jelen, nem egyszerűen közvetítik a világot számunkra, hanem elsődleges környezetünké válnak.

Milyen utakat jelölnek ki ezek a megváltozott feltételek a kulturális elemzés számára? Az, hogy a társas valóságot egyre inkább mediatizált élmények formájában tapasztaljuk meg, csak egyik megnyilvánulása a technológia pervazív jelenlétének az életvilágokban. Épp ezért egyre sürgetőbbnek látszik azoknak a határvonalnak a felülvizsgálata, melyekről azt gondoljuk, hogy elválasztják a természetet és a társadalmat, a kultúrát és a technológiát (Latour 1999). Másrészt fel kell deríteni azokat a folyamatokat, melyek révén a média által közvetített látszathól valóság, a technológiák alkalmazásából társas világok jönnek létre. Az előbbi dilemma inkább filozófiaiak tűnik, mintsem empirikusnak, az utóbbi esetében viszont, úgy vélem, az etnográfiai gondolkodásmód segíthet egyes kérdések megválaszolásában. Végül is egyik meghatározó paradigmája (az amerikai kulturális antropológia) kialakulása óta alapkérdésként kezeli a kulturális változás és állandóság kérdését, ami aktualizálva úgy értelmezhető, hogy a különböző társadalmak hogyan válaszolnak a technológia és a médiakörnyezet felől őket érő kihívásokra.

A hálózati közösségek etnográfija

A nyolcvanas évek végén egy új irányzat jelentkezett az amerikai antropológiában, a médiaetnográfia (*media ethnography, anthropology of mass media*). Megszületése abból a felismerésből táplálkozott, hogy a média világszerte olyan mértékben hatja át kortárs kulturális gyakorlatokat, ami nemcsak, hogy azt nem teszi lehetővé, hogy a kutatások során figyelmen kívül hagyják jelenlétét, hanem bizonyos folyamatokban kulcsszerepet játszik. Ortner (1998) kifejezésével élve „média által áthatott” (*media-saturated*) világban élünk, melyben a média által felkínált reprezentációk és értelmezések végérvényesen egybeolvadnak a valóság egyéni és közösségi tapasztalataival.

A területen zajló vizsgálódások első áttekintését adó írás (Spitulnik 1993) alapján látható, hogy széles területről származnak az irányzatot érő elméleti hatások: a kritikai kultúrakutatás és a médiakutatás imént szóba hozott tradíciói mellett a vizuális médiumokkal, a fogyasztással, urbanizációval, az elmaradott régiók fejlődésével kapcsolatos teóriák is részét képezik a terület tudományos kontextusának. Néhány fontosabb, a kutatói érdeklődést jellemző csomópont is kirajzolódik ebből az áttekintésből (a „benszülött” médiarecepció és a lokális médiatermékek kulturális sajátosságai, média és a társadalmi mozgalmak kapcsolata, globális média politikája), a leghangsúlyosabb a tömegmédia és társadalmi változás kapcsolata. Bár ebben az áttekintésben Spitulnik még csak utal erre a lehetséges irányra, valójában az első internettel kapcsolatos esettanulmányok már ekkor nyilvánosságot kapnak, és a kilencvenes években kiberantropológiának (*cyberanthropology*) nevezett terület máig a médiaetnográfia címszó alá rendelődik.

Ez tulajdonképpen érthető, hiszen sok rokon szál köti össze a hagyományos és az új médiumokat kutató antropológusok munkáját. Közös a technológiához való hozzáállásuk, melynek világát nem a kultúrával szemben, vagy annak egy elkülönült tartományként határozzák meg, hanem annak szerves részeként, amelynek hatása az

élet szinte minden szférájában tetten érhető. A média aktívan formálja a társadalmi diskurzusok különböző szintjeit és színtereit (a hétköznapi utcai csevegéstől a tudományos konferenciák előadásaiig), ezeknek a hatásoknak a felismerése és felderítése egyaránt része a „rég” és az „új” médiaetnográfának.

A kutatók hasonló módon szemlélik a társadalmi változásokat, mivel az új kulturális minták elterjedését elsősorban nem az újító elitek, hanem az azokat birtokba vevő közösségek szemszögéből kívánják értelmezni. Az etnográfiai megközelítésből fakadóan a változások értelmezése általában a helyi kontextusokban zajlik, de az interpretáció során fontosak lehetnek az esetleges globális párhuzamok, azaz lehetséges ez eltérő terepeken szerzett tapasztalatok párhuzamos feltárása (*multi-sited ethnography*) (Marcus 1995).

Osztoznak abban a törekvésben is, hogy a folyamatokat a maguk „természetes” közegében, a mindennapi társas kapcsolatok világában figyeljék meg. Ráadásul mindkét esetben releváns, hogy a kutatók és kutatók igen gyakran ugyanazokban a technológiai és mediális környezetekben élik a mindennapjaikat, ugyanazoknak a médiatermékeknek és hálózati szolgáltatásoknak a fogyasztói. Mindez egyrészt egy csapásra elavulttá teszi a jól körülírható „másság” felmutatására építő reprezentációs stratégiákat, másrészt viszont utakat nyithat egy interaktívabb, dialógusra építő kutatási gyakorlat kialakulásához (Markham 2004).

A távolabbi jövőben az új és a hagyományos médiaformák közötti különbségek vélhetően jelentőségüket veszítik, ezzel együtt e jelzők használata feleslegessé válik. Ma még azonban az elnevezések fontos jelentőséggel bírhatnak, éppen ezért tartottam szükségnek a hálózati közösségek etnográfia kifejezés bevezetését, amivel pontosítani szeretném az ebben az írásban vizsgált jelenségek körét. Az elnevezés megválasztásában fontos szerepet játszott, hogy egyszerre szeretnék beszámolni azokról a különböző irányú törekvésekről, amelyek különböző elnevezések formájában jelentek meg az elmúlt nagyjából másfél évtizedben (kiberantropológia, internet etnográfia, virtuális etnográfia, online etnográfia) elsősorban az angolszász

tudományos közéletben (az alkalmi konferenciáktól az egyetemi kurzusokon át a tudományos társaságokig). Természetesen kényelmes (és a jelenlegi zűrzavaros állapotnál mindenképpen hasznosabb) lett volna ezek egyikét adaptálni a magyar nyelvterületre, de úgy érzem, hogy mindegyikkel kapcsolatban komoly ellenvetések hozhatók fel.

Az általam kialakított vizsgálati keret a virtuális etnográfia (*virtual ethnography*) programjához áll legközelebb, ami egyszerre tartalmaz javaslatokat a terület diszciplináris beágyazottságával, módszertanával és célkitűzéseivel kapcsolatban, ráadásul ez a kutatási terület a médiaetnográfia keretei között viszonylag jól intézményesült. A „virtuális etnográfia” elnevezés ugyanakkor azt sugallja, hogy van egy olyan szféra, amelynek keretei között működve akár a hagyományos kultúrakutatás eszközeivel, akár új metodológiák mentén vizsgálható, és az ezekből a vizsgálódásokból leszűrhető tapasztalatok valamilyen egységes képet mutatnak ennek az elkülönült szférának a sajátos világáról. Véleményem szerint a különböző kutatások eredményei éppen ezzel ellentétes módon értelmezhetők: nincs leválasztható, sajátos szabályok és normák alapján működő „virtuális szféra”, a társas kommunikáció online és offline interakciói egyre meghatározóbb mértékben egymás mellé rendelődnek (kiegészítik egymást vagy egymás kiterjesztéseként értelmezhetőek).

A kiberantropológia (ami a legkorábban felbukkanó elnevezés), illetve az ebben a tekintetben hasonlóan mutatkozó kiberszociológia (*cybersociology*) esetében az vethető fel ellenvetésként, hogy az elnevezés a különböző, általában techno-optimista, esetenként ideologisztikus elemeket tartalmazó kiber-elméletekhez kapcsolódik. Nem kívánom elhallgatni, hogy az elnevezés alatt folytatott konkrét kiber-társadalomtudományi vizsgálatok egyúttal ezeknek az elméleteknek és elgondolásoknak a kritikai jellegű elemzésével, a valóságos tapasztalatok és a teóriák összevetésével foglalkoznak. A korábbi korszak tudományos nyelvhasználatában oly divatos „kiber” előtag használatát az általa hordozott nemkívánatos (az ember-gép

kapcsolat megváltozott természetéből kiinduló jövőképekkel kapcsolatos konnotációk miatt szeretném elkerülni.

Az *internet etnográfia* (*ethnography of the internet*) elnevezés látszólag szükségtelenül szűkíti egyetlen eszközre a vizsgálatokat, a különböző platformok, tartalmak és a médiatermelésben szerepet játszó intézmények konvergenciája kapcsán az internet már nem tekinthető jól elkülönülő és elkülöníthető technológiának. Ráadásul az „internet” helyett elsősorban különböző szolgáltatások és technológiák kerülnek előtérbe, melyek mind kapcsolatban vannak a nyílt számítógépes hálózatokkal, de önállóan vagy más rendszerek részeként is működnek. Az életünkben különböző intenzitással vannak jelen a hálózatokra épülő információs megoldások (a bankautomatáktól a forgalom-előrejelzésig), gyakran nem is gondolunk arra, hogy adott esetben az internetet használjuk.

A *digitális vagy online etnográfia* (*digital/online ethnography*) esetében más a helyzet, hiszen ebben az esetben nem csupán a kutatás tárgya, hanem annak terepe, eszközrendszere és prezentációs módjai is szorosan kötődnek a vizsgálat során alkalmazott médiális és technológiai feltételrendszerhez. Itt tehát az elnevezés pontosan írja körül, és határolja le a potenciális vizsgálódás lehetőségeit, így tehát a kutatási tematikák egy része kívül marad (hiszen a részvevők önkéntes részvétele alapvető a megközelítés számára). A digitális vagy online etnográfia területe jelenleg elsősorban metodológiai laboratórium jellege miatt lehet fontos, azaz itt teremthetnek meg a jövő kultúra- kommunikáció- és médiakutatói számára már magától értetődően használható kutatási módszerek és keretek.

Az általam *hálózati közösségek etnografiájaként* definiált terület javaslatával részben el szeretnék távolodni a korábbi elnevezések által sugallt koncepcióktól, pontosítani szeretném a vizsgálódás körét és érvényességi kereteit. Mindenképpen hangsúlyozni szeretném, hogy ez a terület nem azonos az információs társadalmak etnográfiai jellegű vizsgálatával, hiszen az sokkal szélesebben határozható meg, s természetszerűen ki kell terjednie hálózathasználathoz szervesen nem kapcsolódó

aspektusokra is, így az abból kirekesztett vagy kimaradó csoportok tanulmányozására is. Miközben azt gondolom, hogy az információs társadalmak kialakulásának történeti aspektusai és helyi meghatározottságai az etnográfia elemzés szempontjából is megkerülhetetlenek, a vizsgálódások előterében a konkrét gyakorlatok és tapasztalatok leírásának és értelmezésének kell állnia.

A hálózati közösségek etnográfiája tehát elsősorban kutatási programként határozható meg, amelyek célja, hogy a közösségszerveződés új mintázatait elemezze és azokat saját kontextusukban (hétköznapi gyakorlatukhoz szorosan kötődve) értelmezze. Fontos alapelve, hogy a jelenségeket émikusan, azaz a vizsgált közösségek tagjai által használt beszédmódok (érvelési stratégiák, belső értelmezések, szerep- és identitáskonstrukciók) segítségével mutassa be. Miközben e bemutatásmód nem jól behatárolt hipotézisek mentén halad, azaz nem bizonyos elméleti pozíciók megerősítésre vagy cáfolására törekszik, természetesen hiba lenne az ezekkel kapcsolatos reflexió hiánya. Ez az általam képviselt felfogás párhuzamot mutat a skandináv etnográfiában meghonosodott elmélet-ellenességgel, miszerint az elméleti elgondolások elsősorban instrumentálisan értelmezhetők, azaz a teóriákból mindössze annyit kívánnak kölcsönvenni, ami közvetlenül felhasználható az értelmezésben. Másként fogalmazva, az elméletek kiindulópontot jelentenek egyes jelenségek kontextualizálásban, nem pedig célt.

A kultúra dinamikus szemléletéből fakadóan az új kommunikációs technológiák etnográfiai elemzése alkalmas lehet egy sor társadalomtudományokban alkalmazott fogalom felülvizsgálatára, ezek közül az értekezés többek között a közösség, a jelenlét, illetve a térbeli tapasztalatok szerepének újraértékelésére szólít fel.

ELŐZMÉNYEK, KUTATÁSI STRATÉGIÁK ÉS MÓDSZEREK

A technológiai tájakon folytatott etnografikus jellegű vizsgálódás hozadékainak és problémáinak általános áttekintése után ebben a fejezetben az új kommunikációs technológiák kutatására vonatkozó törekvések között szeretném elhelyezni a különböző etnográfiai indíttatású kísérleteket. Röviden bemutatom a korai társadalomtudományos szemléletet meghatározó multidiszciplináris indíttatású kibertanulmányokat, illetve röviden kitérek a mintegy ezek lezárását nyújtó legfontosabb társadalom- és kultúraelméleti teóriának, Castells hálózat társadalomra vonatkozó elméletének problematikus elemeire. Ez követően az etnográfiai vizsgálódás első programját (kiberantropológia) és három lehetséges stratégiáját (médiaetnográfia, virtuális etnográfia, digitális etnográfia) tekintem át a területek reprezentatívnak tekinthető szövegein keresztül. A szakaszt a hálózati közösségek vizsgálatában felhasználható tanulságok, releváns következtetések összegzésével zárom.

Előzmények

A hálózati kommunikáció jelenségeinek társadalomtudományos jellegű vizsgálata nagyjából egyidős a szélesebb nyilvánosság számára elérhető számítógépes hálózatokkal, azaz a már nem csak az akadémiai és üzleti felhasználók számára hozzáférhető internet kezdeteivel. A nyolcvanas évek közepén kezdenek szaporodni a publikációk a számítógép által közvetített kommunikáció és az elektronikus eszközökkel támogatott csoportmunka témájával kapcsolatban. A kilencvenes elején jelenik meg a hálózathasználat jelenségeit és jelentőségét értelmező első, multidiszciplináris konferenciakötet (Benedict 1991), és az elsősorban a

kommunikációkutatás és a szociálpszichológia felől közelítő vizsgálatokat rendező áttekintés (Sproull – Kiesler 1991).

Az új technológiával kapcsolatos várakozásaik arra ösztönözték a terület lelkes szakértőit, hogy a viszonylag szerény első tapasztalatokat a technológiák lehetséges jövőbeli fejlődése mentén gondolják tovább; ebből fakadóan a korszakot meghatározó kiberteóriák¹⁴ gyakran túlzásokba eső, erősen jövőorientált, néha ideologisztikus elemeket hordozó hangvétele áthatotta a tudományos munkákat is (vö. Wellmann 2004). Az évtized közepén megjelenő tudományos igényű monográfiák és a nagyközönségnek szánt populárisabb művek közötti különbségek egyáltalán nem voltak látványosak. Sherry Turkle (1995) sokszereplős szöveg alapú szerepjátékot játszó és csetelő fiatalok körében folytatott kutatásai és Horward Rheingold (1993) fórumközösségek életét bemutató munkáinak szemlélete és retorikája sok tekintetben rokonítható. William Mitchell (1995) virtuális terekkel és az ezekben zajló társas interakciókkal kapcsolatos elgondolásai nem tűnnek kevésbé spekulatívabbnak, mint Nicolas Negroponte (2002) fejtegetései az informatikai technológiák által átformált otthonokról és mindennapi rutinokról.

Ezeknek az írásoknak a sikere, egymás hatását erősítve, nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az új technológiák vizsgálata lassanként legitim kutatási témává váljon a különböző tanszékeken és kutatóintézetekben. Hiába tűnt ugyanis a „virtuális tartomány” tanulmányozása vonzó új területnek, ha az intézményi meghatározottságok, a kutatások jelentőségének megítélése és finanszírozásuk feltételei nem voltak kedvezőek, így csak néhány tucat eltökélt kutató tett közzé színvonalas publikációkat elsősorban olyan elektronikus folyóiratokban, mint az 1995-ben indult *Journal of Computer Mediated Communication*.¹⁵

¹⁴ Kiberteóriákon a sci-fi és a cyberpunk irodalmakból és futurológiából származó elképzeléseket továbbgondoló poszthumanista technológia-orientált jövővíziókat értem, amelyek a nyolcvanas-kilencvenes években váltak népszerűvé (Kömlödi 1999).

¹⁵ A 2008 óta már nyomtatott formában is megjelenő *JCMC* máig az egyik meghatározó szakfolyóirat a hálózati kommunikáció témakörében. Emellett számos korabeli online periodika nyomai is

Az első évtizedet a kutatók technooptimizmusa mellett egyfajta tudományközöttiség jellemezte, a jelenségek értelmezésére szolgáló teóriák olyan különböző területekről érkeztek, mint a filozófia, az irodalomelmélet, az informatika, a személyiségpszichológia vagy a gender teóriák. A kilencvenes évek második felétől azonban a társadalomtudományi elemzés szempontjai kezdnek előtérbe kerülni. Ez tetten érhető abban, hogy megváltozott az írások hangvétele, a még mindig eléggé eklektikus felépítésű kötetek (Featherstone – Burrows 1995, Shields 1996, Jones 1997) most már inkább szűkítik, pontosítják, metszegetik a kiberteróriák túlbujánzó és gyakran túlzott általánosításba torkoló téziseit és következtetéseit.¹⁶ Egyre gyakrabban merül fel a szisztematikus empirikus adatgyűjtés iránti igény, a kutatók módszertani eszköztárának megszokott elemeivé válik a konverzáció analízis, a társas hálózatok vizsgálata és nem utolsósorban az etnográfiai mintákat követő módszertan. A nagy mintán végzett szociológiai vizsgálatok és statisztikai elemzések az ezredfordulóra válnak megszokottá, ami már az internet tömeges médiummá válásának, illetve a felmerülő iparági és kormányzati igényeknek köszönhető.

Az új kommunikációs technológiák társadalmi hatásának vizsgálata számára azonban még ekkor sem állnak rendelkezésre kész értelmezési keretek, pontosabban, amikor egy ilyen látszólag egységes keret megjelenik, akkor sem válik közvetlenül felhasználóvá. Castells hálózat társadalomról szóló elmélete minden ízében a kiberdiskurzusok lezárásának tekinthető, mégis jól példázza, hogy milyen problémákkal szembesülnek a kutatók az információs társadalom metateóriájával kapcsolatban.

Ami ugyanis erényként mondható el Castells munkájáról, azaz a szintézisre törekvés, számos részterület integrálása, a kis-, nagy- és mikronarratívák (Z. Kravalics 2004) egy keretbe helyezése, éppen, hogy akadályozza használhatóságát a kutatói gyakorlatban. A perspektívák sokasága és a módszertan eklektikus jellege nem

fellelhetők még az interneten, de ezek kevés kivételtől (pl. *First Monday*) eltekintve megszűntek vagy más formában működnek.

¹⁶ A korai kiberdiskurzusok technológiai optimizmusának kortárs bírálatáról jó áttekintést ad a *Buldózer* médiaelméleti antológia (Sugár (1997)).

ad eligazítást az újfajta kutatási kérdések megfogalmazásához. Úgy tűnik, hogy Castells maga is az „anything goes” elvet követve kontextusok alaposabb vizsgálata nélkül elemez és interpretál eltérő kutatási gyakorlatokból származó eredményeket. Ez megmutatkozhat a felhasznált munkák szakterületi beágyazottságára vonatkozó reflexiók elmaradásakor, de felvethető kiválasztott példák szelekciója esetében is.¹⁷ Az európai és észak-amerikai példák túlsúlyából fakadóan óhatatlanul leegyszerűsíti a különböző információs társadalmak közötti különbségeket, a lokális különbségek csak bizonyos részproblémák kapcsán kerülnek elő, általában akkor, amikor olyan helyi jellegzetességekről kíván beszámolni, amelyek potenciálisan akár globálissá is válhatnak a jövőben.¹⁸

Másrészt problematikus, hogy a felhasznált fogalmakat felülről-lefelé határozza meg, a nagy elméletből származtatható teoretikus összefüggések elsődlegesnek tűnnek az empirikus tényekhez képest.¹⁹ Egyes, kulcsszerepet játszó fogalmakat problémamentesen adottnak vesz a szöveg, majd annak csak az elmélet számára fontos aspektusait hangsúlyozza. Ilyen az identitás koncepciója, amelyet a hagyományos értelmezésnek megfelelően úgy határoz meg, mint társas kapcsolatok során kialakuló egyéni és társas konstrukciót, ezután viszont csak annak politikai dimenziójával foglalkozik (a legitimáló, a rezisztens és a projektidentitás identitásteremtési módozataival). Az identitás konstrukciója ezzel szemben éppen egyike azoknak a folyamatoknak, amelyekre erőteljes hatással van az új technológiai és médiakörnyezet, a „virtuális identitás” problematikájának épp a bevett identitáskonceptió újragondolására kellene ösztönöznie minket. Gyakran szerepel a kritikai felvetésekben, hogy a lokalitás egyes dimenzióit hasonlóképpen zárójelbe

¹⁷ Két kiragadott példát említve: a vállalatok működéséről szóló áttekintést nyújtó rész következtetéseit például felülírják a szerző személyes értelmezései; a városokban zajló folyamatok szemléltetése sematikusnak tűnik, hiszen a technológiai központok felemelkedése és a régi városközpontok lepusztulása mellett más térbeli átrendeződések is zajlanak a nyugati (és nem nyugati) késő-modern városokban.

¹⁸ Például a távol-keleti médiahasználat mintázatai kapcsán.

¹⁹ Az is zavart okozhat, hogy egyes elkötelezettségei explicitek (McLuhani médiafelfogás, baloldali globalizáció-kritika), mások rejtettek (Lefëvbre szociális konstruktivista tételmelete, kulturális materializmus), a szakmai olvasó számára azonban ezek a kapcsolatok felderíthetők.

teszi. Mivel a „hely” (*place*) a hálózat (*net*) ellentétéként jelenik meg a szövegben, ami lehetetlenné teszi, hogy virtuális és fizikai helyek kapcsolatáról érdemben szót ejthessen (de Silva 2010). Végül, s ez Castells esetében különösen meglepő, a kultúra fogalma is aluldeterminált, az általa használt koncepció leginkább a Williams által képviselt kultúrkritikai tradíció mentén történik, azaz egyszerre használja az antropológiai (életmód) a kulturális alkotásokra vonatkozó értelmezését (dokumentum). Az áramlások terében a hálózati logika mentén áramló kultúra koncepciója viszont ebben a keretben nehezen értelmezhető, hiszen éppen azt az alapvető folyamatot takarja el, ahogy a globálissá alakított kulturális mintázatok helyi gyakorlatokká alakulnak át. Másként fogalmazva a castellsi modell alapján a kultúra „tárgyasítható” aspektusa kerül előtérbe, mint koncepciók, artefaktumok és viselkedési minták, amiket a globális médiarendszerek közvetítenek, sokkal kevésbé képes azonban számot adni ezek receptorairól, a helyi értelmező közösségekről.

Ezzel elérkeztünk a téma kutatásának sajátosan etnográfiai kísérletéig, amit az előzőekben igyekeztem bemutatni, s amely a hasonló fogalmi problémákat képes kezelni. Bár egyes módszerek már a legelső korszak kutatásaiban is fellelhetők, önálló kutatási programként viszonylag későn jelennek meg. Az itt is tárgyalt, kifejezetten etnografikus megközelítést alkalmazó monográfiák 1998 és 2000 között látnak napvilágot, de mindmáig hiányzik egy, a téma összes aspektusát tárgyaló összegzés, ami jelzi, hogy a terület nem intézményesült megfelelően az utóbbi évtizedben. Az intézményülésen elsősorban a problémaorientált tanszékek és képzési programok, a saját önálló periodika hiányát kell megemlíteni. Kissé leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy a hálózati kommunikációval foglalkozó etnográfusok különböző társaságok médiaetnográfiai szekcióiban munkálkodnak, más tudományterületek képviselőivel közösen adnak elő konferenciákon, változatos tematikájú folyóiratokban adnak közre tanulmányokat és elemzéseket. Az első monográfiákon túl az ezredforduló környékén számos olyan munka (olvasókönyvek és tanulmánykötetek) jelent meg, melyek az etnográfiai szemléletet számára is fontosak (Wallace 2002, Jones 1998, Jones 1999, Bell 2000) de még mindig

hiányozik a témát kifejezetten az etnográfiai perspektívájából feldolgozó, az oktatásban is használható áttekintés.²⁰

A kiberantropológia programja

Arturo Escobar a technológiai változások kulturális hatásainak vizsgálatára vonatkozó felhívásában (1994) egy új tartomány meghódításáról beszél. A számítástechnika, informatika és a biotechnológiák egyszerre alakítják át a társadalmi struktúrákat és a kulturális jelentéseket. A kiberkultúra antropológiai tanulmányozásának szerinte „azokra a kulturális konstrukciós és rekonstrukciós folyamatokra kell irányulnia, amelyeken alapulnak, illetve amelyeket használatuk során átalakítanak”. Előzményként a Science of Technology Studies (STS), illetve az abban megfogalmazódó szociálkonstruktivista alapelveket, valamint a technológia-használatra irányuló korábbi antropológiai törekvéseket nevezi meg. A kiberantropológiát nem tekinti önálló területnek, ugyanakkor figyelmeztet arra, hogy annak megjelenése az antropológiai gyakorlatban alkalmazott számos koncepció (a közösség, a terepmunka, a test, a természet, a tekintet, a kutatási tárgyak, az identitás, a szövegalkotás kérdései) átértelmezéséhez vezet.

A kiberantropológiának (*antropology in/of cyberspace*) ki kell terjednie a különböző beszédmódok és gyakorlatok keletkezésére, beleértve a tudományos diskurzusok vizsgálatát, különös tekintettel arra, hogy azok miként alakítják át a természet és kultúra kereteit (Rabinow 1992, Latour 1993). Emellett hangsúlyozza, hogy a már létező társas gyakorlatokba való beágyazódás másként zajlik a fejlett országokban és a harmadik világban, ennek következtében a technológiahasználat mögött húzódó lokális és globális hatalmi viszonyok („kiberkultúra politikai gazdaságtana”, Escobar 1994: 220) sem kerülhetnek ki a látóköréből. Központi

²⁰ Hasonló felvetés tehető a média kulturális tanulmányozásával vagy az új média tanulmányokkal kapcsolatban, bár akadnak sokoldalúan használható readerek (Webster 2004).

kérdésként határozza meg az éntudat (self) átalakulását virtuális környezetekben (a „második én” Turkle 1992), a közösségek átalakulását (Rheingold 1992), de ide sorolja a technológiát övező populáris képzeteket, a kommunikációs helyzetek átfelmódását, illetve a hatalmi elitnek szerepét a technológiai átalakulás elősegítésében vagy gátlásában.

Meglehetősen impozáns program felvázolásáról van tehát szó, melynek lendülete és tematikai gazdagsága eszünkbe juttathatja Robert Ezra Park hasonló kiáltványát a városok szociológiai vizsgálatával kapcsolatban (Park 1915), amely annak idején töredékes formában megvalósulva is alkalmas volt arra, hogy évtizedeken át meghatározó paradigmája legyen az amerikai szociológiának. Luciano Paccagnella 1998-ban az etnográfiai kutatás lehetséges stratégiát elemezve szintén Parkra utal tanulmánya címében: itt az ideje, hogy a hálózati kommunikációt kutatók végre „összekoszolják a nadrágjukat” a valós világban, azaz kilépjenek a kontrollált kísérletek és csoportvizsgálatok köréből, és a társas kommunikáció valós szerveződésével kezdjenek el foglalkozni. Érvéle szerint a korábban domináns laboratóriumi körülmények között zajló (tipikusan önként jelentkező egyetemista hallgatók csoportjait vizsgáló) CMC kutatások megfelelően mutatják be a hálózati kommunikáció általános jellegzetességeit, de a valós folyamatok tanulmányozásához naturalisztikus jellegű megközelítésre van szükség. Több hasonló törekvés mellett kiemeli Nancy Baym munkáit usenet szappanopera rajongók fórumközösségeivel kapcsolatban, ami egyike a részvevő megfigyelésre és kvalitatív elemzésre épülő kutatásoknak (kötet formájában Baym 2000). Ugyanakkor Paccagnella elemzésében is összekeverednek azok az aspektusok, amelyek mentén szétválaszthatók lennének azok a különböző etnográfiai törekvések, amelyekről a továbbiakban szót kívánok ejteni.

Az első valós közegben zajló kiberantropológiai vizsgálatok folytatói számára nem érezhető valódi különbség az online és offline terepmunka között, a net-törzsek (a kisebb online csoportok, tipikusan fórumcsoportok, MUD játékosok,

kiberszubkultúrák, rajongói közösségek) még, mint a környezetüktől jól elkülöníthető és a „másikként” jól reprezentálható kutatási tárgyat jelentettek. A kutatások a korai adaptálók olyan csoportjaira orientálódtak, amelyeket társadalmi és kulturális értelemben véve homogén felhasználói csoportokként lehet meghatározni (fiatal, jól képezett, nagyvárosi, technológiai orientált amerikai férfiak), amit kiegészítettek az adott időben divatosnak számító kutatási tematikák (a gender, az etnicitás, a szexuális identitás kérdései). A virtuális terepmunka során alkalmazott módszerek sem változtak radikálisan, leszámítva a csupán online folytatott kutatások körüli episztemiológiai és etikai vitákat.

A továbbiakban három olyan empirikus megközelítést különítek el, ami napjainkban meghatározó a hálózati kommunikáció etnográfiai kutatásában, illetve ezek segítségével szemléltetem az új technológiák kultúra alapú vizsgálatában alkalmazható módszertani eszközöket.

A médiaetnográfiai megközelítés

Az első az online etnográfia a hagyományos médiaetnográfia keretei közé helyezi, azt vizsgálja, hogy milyen módokon használjuk az új kommunikációs eszközöket. Daniel Miller és Don Slater monográfiája (*The internet. An ethnographic approach.* 2000) a trinidadai társadalomban lezajló kulturális változásoknak az internethasználton keresztül történő bemutatására tesz kísérletet. Módszertani szempontból az elemzés sokrétű: egyaránt felhasználja a rendelkezésre álló kvantitatív adatokat, a reprezentatív minta alapján kiválasztott háztartások körében folytatott interjúkat, illetve vállalkozik a helyi populáris kultúra jelenségeinek saját tapasztalatokon alapuló etnográfiai értelmezésére is.

A kötet egy Trinidad és Tobagón végzett médiahasználati felmérés nyomán született, a szerzők azt mutatják be, hogy az internethasználat – különböző gazdasági

és társadalmi okokra visszavezethetően – milyen gyorsan és szorosan épült be a törpeállam lakóinak mindennapjaiba, és miként vált az ezredfordulóra a legfontosabb kommunikációs eszközzé a szigetlakók körében. Az internet nyújtotta lehetőségek ugyanis nem csupán lehetővé teszik a távol élő (dolgozó vagy tanuló) családtagokkal való alkalmi kapcsolattartást, hanem lehetőséget biztosítanak a folyamatos mindennapi kontaktusra is. Az azonnali üzenetküldő szolgáltatások költséghatékonyak (a távolsági hívások magas rátájával szemben), ezért nem szokatlan az állandó online jelenlét, ami a távol élők számára az otthonlét tapasztatát is nyújtja két hazautazás között. A „trini”-nek lenni tehát helytől függetlenné válik, hiszen bárki bárholonnan csatlakozhat saját közösségéhez, ami egy kiterjedt diaszpórával is rendelkező kisközösség esetében a közösségi identitás meghatározó formájává válhat. A kötet emellett kitér a téma látszólag mellékes aspektusai is, így az egyik fejezet az elektronikus kereskedelem potenciáljait, a kereskedők és ügyfelek újfajta viszonyrendszerét elemzi, a másik az egyház és a technológia kapcsolatát (a trinidadai hálózat működtetésében a katolikus egyház alapvető szerepet játszik). Mindezekből egy egészen sajátos vonásokkal rendelkező információs társadalom (jövő)képe bontakozik ki a szemünk előtt.

A hagyományos médiaetnográfia keretei közé beilleszthetők, de onnan kicsit ki is lógnak ezek a vizsgálatok, hiszen korábban ezen területen a hagyományos médiainstémények által létrehozott tartalmak („médiatermékek”) társas és egyéni használatáról volt szó, itt pedig a technológiai változások következtében átalakuló interperszonális viszonyok (családi és baráti kapcsolatok) kerülnek előtérbe. Módszertanát tekintve sem a megfigyelésen alapuló hagyományos terepmunkáról van szó. A háztartásokat felmérő survey vizsgálathoz, amely az egész kutatás kontextusát szolgáltatja, spontán létrejövő csoportos és egyéni interjúk kapcsolódtak a különböző részproblémák feltárásának elősegítésére. A kötet és a kutatás tehát nem a termékeket és nem is a technológiát helyezte a középpontba, hanem azt a folyamatot „ahogy a technológia az emberek mindennapi életének integráns részévé válik” (Miller – Slater 2000: 193). A szerzőpáros hangsúlyozza, hogy szó sincs valamifajta „virtuális

világról, ami szembeáll, korlátozza vagy helyettesíti a valóságosnak nevezett világot” (uo.), ezek a különbségtételek az emberek számára nem léteznek. Végkövetkeztésük, hogy az internet önmagában nem értelmezhető, s csakis a különböző használati módok társas értelmezései teszik azzá.

A kötet szerzői több hasonló, látszólag provokatív következtetést fogalmaznak meg, ezek közül a legfontosabb, hogy az internet nem értelmezhető csak a használat speciális kontextusaiban, ezek a használati módok elválaszthatatlanul beágyazódnak az őket körülvevő (*embedded*) társas kapcsolatrendszerekbe. Ugyanakkor, miközben nem kívánják cáfolni a technológia társadalmat átformáló hatásáról szóló téziseket, amellet érvelnek, hogy a társadalmi-kulturális adottságok alapvetően befolyásolják egyes technológiák sikerét, elterjedését, használatának intenzitását egy adott közösségen belül. Ez azt jelenti, hogy a technológiahasználat interpretációja során azoknak a valóságos helyeknek is szerepe van, amelyet éppen vizsgálunk (Miller – Slater 2000: 21). Ennek megfelelően a szerzők konzervatívabb álláspontot képviselnek a terepen tartózkodás kapcsán, hangsúlyozzák az ott töltött idő szerepét (bár a konkrét vizsgálat csak 5 héten át zajlott, Miller ezt megelőzően közel egy évet tartózkodott az országban, és közel 15 hónapos online kutatás és adatgyűjtés zárta le a terepmunkát).

A kötet, amellet, hogy mindvégig szórakoztató, példákkal gazdagon operáló írás, formáját tekintve is eljátszik a hagyományos etnográfiai monográfia műfajával. Az első fejezet a Konklúziók címet viseli, és előzetesen értékeli a később elemzett kutatási eredményeket, egyes fejezetek címe („Internet politikai ökonómiája”, „Vallás”) a látszat ellenére nem foglalkozik az implikált elméleti kérdésekkel, csak a praktikum szintjén is megjelenő aspektusokról számol be. A szerzők emellet több ponton is hangsúlyozzák, hogy elemzésük célja egy helyzetkép megrajzolása, céljuk nem lehet a folyamatosan változásban lévő kulturális gyakorlatok elemzése, Trinidad az esetükben nem egy „kis világként” értelmezhető laboratóriumi modell, hanem a technológia társas használatának egy lehetséges példája. A formai játék ellenére nem

hagyományos etnográfáról, hanem sokkal inkább a geertzi értelemben vett interpretatív törekvésről van szó, amely a helyi „eset” értelmezésén túl általános tanulságokkal is szolgálhat a diszciplína számára.

A médiaetnográfiai megközelítés az utóbbi években újabb lendületet kapott a „konvergens kultúrával” kapcsolatos elképzelések kapcsán. A Henry Jenkins (2006) nevével fémjelzett elmélet szerint a médiatermelés és fogyasztás teljes rendszere változásban van, egyrészt a korábbi fogyasztók aktív résztvevőivé válnak a médiatermelés folyamatának (mint alkotók, kritikusok, kommentárok készítői), másrészt a médiafogyasztás súlypontja is egyre inkább az internet és a digitális médiumok platformjára helyeződik át. A részvételen alapuló megközelítés során a termelésben résztvevő fogyasztó (*producer*) megjelenése is változást jelent, hiszen itt már nem csak befogadóról, hanem újraértelmezőről vagy alkotótársról is beszélhetünk (Bruns 2008a). Bruns *produsage*-ra vonatkozó elemzéseiben részben olyan közismert példák elemzésére irányulnak, mint a wikipédia, a youtube, a szabad forráskódú szoftverek fejlesztése, a civil újságírás, de kiterjed a folkszónómiák alkalmazására vagy technológiai politikai jellegű használatára is.

Virtuális etnográfia

A második lehetőség a „virtuális etnográfia” területe²¹, melynek programját Christine Hine *Virtual Ethnography* (2000) című munkája szolgáltatja. Hine elsődleges célja a sajátjához hasonló kutatások elméleti megalapozása, hiszen a kötet jórészt teoretikus kérdésekkel foglalkozik, és csupán egyetlen valódi esettanulmány található benne. Írásának jelentősége abban áll, hogy egy új, reflektív, mediatizációra érzékeny etnográfia lehetséges kereteit vázolja fel, emellett kitér a felmerülő módszertani dilemmákra is. Hine legfontosabb gondolata az, hogy a virtuális szféra

²¹ A kifejezés kissé rosszul cseng, hiszen azt sugallja, hogy valamilyen autonóm virtuális szféra vizsgálatáról lenne szó.

nem autonóm jelenség. Egyrészt olyan szöveggént is „kulturális artefaktum”, melynek jelentéstulajdonítási aktusai összefonódnak a valóság mindennapi és intézményesített kereteivel, ennek megfelelően annak különböző kontextusokban különböző üzenetei lehetnek. Másrészt a virtuális társas kapcsolatok a CMC vizsgálatokban oly gyakran hangoztatott redukált társas jelzések (*reduced social clues*) ellenére a résztvevők nagyon pontosan képesek egymás szándékait értelmezni, elkülönítik a „külső” és a „belső” tagokat, így valójában a virtuális közösség egy közösségi konszenzusra épülő hierarchia mentén épül fel (Hine 2000: 16). Hasonlóképpen a kommunikációs zavarok és konfliktusok nem negatív következményei a hálózati kommunikációban, hanem egy „diszkurzív és gyakorlat-orientált megközelítésben belül értelmezve társas funkciókkal bírnak”, azaz lehetővé teszik a közösen vallott értékek, értelmezések és elvek explicit kifejtését, ezáltal azok megerősítését (Hine 2000: 18). Ebben az értelemben véve az interneten zajló mediatizált interakció a kultúra egy formája, amelyet az abban részvevő aktorok alakítanak és formálnak (természetesen saját valóságértelmezésüknek megfelelően). Az internet tehát egyszerre kultúra és kulturális artefaktum:

„Az Internet kettős értelemben véve is szövegnek tűnik: mint diszkurzív módon előadott kultúra, és mint kulturális artefaktum, azaz technológiai értelemben vett szöveg. A szöveg egyik esetben sem korlátozza annak értelmezhetőségét és értelmezését. Az, hogy az internetet kultúrának vagy kulturális artefaktumnak tekintjük, nem több, mint egy heurisztikus eszköze az internet meghatározatlanságának.” (Hine 2000: 39)

Innen már könnyedén eljuthatunk a további következtetésekhez: az etnográfia nem függetleníthető a kutató személyétől, a valóság textuális újraalkotása pedig, ami az etnográfus megszerzett tudására és tapasztalatai épül, a szerzői autoritással megalkotott reprezentáció (Hine 2000, 41-46). Azaz Hine a virtuális etnográfia kereteiként egyértelműen az interpretatív fordulat utáni antropológiát jelöli ki, amikor Geertz és a *Writing Culture* (Clifford – Marcus 1986) írásainak állításait alkalmazza

az internet-etnográfia gyakorlatára és a szövegalkotási stratégiáira.²² Ebből a nézőpontból nem tűnik meglepő következtetésnek, hogy a virtuális etnográfia részlegességéről beszél: az etnográfus csak a látókörébe került megnyilatkozásokról és az interakciókról adhat számot, interjúalanyai sem teljes identitásuk bemutatásán keresztül válnak a kutatás alanyává, csupán az adott jelenséggel kapcsolatos megnyilvánulásaik révén, végül a szöveg-értelmezés sem lehet kimerítő, csak a már említett szerző konstrukció mentén nyer igazolást és válik szerzőivé.

Hine módszertani szempontból is sok érdekes felvetést fogalmaz meg, leszámol a személyes találkozásokra építő módszertan elsődlegességével (Turkle és Baym még csak a személyesen folytatott interjúkat fogadta el forrásnak), de távolságot tart a kizárólag online terepmunka illúziójával is, és figyelmeztet a bennszülötté válás veszélyeire (melynek során a kutató elveszítheti kétkedő, objektivitásra törekvő kritikai hozzáállását). Az általa elképzelt adatgyűjtés három lábon áll: a személyes részvétel és belebonyolódás mellett a személyes és az e-mailen folytatott interjúk (utóbbiak jóval nagyobb elkötelezettséget tételeznek fel a résztvevők oldaláról), és az internetes felületeken zajló kommunikáció szövegének elemzése egyaránt fontos eszköz lehet a kutató számára. Esettanulmányában²³ megmutatja, hogy az internetes diskurzusok hogyan fonódnak egybe más mediális kontextusokkal (adott esetben a televíziós híradásokkal és közvetítésekkel), ezért szükségesnek ítéli ezeknek a szituációba helyezett (azaz az internetes közösségekben megjelenő reakciók mentén történő) elemzését is.

Az internetes diskurzusok esetében Hine szerint részvevőkké válnak az internetes oldalak és vitafórumok néma látogatói (*lurkers*) is, hiszen a nyilvánosan zajló diskusszió közönségét valójában ők képezik. Ez is arra utal, hogy egy adott jelenség

²² Ez egyúttal azt is jelenti, hogy nem reflektál a Geertz és a Writing Culture szerzőinek bírálataira, amelyek például más textuális és módszertani stratégiák kidolgozását jelentenék.

²³ Az említett esettanulmány egy amerikai bírósági esethez kapcsolódik (Louise Woodward ügy), amelyben egy angol bébiszittert ítélték el a rá bízott gyermek halála miatt gondatlanságból elkövetett emberölésért. Az eset nagy médianyilvánosságot kapott, emellett számos támogató oldalon és az online fórum élénk vita zajlott a bizonyítékokról és a lány ártatlanságáról. Hine elemzésében az online diskussziók sajátosságait, a vitában részvevők identitásának kérdéseit vizsgálta meg.

esetében a kutató dönti el, hol húzza meg az „online” és az „offline” határait, azaz a valóságban ez inkább a kutatói intenciók függvénye, mintsem valóságosan is meghúzható határvonal.

A virtuális etnográfia szempontjából végül David Bell (2000) egyes gondolatai lesznek lényegesek. Bár Bell könyve a kritikai kultúrakutatás felől közelítve tematikus áttekintést kíván nyújtani az általa kiberszociológiának nevezett kutatási területről, az általa javasolt módszertani megközelítés mégis sajátosan antropológiai. Arra hívja fel a figyelmet ugyanis, hogy a kibertér színtereinek és közösségeinek megismerésében alapvető szerepet játszik azoknak az elbeszélhető történeteknek a felderítése, melyek megkonstruálják ezeket a tereket és csoportokat. Másként fogalmazva, a narratív etnográfia módszerét javasolja az empirikus elemzés kívánatos eszközeként.

A virtuális etnográfiai esetében tehát az etnográfiai keretek szinte alig változnak, a módszertan ugyan kibővül (a kutató „mobillá” válik, ahogy a szövegek is), azonban mégsem beszélhetünk az eszköztár radikális megújításáról, csak annak aktualizálásáról egy új jelenségszféra vizsgálatában. A Hine megközelítésével kapcsolatos kritikák egy része azt állítja, hogy túlságosan szigorú kereteket igyekeznek szabni a vizsgálatokban (Boyd 2008), nem engedi meg, hogy a kutató a vizsgálat során alakítsa ki eszköztárát, pedig az etnográfiai megismerés része a tapasztalatok ad-hoc, spontán szerveződése. Ezzel szemben maga Hine, talán a várható bírálatokat is szem előtt tartva úgy értékeli a virtuális etnográfiát, ami nemcsak saját értelmezéseit tekintve részleges, hanem a metodológiája is csak kvázi-etnográfia (Hine 2000: 80).

Digitális etnográfia

A harmadik alternatíva, a digitális etnográfia, ezzel szemben éppen a módszertan átalakítására fókuszál, azaz az egész kutatási folyamatot áthelyezi az online tér által szolgáltatott eszközrendszer keretei közé, emellett didaktikai eszközként is működik (az antropológushallgatók kutatási gyakorlatának ad teret). A társadalmi témákat és problémákat mediatisált keretben exponálja (youtube videók, kutatási blogok, a kutatás fázisait megjelenítő skywriting, prezentációk), elsősorban a folyamatra és nem az eredményre helyezi a hangsúlyt. A területnek létezik már elméleti-módszertani kötete is (Dicks-Mason-Coffey-Atkinson 2005), amely a már említett eszközök, azaz a multimédia és az internet kutatási és publikációs potenciálját mutatja be. Noha ez a metodológia még erősen kísérleti jellegű, 2009 őszétől a University College London mesterképzést indított ezen a területen.²⁴

A digitális etnográfia tehát elsősorban a módszerek és prezentációs lehetőségek átforgalmazásán dolgozik, fontos szerepet kap benne a kutatócsoportok tagjai közötti együttműködés és a kutatók és kutatók közötti aktív dialógus, illetve az egész kutatási folyamat transzparenciája. Mivel új megközelítésről van szó, ezért ezt a területet nem egy monográfia ismertetésére fókuszálva mutatom be, hanem több példát is felhasználok a kínálkozó lehetőségek illusztrálásához.

Az egyik a már említett módszertani kötet, amely egy olyan keret felvázolására szolgál, ami a hipermédia eszközeivel folytatott és megjelenített terepmunka lehetőségét vetíti elő. A kötetben kidolgozott példát egy dél-walesi bánya fölött elkészült, eleve a multimediális környezet szempontjait megvalósító múzeumi modell továbbgondolása szolgáltatja. A terepmunka során összegyűjtött audiovizuális adatok, az interjúk és az azokhoz fűzött kommentárok, fényképek és zenei anyagok hipermédiális elrendezése utat nyit a le nem zárt, többféle módon bejárható etnográfiai médiaszövegek megkomponálása felé. A bemutatás eszköze a filmhez

²⁴ <http://www.ucl.ac.uk/anthropology/digital-anthropology/about.php>

hasonló, azonban itt abban az értelemben véve nyitott alkotás, hogy a szemlélő olvasó maga választhatja meg érdeklődésének fókuszát, merülhet el a részletekben, vagy szabadon válogathat a különböző típusú állományok között. Mindez a hálón való böngészés élményét kívánja nyújtani a lineáris olvasatokkal szemben, ami valóban merőben más felismerésekhez vezethet. A folyamatra és a prezentációs módokra vonatkozó leírások egy olyan komplex interaktív etnográfia lehetőségeit tárják fel, ami ma még nehezen elképzelhető, ugyanakkor sokfajta felkészültséget igényel az etnográfia projektek résztvevőitől.

Ellenkező utat jár be a digitális etnográfia nyilvánosság számára leginkább látható képviselője Michael Wesch, aki kutatóként a youtube közösségi használatával foglalkozik, és egyik videója maga is népszerű és díjnyertes alkotás a videómegosztó oldalon („The machine is us/ing us” Wesch 2007). Wesch egyúttal az antropológia oktatás részeként értelmezi a digitális etnográfiát, amelyben a technikai eszközök használata egyszerre több célt szolgál: felkelti a hallgatók érdeklődését, eszközöket ad a kezükbe, a hétköznapiakból ismerős formákat kínál fel az őket érdeklő témák feldolgozására, ezáltal új készségeket is teremt. A „Word simulation” projekt az együtt tanuló közösségben tárta fel az őket érintő kulturális problémákat, az elkészült különböző projektmunkák a videómegosztó oldalakon éltek tovább, kaptak további kommentárokat, visszajelzést a közönségtől. Wesch elképzelései éppen felvállalt amatőr jellegzetességei ellenére is hasonló potenciállal rendelkeznek, mint az Atkinson és munkatársai által felvázolt hipermediális etnográfia, mivel eredményei közvetlenül eljuttathatóak a kutatókhoz, akik interaktív módon kapcsolatba lépnek a kutatással, nem csak kommentárokra, hanem válasz videóüzenetekre is ösztönözheti őket.

Egy harmadik érdekes kísérlet Tom Boellstorffnak a Second Life virtuális világában folytatott több mint két és fél éves terepmunkája (Boellstorff 2008), melynek során kizárólag az alkalmazáson keresztül lépett kapcsolatba a világ legkülönbözőbb pontjain játszó társaival. Célkitűzése annak igazolása volt, hogy a virtuális világok

önállóan is kultúrát teremtenek, alternatív társas világokat hoznak létre. A korábbi, szöveges vagy háromdimenziós kalandjátékokkal szemben a Second Life a valós élet szimulációjára törekedett, kialakítása során az alkotók éppen a valóságos és virtuális akciók közötti határok elmosására törekedtek (azaz a legtöbb hétköznapi cselekvés a Second Life keretei között véghezvihető). Boellstorff fő érvelése szerint a virtuális világok nem tekinthetők szimulációnak, legalábbis a bennük zajló interakció tekintetében, azok sajátosan programozott (*software sorted*) társas kereteket teremtenek, a bennük szerzett élmények azonban hétköznapiak és valóságos tapasztalatoknak tűnnek. A kötet címe Margaret Mead klasszikus munkájára utal (*Coming of Age In Samoa*) és, ha nem is a felnőtté válásáról, de a megismert világ szabályainak kiismeréséről kíván beszámolni. Mint bármelyik ön-etnográfiai jellegű kísérletnek, ennek is vannak problematikus mozzanatai, ami csak azért nem válik zavaróvá, mert a szerző nyíltan beszél az ebből fakadó korlátozottságokról. Az ön-etnográfia a megfelelő mértéktartással és kellő reflexiós érzékkel hasznos következtetésekre is vezetheti a kutatókat, amint az Howard Rheingold internetes közösségekkel kapcsolatos munkája is bizonyítja.

A digitális etnográfia esetében mindenképpen fontos ez a közvetlenség és láthatóság, ami már más, korábbi kutatási programoknál is fontos szempont volt. Nick Yee (2007) internetes szerepjátékokra irányuló kutatása során online kérdőíveket használt, ezek eredményeit, a kutatásból készülő szövegek különböző változatait is megosztotta a hálózaton. A ma már könnyedén elérhető eszközök (webes publikáció, blogok, videó és filemegosztás) az interaktivitás fokának megválasztásának lehetőségét a kutató kezébe adja. A digitális etnográfia legfontosabb újdonsága, hogy a kutatót „másik”, aki az esetek többségében inkább ismerős, mint idegen, a kutatás alanyából valódi társzerzővé léphet elő.

Összegzés

A bemutatott megközelítések hazai recepciója szegényes és megkésett, a magyarországi kutatási gyakorlatban alig látható módon vannak jelen, épp ezért tartom fontosnak, hogy röviden megemlékezzek néhány publikált írásról²⁵. A kiberantropológia elveinek és gyakorlatának alkalmazását jól reprezentálja Gelléri Gábor interneten hozzáférhető szakdolgozata (2001a), az ő nevéhez kapcsolódik az első magyar nyelvű publikáció az internet-etnográfiai témakörében (2001b). Az internetto fórumközösségét elemző írása a klasszikus antropológiai elméletek (elsősorban Victor Turner rítuselmélete) és az új közösségtéóriák keretei között kívánja értelmezni a hazai korai adaptálók attitűdjeit és motivációit, minden gyermekbetegsége ellenére informatív és invenciózus kísérlet volt. A dolgozat két és fél éves résztvevő megfigyelésre és a hazai internetes szubkultúra jellegzetes alakjaival folytatott személyes interjúkra támaszkodott, ma már dokumentációs értékkel is bír. A kiberantropológia fontossága mellett érvelő tanulmányának megállapításai sok tekintetben összecsengenek jelen értekezés téziseivel, bár az ott vázolt programmal kapcsolatos elvárások mai szemmel kissé merevnek tűnnek.

Vályi Gábor interpretatív megközelítésű elemzése a különböző helyi szubkulturális szcénákon tevékenykedő globalizációs „ügynökökről” szóló esettanulmánya (2004a) azt mutatja be, hogy miként segítik elő az új technológiák egy zenei irányzat alkotóinak globális hálózatba szerveződését és tartós együttműködését. A szöveg jól példázza, hogy az egy jelenséget több konkrét terepen tanulmányozó, az eltérő kulturális miliőket összehasonlító vizsgálatok miként mélyíthetik el az analízist. Az internetes platformok ugyan fontos és komplex

²⁵ Természetesen ezek az írások csak a jéghegy csúcsát képezik, számtalan szakdolgozat és OTDK pályamunka született az elmúlt évtizedben, és szép számmal lehetnek publikásra váló konferenciaelőadások és doktori dolgozatok, melyek antropológiai/etnográfiai ihletésűek ezek azonban jobbára láthatatlanok a tudományos közéletben. Ennek lehetséges finansiális és intézményi okairól nem tisztem számot adni, mindenesetre a szűkös publikációs lehetőségek mellett az is szerepet játszik, hogy a hasonló vizsgálódások még mindig a diszciplináris határterületnek számítanak.

szerepet játszanak new-jazz dj közösség életében, a gyakorlat szempontjából mégis csak a tevékenységek egy szeletét jelentik a lemeztúrás, a fellépések, a remixelés mellett. Vályi másik témához kapcsolódó írása a hálózati közösségek kommunikációját elméleti szempontból, a hagyományos közösségelméletek és az újabb elgondolások szemszögéből vizsgálja meg, a közösségek valódisága melletti érvelésében számos újszerű mozzanatra felfigyelhetünk.

Éppen ennek a valódiságnak a megragadására törekszik Gerencsér Diána (2009), aki egy kiterjedtebb rajongói körön belüli kisebb közösség, a yaoi manga stílus magyar fórumait térkepezi fel. Értelmezése szerint a kultusz fogalma segíthet annak megértében, hogy a rajongás közös tárgyai, adott esetben a képregények és alkotóik, mentén kialakuló társulások közösséggé válnak. Felhívja a figyelmet a valós találkozások és a közösségben végzett alkotói tevékenység szerepére is, amelyek tovább erősítik a kötődéseket. Gellérihez hasonlóan az online gyakorlatok megfigyelését itt is kiegészítik csoport életében fontos szerepet játszó személyekkel folytatott interjúk.

Végül a digitális etnográfia keretei közé illeszthető Nagy Károly Zsolt (2006) törekvése az interaktív etnográfia módszerének kidolgozására, „melynek középpontjában a html-technikák, a nem verbális médiumok és a kollaboratív tudástermelés együttes etnográfiai alkalmazásának problémája áll.” Az ő esetében valójában a falukutatásban már korábban is alkalmazott vizuális antropológiai módszerek kiterjesztéséről van szó. Elképzelése szerint az eredmények vizuális és hipertextuális megjelenését a terepen élőkkal közösen alakítják ki a kutatás során, ez az interaktív kapcsolat lehetővé teszi, hogy a kutatásba bekapcsolódó érdeklődők ne csak a reprezentáció tárgyai lehessenek, hanem valódi résztvevők.

A fentiekben bemutatott összegzés a teljesség igénye nélküli, de reményeim szerint egy jól követhető gondolatmenet mentén mutatta be a hálózati kommunikáció etnográfiájának kutatási lehetőségeit. A „másik” jól elkülöníthető csoportjait vizsgáló

kiberantropológia fokozatosan, az internet társas jelentőségének felértékelődésével szelídült a hagyományos kutatási kereteket új problémák felé orientáló médiaetnográfivá, majd reflexív és interpretatív virtuális etnográfivá, és tárta fel a digitális etnográfia lehetőségeit. A hálózati közösségek kutatása során érdemes olyan megközelítést választani, ami leginkább megfelel az aktuális céloknak. A jelen értekezésben használt elemzési technikák leginkább a virtuális etnográfiahoz állnak közel, mivel az elemzések szempontjából sem a médiahasználat, sem a metodológiai és reprezentációs stratégiák nem játszanak központi szerepet.

A dolgozat empirikus fejezeteiben szereplő vizsgálatok során alkalmazott metodológia is jobban igazodik a Hine által leírt lazább elvárásokhoz. Egyrészt a hosszú ideig folytatott terepmunkát nem tekintem alapfeltételnek a kutatás szempontjából (bár kétségtelenül segítségünkre lehet a terep megismerésében), ezeket részben pótolhatják más eszközök, elsősorban a szövegalapú vizsgálódások. A hálózati közösségek kutatásának nagy előnye, hogy a közösség története visszafelé is olvasható az archivált megnyilatkozások formájában (Rheingold 1993). Hasonlóképpen nem gondolom, hogy a közösség életében való aktív részvétel alapvető szerepet játszana, ezt a hiányosságot úgy orvosoltam, hogy a kutatásba bevont személyek reakcióit rögzítettem a végleges szövegben, amit etikai megfontolások miatt is fontos alapelvnek gondolok. Végül nem tekintem a vizsgálatokat befejezettnek, inkább csak elemzési példának, vagy pillanatképnek; a terepkutatások folytathatók, más szempontok alapján is újragondolhatók, az eredmények átértékelhetők. Így tehát kétszeresen is igaz, hogy részleges reprezentációkról van szó.

A KIBETÉR MINT TÁRSAS TÉR

A megelőző fejezetekben az etnográfiai megközelítés igyekeztem elhelyezni az új kommunikációs technológiák társas használatának vizsgálatára irányuló törekvések között, áttekintettem annak sajátosságait, és vázoltam három lehetséges irányzatát. Az empirikus vizsgálatok bemutatása előtt mindenképpen hasznos kitérőt tennünk annak érdekében, hogy megvizsgáljuk azokat a koncepciókat, melyek alapvetőek a hálózati kommunikáció és az online szerveződő közösségek vizsgálatában. Az alábbi szakaszban az új kommunikációs technológiák nyomán kialakuló térkonceptiók áttekintésére és elemzésére vállalkozom, a következő részben pedig azt vizsgálom, hogy mi indokolja az online társas szerveződések közösségként való értelmezését. A két téma szorosan összefügg, hiszen a térbeliség újfajta tapasztalatai jelentős részben a társas interakció megváltozott formáiból származtathatók, az új közösségformák szerveződésének pedig egyik meghatározó momentuma, hogy a résztvevők elsődlegesen a technológia által fenntartott terekben érintkezhetnek egymással.

Az áttekintés ebben a szakaszban sem csupán az újfajta térkonstrukciókra terjed ki, hanem az ezekben a terekben folytatott társas kapcsolatok jellegzetességeire, a közösség és az identitás megváltozott koncepciójára is. Az új technológiákkal kapcsolatos teoretikus elemzésekben ez utóbbi három fogalmat gyakran a virtuális jelzővel kapcsolják egybe, ami azt sugallja, hogy a cselekvők és társas kapcsolataik valamilyen alapvető átalakuláson vagy transzformáción mennek keresztül, amikor az online szféra keretei között vizsgáljuk meg őket. Amint majd látni fogjuk, az ehhez hasonló interpretációk valóban dominálták az elemzések első korszakát, ma már azonban éppen ellenkező tendenciáról adhatunk számot. Valójában nem beszélhetünk önállóan értelmezhető társas online szféráról, ami rendelkezik a maga sajátos és különálló térbeliségével, sokkal inkább a „virtuális” és a „valós” közötti határok

összemosódásáról adhatunk számot (az előbbi egyre inkább „valóságossá” válik, az utóbbi pedig egyre elválaszthatatlanabb módon kapcsolódik egybe a „virtuálissal”).

A fogalmi elemzés nehézségét az jelenti, hogy összefonódnak a különböző jelentésrétegek: a különböző kiberelméletek, illetve azok kritikus olvasatai jelentenek az egyik réteget, ezek jobbára teoretikus konstrukciókban, interpretációkban és hipotézisekben öltenek testet. A második szint a társas kommunikációban megjelenő attitűdöket és véleményeket tartalmazza, azaz azt, hogy miként is gondolkodunk az átélt tapasztalatokról; másként szólva azokat a populáris olvasatokat, amik az előző szintre épülnek. A harmadik szint a felhasználói tapasztalatokra, a technológia mindennapi alkalmazására és egyéni életvitelben betöltött szerepére vonatkozik.

A hálózati kommunikációt vizsgáló irodalomban elsősorban az első két szint dominál, azaz egyrészt a fogalmi elemzések és teoretikus konstrukciók, másrészt a technológiákat használó csoportok önértelmezése, értékválasztásai, attitűdjei képezik a vizsgálatok tárgyát. A harmadik szint, amely értelmessé és egyénileg átélhetővé teszi számunkra a másik két síkon folyó diskurzusokat, sokkal kevésbé transzparens, nehezen megközelíthető, így jobbára kívül esik a társadalomtudományos/etnográfiai kutatások látókörén. Ennek ellenére az alábbiakban kísérletet szeretnék tenni arra, hogy a tapasztalatok szintjének legalább néhány aspektusát bemutassam.

Hálózati technológiák és városi terek²⁶

Az utóbbi negyedszázadban megjelenő új infokommunikációs technológiák nyomait keresve a fizikai térben azt mondhatjuk, hogy a rádióhullámok és a földalatti optikai és acélkábelek korántsem olyan látványos és kézenfekvő módon formálják át a városi tájat, mint az első telefontársaságok póznái és kábelkötegei a 20. század elejének nagyvárosaiban. Elsősorban a városi életmód átalakulásában, a (városi)

²⁶ Az alábbi fejezet előzményét egy korábban publikált tanulmány képezi (Mester 2010), a dolgozatban a szöveg némileg átszerkesztett változata szerepel.

térhez kapcsolódó kulturális értelmezésekben érhetjük tetten azokat a hatásokat, amelyek mély befolyással bírhatnak, és amelyeknek szerteágazóan és zavarba ejtően sokféle formájuk lehet.

Átalakulnak a munka, az otthon, a szórakozás terei: az otthon bizonyos helyzetekben a munkahely, a bevásárlóközpont vagy a tanterem kiterjesztése lesz, a vonatfülke, a park, a kávézó munkahellyé válik, az irodaépület pedig a szociális hálózatainkkal való kapcsolattartásnak is teret kényszerül adni. A számunkra fontos másokkal való fizikai találkozás mellett egyre hangsúlyosabbá válnak az elektronikus üzenetek, válaszok, az élmények és médiatermékek megosztásai, akárhol is legyünk éppen. A városi térben kézenfekvő módon jelenlevő és folyamatosan elérhető információs rendszerek az emberek, eszközök és helyek új kombinációit hozzák létre, ami a városi térben zajló cselekvések új térbeli szerveződését eredményezi.

Az infokommunikációs technológiák hálózatainak és eszközeinek a hatása – bár a lelkesedő és aggodalmaskodó teoretikusok szerint egyaránt drámai és radikális fordulatot jelent – a mindennapi élet megszokott mintáit lassan és fokozatosan formálja át. A két-háromévente megjelenő, forradalminak gondolt új eszközök és szolgáltatások általában nem érnek fel az általuk keltett várakozásokhoz. Az innovatív technológiák diffúziójának ritmusa (a technológiák illetve a használat minták terjedése) azonban valóban gyorsabb ütemben zajlik, mint korábban valaha, és a jelenleg divatos technológiák (a mobil infokommunikáció, a térinformatikai alkalmazások, a kapcsolati hálózatokra épülő szolgáltatások, a konvergens médiafogyasztás) minden bizonnyal tartósan velünk maradnak.

A teret átformáló változások (új kihívások és lehetőségek) egyik sajátossága, hogy nem csupán a városi hálózatok legfontosabb, központi és leginkább változó részein (világvárosok és technopólusok) érhetőek tetten, hanem a centrumtól távol eső helyeken is megjelennek, beilleszkednek már létező lokális kulturális környezetbe. A térhez kötöttség feloldódásával párhuzamosan tehát egyfajta másodlagos urbanizáció zajlik; a (nagy)városi cselekvésminták és gyakorlatok felbukkanására bárhol

számíthatunk, sőt bizonyos esetekben ezek hatása intenzívebb is lehet az érintett közösségekben, éppen azok zárt jellege és a tagjaik közötti közvetlenebb visszacsatolás miatt.

Ma még nehéz lenne egyértelműen azonosítani azokat a momentumokat, amelyek a térrel kapcsolatos mindennapi értelmezések és a jelentéstulajdonítási aktusok rendszerében alapvetőek lesznek, azonban már most is utalhatunk a „jelenlét” és „ottlét” később tárgyalt koncepciónak megváltozására. Az időben tartóssá és folyamatosná váló online jelenlét, a virtuális és valóságos kapcsolatok egybefonódásának egyik következménye a térbeliség tapasztalatának átformálódása.

Néhány gondolat erejéig érdemes kitérni a tér koncepciójának átalakulására, különösen azért mert a „térbeli fordulat” (*spatial turn*) nélkül aligha jöhetett volna létre az elektronikus kommunikáció tereivel és helyeivel kapcsolatos diskurzus. Mindez persze megfordítva is igaz, a „térbeli fordulat” szemléletére az új technológiai terekkel kapcsolatos tapasztalatok alapvető hatással voltak, a térrel foglalkozó tudományok számára ezért mára megkerülhetetlenné vált, hogy azt valamilyen módon hozzáillesszék a korábbi elméleti keretekhez, s ha szükséges, alakítsanak rajta, illetve teljesen újratereítsék azokat.

Amennyiben a városi tér és az azt formáló technológiák kapcsolatát szeretnénk megvizsgálni, akkor megkerülhetetlennek látszik először Lefebvre munkásságára utalni, már csak azért is, mert az eredetileg 1974-ben megjelent főműve (*A tér termelése*) különböző tudományterületeken (építészet, urbanisztika, geográfia, városkutatás) megtermékenyítően hatott a térrel kapcsolatos modern gondolkodásra. Lefebvre szerint az egyes társadalmak és történelmi korszakok különböző módokon formálják át az abszolút teret (a természetet) komplexebb, társadalmi jelentéssel rendelkező térbeli szerkezetekké (értékeken és jelentéseken alapuló szociális térre). Lefebvre elemzésében a tér közvetlen megtapasztalása, az annak kereteit szolgáltató térbeli gyakorlatok, a tér reprezentációi, valamint a térre és időre vonatkozó elméletek és képzetek nem választhatók szét, mert ugyanannak a tér termelésére vonatkozó

rendszernek a részei (Lefebvre 1991: 29). A tér megszervezésében alapvető szerepet játszanak a városok, nemcsak mint az anyag, energia, munkaerő, tőke és árucikkek áramlását biztosító csomópontok, hanem mint e térgyakorlatok és diskurzusok előállítói. (Lefebvre 1991: 347.)

Manuel Castells a kilencvenes évek közepén veszi elő Lefebvre két évtizeddel korábban született elméletét, és annak alapfogalmait megtartva frissíti fel az információs korszaknak megfelelően. Castells megőrzi elődjének kulcsgondolatát, miszerint az idő és a tér egyazon termelési logika mentén áll elő, az általa javasolt „időtlen idő” és az „áramlások tere” számos ponton összekapcsolódik. Az örökölt társadalmi tér folyamatos átalakulása a társadalom kifejeződése. A társadalmi folyamatok térben zajlanak, a cselekvéseknek teret adó környezetben, amely a korábbi társadalmi együttélés terméke. A tér tehát a megelőző korok, így az idő megszilárdulása. A társadalomelmélet szempontjából a tér az időmegosztás gyakorlatának anyagi alapja (Castells 2005: 532-533).

Castells értelmezésében az új információs és kommunikációs technológiák még széles körű elterjedésük előtt megváltoztatták a városi társadalmak szerveződésének gazdasági alapjait. A tér újfajta szerveződését először a globális pénzügyi hálózatok közötti valós idejű tranzakciók hozták létre (az elektronikus kereskedelem és a tőkepiacok, a globális gazdaság tere). A globális gazdaság egyrészt a tér távolságon alapuló felfogásának zárójelbe tételéhez vezetett, hiszen a kereskedelem helyei elszakadtak a termelés, raktározás, szállítás fizikai helyeitől, és sok esetben maga a tranzakció tárgya is virtuálissá vált.

Az új információs korszakban a társadalom a hálózatban folyó áramlások köré épül: tőke, információ, technológia, szervezetek közötti interakció, képek, hangok és szimbólumok áramlanak. Az információs korszak új térbeli mintázatot hoz létre, az áramlások terét, ami az új anyagi megtestesülése az időt beosztó és elosztó társadalmi gyakorlatoknak, melyek ezúttal áramlásokon keresztül közvetítődnek és jönnek létre. A tértől való függetlenedés élménye az elektronikus kereskedelem mellett a

gazdaságot irányító elitek fokozott mobilitásában, a termelés és a fogyasztás szereplői között intenzívebbé váló kommunikációban is kiteljesedett. Ugyanakkor mindez nem jelentette azt, hogy a globális gazdaságban az áruk, a szolgáltatók és az ügyfelek fizikai értelemben vett tartózkodási helye ne számítana; éppen a központosított, kifinomult logisztikai megoldások iránti igény hozza létre az újfajta térbeli sűrűsödéseket és központokat.

Az áramlások terének elmélete nagyon jó magyarázati keretül szolgál az új gazdasági rend és a nyomában létrejövő térbeli-társadalmi szerkezet hatalmi dimenzióinak megragadásához, ugyanakkor kissé egyoldalúan mutatja be az új technológiák térátalakító hatását, amikor az új technológiákat és kommunikációs tereket egyszerűen azonosítja az áramlás terével. Kevés mondanivalója van a tér átalakulása mögötti koncepciók megváltozásáról, a helyek átalakulásáról, az egyéni tértapasztalatot megszervező gyakorlatokról. Castells elméletének árnyalása érdekében hasznos lehet a technológiai terekre vonatkozó diskurzusok áttekintése, amelyre a következő három szakaszban tesztek kísérletet, ezután példák segítségével a létező gyakorlatokon keresztül mutatom be a térbeli kötődések néhány új formáját.

A technológiai tér diskurzusai

Az elmúlt két évtizedben tekintélyes mennyiségű írás vizsgálta a fizikai terek és az új információs technológiák által létrehozott és fenntartott terek kapcsolatát, bár ezek többsége a lehetséges jövőbeli, kibontakozóban levő tendenciákról számol be, és ritkán támaszkodik gondos empirikus elemzésre. Jelen értekezés nem alkalmas a technológia térformáló szerepéről szóló, szerteágazó és multidiszciplináris diskurzus áttekintésére²⁷ (melynek résztvevői elsősorban építészek, urbanisták, földrajztudósok

²⁷ A terület diskurzusairól kitűnő áttekintést ad a Stephen Graham által szerkesztett *Cybercities Reader* (2004), amely a legfontosabb szövegek szemelvényei mellett esettanulmányokat is közöl. A téma magyar nyelvű feldolgozásából kiemelkedik Mészáros Rezsó (2001) monográfiája és Jakobi Ákos (2007) disszertációja; mindkettő a humán geográfia felől közelíti meg a témát.

és városkutatók, de szép számmal vannak köztük művészetelmélettel, média- és kommunikációkutatással foglalkozó szakemberek is). A továbbiakban csupán arra vállalkozom, hogy kiemeljem az ezzel kapcsolatos tudományos diskurzus változásait; ennek érdekében három különböző aspektusból vizsgálom meg a technológiai térről való beszédmódokat, melyek – bár kölcsönhatásuk sem elhanyagolható – viszonylag elkülönült és koherens elképzelésszervezetekként jelentkeztek.

A klasszikus kibertér-elméletek kiindulópontja a deterritorializáció, a helytől való függetlenedés és a kulturális, intézményes, politikai kötöttségektől történő megszabadulás. Térbelisége elsősorban az új szférát leírni kívánó nyelvben, metaforikus képeiben, a térben tartózkodást és a terek közötti mozgást analógiaként használó beszédmódjában érthető tetten. A kiber- és a virtuális terekre vonatkozó fejtegetések szerint azok autonóm, ugyanakkor jobbára textuális univerzumokként egészítik ki a valóságot. A technológiai tér másik értelmezése a társas interakció territóriumaként tekint az új technológiai terekre. Itt is érvényes a térbeli kötöttségek oldódása, a helyhez nem kötött közösségek kialakulása, és fontos szerepet töltenek be azok az újfajta kommunikációs helyzetek, amelyek az identitások megalkotásában szerepet játszanak. Így jellemző problémaként jelenik meg az online kötődések és közösségek szerveződése, a virtuális és a valóságos jelenlét összekapcsolódása. A társas interakció tereként felfogott technológiai tér elképzelése együtt jár a nyilvánosság szerkezetének megváltozásával éppúgy, mint a privát szféra határainak átalakulásával. A harmadik lehetőség a térbeliség újfajta megtapasztalási módjait helyezi előtérbe, azt a folyamatot, ahogyan a különböző interfészek és a dinamikus térrepresentációs eszközök átalakítják a térrel kapcsolatos reprezentációinkat (az externálisakat és a mentálisakat egyaránt). A technológia által létrehozott és fenntartott terek itt egyáltalán nem függetlenek a nem-technológiai terektől, hanem annak kiterjesztései és kiegészítései. Végző soron a valóságos/virtuális/hibrid terek egymásra rétegződéséről és az azokban szerzett tapasztalatok egybeolvadásáról számolhatunk be.

A fenti három megközelítés időben egymásra következett; az új technológiai térformákkal kapcsolatos diskurzusok közül a kibertér-elméletek jelentek meg elsőként, melyeket az eredeti elképzelések kritikusai a későbbiekben egyre inkább „szociális térként”, illetve „kiterjesztett valóságként” kezelnek. A három aspektus ugyanakkor jól kiegészíti egymást, amikor a technológiák által átformált térrel (térbeli koncepciókkal és térgyakorlatokkal) kapcsolatos konkrét tapasztalatokat kívánjuk áttekinteni.

A kibertér: a hely nélküli tartomány

„Cybertér. Akarattól független hallucináció, melyet törvényes felhasználók milliárdjai tapasztalnak naponta, egészen a matematikai alapfogalmakat tanuló gyermekekig... Az emberi civilizáció összes számítógépének adatbankjaiból származó adatok grafikus megjelenítése. Hihetetlen összetettség. Az elme nem-terébe nyújtózó fényvonalak, adatok nyalábjai és csoportjai. Mint a távolodó városi fények...”
William Gibson: *Neurománc*.

A „kibertér” Gibson által felvetett (1999: 65), és több írásában is használt neologizmusa csak részben azonosítható az akkor már létező internettel, azaz a nyílt hálózatba kapcsolt számítógépek világméretű hálózatával; sokkal inkább a technológiai lehetőségek fikciós keretek közötti továbbgondolásáról van szó. Fontos eltérés a valódi hálózatok és a gibsoni univerzum mátrixa között, hogy az utóbbiban a kibertér eléréséhez kiborgokká kell válnunk, ez a tapasztalat sokkal közelebb áll a digitálisan létrehozott virtuális valósághoz, azaz a szoftverek által létrehozott térbeli illúzióhoz.²⁸

A korabeli internet ezzel szemben döntő mértékben textuális univerzum volt (amit az elektronikus levelezőlisták és fórumrendszerek elődjeként működő üzenőfalak

²⁸ Amit az eredeti szöveghez híven vizualizálnak az 1995-ben készült *Johnny Mnemonic* című film virtuális világba való belemerítkezést bemutató jelenetei.

testesítettek meg²⁹), a felhasználók szűk köre pedig az egyetemi szféra, a technológiai cégek alkalmazottai és a technológiákért lelkesedő korai adaptálók voltak. Bár a monitorok előtt ülő, parancsokat gépelő és válaszokat olvasó felhasználó élménye nem kifejezetten térbeli (nem emlékeztetett mozgásra, nem járt elmozdulással), a térbeliség valamilyen formája akkoriban jobban megtapasztalható volt, hiszen a korai internetes alkalmazások „távoli elérésen” alapultak, telefonos modem segítségével kellett bejelentkezni a szerverekre, hogy szolgáltatásaikat (levelezés, telnet, ftp) elérhessük. Az elérhetőség és a letöltési sebesség a távolság függvényében többkevesebb időbe telt, így az „itt” és „ott” kategóriái továbbra is értelmezhetők maradtak. Az internethez ma már olyan szorosan kapcsolódó interaktivitás élményét sem a statikus szöveges tartalmak, hanem a különböző helyen tartózkodó felhasználók közötti interaktivitás különböző formái, leginkább a többfelhasználós szöveges kalandjátékok (MUD-ok és MOO-k³⁰), valamint a chat-csatornák szolgáltatatták a grafikus felületű internet (a World Wide Web) megjelenése előtt.

A különböző alternatívák (virtuális-, elektronikus-, digitális tér)³¹ közül a „kibertér” vált a kilencvenes évek új technológiai terekkel kapcsolatos kulcsfogalmává, annak ellenére, hogy eléréséhez nem volt szükség implantátumok beültetésére, és a térbeli kiterjedtsége is csak metaforikusan volt értelmezhető. Árukladó az egyik fontos teoretikus, William Mitchell azon megjegyzése, hogy a „kibertér” csupán egy metaforikus kifejezés, amivel a nyelvben támadt űrt fedjük le (Mitchell 1999: 115); ez azt sugallja, hogy adott esetben a kifejezés alkalmazása fontosabb, mint a pontos tartalmi körülírás. Slater gyakran idézett újabb keletű definíciójából kiindulva „kibertéren” a nyílt számítógépes hálózatokban zajló

²⁹ A Melléklet 1. ábráján egy tipikus BBS rendszer menürendszerét szemlélhetjük meg.

³⁰ Mindkét rövidítés (*Multi User Dungeons*, *Mud Object Oriented*) azokat a szövegalapú virtuális világokat szimuláló rendszereket jelöli, ahol sok felhasználó barangolhat és játszat egyszerre a meghatározott szabályok szerint. Az első ilyen rendszer 1975-ben készült a *Dungeons & Dragons* elnevezésű népszerű szerepjáték számítógépes rendszerekre adaptálásával. Népszerűségük csúcsát a kilencvenes közepén érték el, de közülük sok máig működik, az *Elveszett világ* elnevezésű első magyar nyelvű MUD 1996 óta fogadja a játékosokat.

³¹ A kibertér megnevezésére mindhárom kifejezés használatban van, a virtuális és digitális tér azonban inkább a háromdimenziós tér számítógépes szimulációjához kapcsolódik, az elektronikus tér viszont magába foglalhatja az elektronikus tömegmédiák által létrehozott térbeliséget, médiatereket.

kommunikáció során létrejövő tereket értjük: a kibertér „egy társadalmi helyzetre vonatkozó érzet, amely tisztán a reprezentáció és kommunikáció terében létezik... a számítógépek által létrehozott térben jön létre, s egyre bonyolultabb és folyékonyabb hálózatokon keresztül jut el hozzánk.” (Slater 2002, 535)

A kibertér-fogalom viszonylag gyorsan megjelenik a tudományos igényű szövegekben is, elsősorban a Michael Benedikt által szerkesztett (*Cyberspace. The First Steps*, 1991) kötetnek köszönhetően, amely az első kibertérrel foglalkozó konferencia szövegeit tartalmazza. Amikor Benedikt a kötetet felvezető tanulmányában számba veszi a kibertér formálódó jelentéseit, az információs technológiák nyomán létrejövő „valóság” számos toposzát sorolja fel. A kibertér párhuzamos univerzum, ami bárhonnán hozzáférhető, világgá változott képernyő, a gondolat újfajta mentális geográfiája, információból formált épület, borgesi könyvtár, egy ismerősnek tetsző város, a világot magába foglaló tér nélküli otthon, a város lükető ereinek hálózata, amiben minden lényeges és formalizálható tudás megtalálható, a tiszta információ áramlását egybegyűjtő tó.

A definíció helyett felsorakoztatott kibertérhez kapcsolódó képek után maga Benedikt int óva attól, hogy a kibertérrel valóságos entitásként kezeljük; szerinte a popperi harmadik világ részeként működő, ideaként történő értelmezés a leginkább gyümölcsöző. Valójában tehát a különböző térbeli koncepciók metaforikus értelmezésére buzdít az általa javasolt különböző szálak és témák mentén: a számítógépes játékok és a szociális interakció antropológiai elemzése, a kommunikációs médiumok története, a hálózati térbeliséget újrarajzoló matematikai elképzelések, a kibertér tervezésének lehetőségei helyenként filozofikusabb, helyenként költői, néhol viszont a konkrét tapasztalatok és elgondolások szintjén mozgó gondolatmenetek formájában kerülnek egymás mellé a kötetben. Ennek megfelelően a könyv tanulmányai³² kissé széttartóak, gyakran mosódnak egybe a nyílt számítógépes hálózatok alkalmazásai és a virtuális valóságtechnológiák

³² A kötet szövegei közül mindeddig csak Stone (1995) tanulmánya jelent meg, ami egyike a virtuális identitással foglalkozó első szövegeknek.

szimulált tere (hiszen mindkettő rendelkezik kapcsolódási pontokkal Gibson eredeti elgondolásához), s e kettősség némiképp ma is jellemzi a fogalom használatát. A kötet szerzői valóban az „első lépéseket” tették az új technológia terek vizsgálatában, az elsősorban tehát diskurzusindító funkcióval bír; témái, értelmezési keretei, felvetett problémái visszaköszönnek a kibertérrel foglalkozó későbbi szövegekben.

A kibertér gyakran jelenik meg a „tér nélküli tér” elképzeléseként, mint egy tisztán információs tér, a tudás tere, amelynek fizikai térben való elhelyezkedése lényegtelen, mindenholhoz hozzáférhető és bárholhoz gazdagítható. Struktúráját a több rétegben megjelenő kapcsolódási pontok hálózatai határozzák meg; a szerverek, routerek és számítógépek egybekapcsolódásával létrejövő fizikai alapstruktúra, az operációs rendszerek, programok és protokollok által létrehozott rétegek, valamint a webhelyek oldalait, a dokumentumokat és beszélgetésláncolatokat összekapcsoló hiperlinkek. A tudás tereként felfogott hálózat struktúrája fluid, képlékenyen alárendelődik az információ áramlásának, amely ideiglenes és tartós csomópontokat alakít ki, miközben állandó mozgásban van. E struktúrával kapcsolatosan számos szerző utal Deleuze és Guattari 70–80-as években kidolgozott, a gondolkodás köztes tereit leíró „rizóma” koncepciójára (Deleuze – Guattari 1996), s bár a szerzőpáros eredeti intenciója egy gondolkodásmód bemutatása annak feltérképezésén keresztül, hogy a gyökértörzslogika valóban fellelhető a tudás tereként felfogott kibertér szerveződésében. A hálózat struktúrája előzetesen meghatározott és jól bejárható útvonalak lineáris szerveződése helyett ösvények, elágazások, kereszthivatkozások szövevényes rendszerét kínálja fel, amelyet a felhasználók aktivitása formál és alakít. A centrumnélküliség, a digitális információ potenciálisan végtelen sokszorosíthatósága és módosíthatósága, az ezekből fakadó pluralizmus és hierarchianélküliség eredménye értelmezhető káosz-ként, de egy újfajta kreativitás, a rizomatikus gondolkodásmód lehetőségeként is.

A fentiekkel összhangban a különböző kibertérrel kapcsolatos térbeli metaforák közül az „elektronikus határvidék” az egyik leginkább meghatározó. Az észak-

amerikai vadnyugat meghódításának és kolonializációjának megidézésével egyrészt utal a folyamatosan táguló, soha ki nem meríthető textuális univerzumra, másrészt az újonnan felfedezett területeken zajló élet szabályozatlanságára. A határvidék egyfajta autonóm övezet. A hálózati kultúra korai elkötelezettjei között szép számmal fordultak elő az ellenkulturális mozgalmak képviselői és a libertariánus politikai elgondolások hívei, akik számára az internet elsősorban a hagyományoktól, autoritástól, intézményektől való függetlenséget, a radikálisan új innovatív intellektuális elgondolásokat és esztétikákat képviselte (vö. Bay 2008). A határvidék szabályozatlansága egy elképzelt új „társadalmi szerződés” megkötésének lehetőségét is felvetette, melynek kereteit különböző manifesztumok, nyilatkozatok, alkotmánytervezetek igyekeztek kijelölni (Barlow 1997, Dyson – Gilder – Keyworth – Toffler 1997), melyek az állami szabályozás és felügyelet helyett az önszerveződést, a működésükhöz szükséges normák és szabályok spontán kialakulását támogatták.

A kibertér metaforikus értelemben vett térbeliségének egy másik, meghatározó része a hálózatot használó navigációja szempontjából fogalmazódik meg. A „tér nélküli tér” leírásában valójában dominálnak a térhez kapcsolódó elképzelések; az infosztrádán „szörfölve” felkeresünk weboldalakot, chatszobákba lépünk be, játékok labirintusai között járkalunk, a hálózati aktivitást szolgáltatásaikon keresztül megszervező webhelyek megnevezése során pedig gyakran találkozhatunk a városi épületekkel és mikroterekkel (agorák, kávéházak, bárak, osztálytermek, könyvtárak, piacterek, kapuk, előterek, portálok). Az épített környezettel hozott párhuzam már ugyanakkor meghaladja a pusztán metaforikus hivatkozást, és abba az irányba tart, hogy a „virtuális” tereket is valóságosnak tekintsük. Benedikt például ebben az értelemben már 1991-ben arról beszél, hogy a különböző típusú helyeknek a bennük zajló speciális interakciókat is szem előtt tartó tervezése szakértői feladat, s a virtuális építészet elvei és gyakorlata az építészet szerves részévé válik.

A térbeli metaforika harmadik meghatározó területe a város, ami a korai netpolgárok városias életmódja és intellektuális beállítottsága miatt nem meglepő (hiszen maguk is a „nagy hagyomány” képviselői). A várossal vont analógia egyik rétege a heterogenitás, a társadalmi csoportok keveredése és a nyilvános terekben zajló kommunikáció sokfélesége. Az új technológiák a hierarchizált kommunikációs helyzeteket vertikálissá (peer to peer jellegűvé) formálják, ugyanakkor felszabadítják az egyént a személyes kontaktus természetéből fakadó fizikai és kulturális korlátok alól. A merészebb elképzelések szerint képesek arra, hogy a társadalom egymástól elidegenedett tagjait újraintegrálják a technológiai eszközök és alkalmazások révén (Rheingold 1993). A kibertér mint egy „határtalan város” nem kis részben a valóságos városok ellenképeként és alternatívájaként jelenítődik meg, így kultúrkritikai reflexióként is felfogható.

A Benedikthez hasonlóan az építészet felől közelítő Mitchell 1995-ben megjelent monográfiája (*City of Bits*) a kibertérnek a „másik városként” történő felfogását járja részletesen körül. A könyv szerint a technológia terjedésével számos társas szituációban feleslegessé válik a fizikai jelenlét, egyes gyakorlatok és intézmények átalakulnak, az arra szolgáló terek részben vagy teljesen kiváltódnak, azaz feleslegessé válnak. A jelenlét megváltozott ökonómiája egy új városi szerveződés, a címben is megjelölt „bitek városa” felépülésének irányába tart, a hagyományos város csak akkor maradhat fenn, ha elegendő hozzáférési pontot biztosít az elektronikus információs hálózatokhoz.³³

A digitális városok a teoretikus elgondolások mellett egyes korabeli konkrét szolgáltatásokban is megtestesültek; ezek közül érdemes emlékeznünk az első ingyenes tárhelyszolgáltatóról (GeoCities³⁴) és az amszterdami digitális

³³ Mitchell még nem tulajdonít jelentőséget a vezeték nélküli és mobil információs technológiák városi terekbe való behatolásának, amivel a fix, otthonhoz hozzáférés is kiválthatóvá válik.

³⁴ Az egykor több millió felhasználóval rendelkező portált (<http://geocities.com>) 1999-ben felvásárló Yahoo egy évtizeddel később, veszteségeire hivatkozva végleg bezárta, ma már csak a japán domain működik.

városkísérletről (De Digitale Stadt³⁵). Az előbbi egy olyan globális virtuális közösség létrehozására törekedett, amelyben saját oldalunkat az általunk választott városrész³⁶ területén helyezhettük el, böngészhettük más városlakók közzétett anyagait, és kapcsolatba is léphettünk velük. A megalakulásakor egyedülálló vállalkozás több milliós populációjával a korabeli web egyik legfontosabb csomópontjává nőtte ki magát, a felhasználók által előállított tartalmakból szerkesztett tematikus portáljai az együttműködésen alapuló kreativitás egyik úttörő példájául szolgáltak. A Rheingold (1995) által is üdvözölt amszterdami vállalkozás hasonló indítással készült, de tematikus szerkezetű fórumrendszernek otthont adó portálja kifejezetten a városlakók, illetve a hollandul beszélők számára nyújtott lehetőséget a legváltozatosabb témák megvitatására. A beszélgetések különböző tereken zajlottak (a könyv, a film, a kultúra, a sport, a gyerekek, a politika, a világ stb. terein), de a portál otthont adott számos kreatív közösségi kezdeményezésnek, elektronikus magazinoknak, intézményi oldalaknak, és rendelkezett saját amatőr színházi társulattal is.

Mindkét kísérlet igen népszerűnek bizonyult, a felhasználók száma gyorsan emelkedett, megszűnésükhöz is hasonló okok vezettek. A GeoCities masszív látogatottsága ellenére nem volt képes versenyre kelni a hasonló versenytársakkal, hiányoztak a felhasználók aktív kapcsolattartását ösztönző innovatív technológiák, a fizetős prémium szolgáltatások iránti kereslet pedig nem fedezte a fenntartási költségeket. A saját polgármesterrel is rendelkező, a városi szubkultúrákat és civil aktivitást is koordináló digitális Amszterdam szintén nem tudott üzletileg is sikeresse válni, eközben a felhasználói tábor globálissá bővülésével párhuzamosan elvesztette korábban vonzó, lokalitáshoz kapcsolódó elemeit (egyres elemzők éppen ebben látják a kudarc fő okát, lásd Lovnik 2004).

³⁵ Az eredeti címen (<http://www.dds.nl/>) ma egy internetszolgáltató weboldala működik, néhány archivált oldal elérhető az Internet Archive adatbázisában (<http://web.archive.org>), az egyikállapot képernyőmentését a Melléklet is tartalmazza (2. kép).

³⁶ Az első évben megjelenő városrészek (Colosseum, Hollywood, RodeoDrive, SunsetStrip, WallStreet, CapitolHill, Paris, SiliconValley és Tokyo, melyet további 20 követett) elvileg tematikus mezőket különítettek el, bár azt senki nem ellenőrizte, hogy a tartalmak összhangban vannak-e a választott körzettel.

A klasszikus kibertér-diskurzus tézisei persze igen korán vitatottá is válnak, a reakciók rámutatnak az elképzelés utópisztikus és ideologisztikus elemeire, felhívják a figyelmet a szárnyaló teóriák igen csak hétköznapi következményeire. A bírálatok egy része szerint a térbeli metaforák elfedik, hogy a valóságos tapasztalat a kétdimenziós képernyővilágokban maradt, a párhuzamos univerzumok nem képesek túllépni alapvetően textuális korlátaikon (Featherstone – Burrows 1995). A klasszikus kibertér-elméletek a fizikai tér meghatározottságairól sem vesznek tudomást (a hozzáférést, az elérhetőségek és tartalmak körét, a forgalom és a sáv szélesség nagyságát), az áramlások terének logikája hozzátapad a fizikai terek hierarchiájához, sőt egyes hatalmi egyenlőtlenségek élesebben vetődnek fel, mint korábban valaha (Sassen 2001).

A felhasználók sokasodásával az ezredfordulóra az avantgárd egyértelműen mainstreammé vált, ami önmagában ugyan demokratikusabb, de intellektuális újdonságait tekintve jóval szürkébb közeget jelentett, s ezzel együtt a virtuális szféra vélt autonómiájának mítosza is szertefoszlott. A kibertér vélelmezett önállóságával szembeni érvelés fő iránya szerint az abban zajló interakciók értelmezhetetlenek a valós világ jelenléte nélkül, mivel kulturális értelmezései a valós életből származtatottak (Hine 2000, 14–26). Az identitás online viselkedést is meghatározó elemei (gender, etnicitás, szexuális beállítottság) jelentősége egyáltalán nem tűnik el a kibertérben, épp ellenkezőleg, felfedezhető regisztrációs ívekben, a honlapstruktúrákban, a tartalmak nyelvi megoszlásában, a felhasználói csoportok preferenciális szolgáltatásválasztásaiban vagy épp a számítógépes játékok fikcionális világaiban (Bell 2001, 113–135).

A kritikák ellenére nem beszélhetünk a kibertér-teóriák eltűnéséről; a különböző elgondolások számos mozzanata megváltozott formában ma is jelen van a technológiai terekkel kapcsolatos gondolkodásban, akár csak a tér nélküli térhez kapcsolódó metaforikus konstrukciók is.

Az online társas szféra térbelisége

A technológiai terekről folytatott diskurzus az évtized közepére átalakul, melyben a fő hangsúlyt az online folytatott társas interakció veszi át, ahogy ezt már Slater idézett definíciója is részben tükrözi. Ezzel együtt megfordul a térbeliség melletti érvelés logikája is: a modern telekommunikációs eszközök megjelenése előtt a társas interakciók konkrét fizikai terekhez kapcsolódtak, ezért járunk el helyesen, ha az online zajló interakció történéseit is (virtuális) helyekhez kapcsolódóan értelmezzük.

Az új technológiák társadalmi-kulturális hatásairól szóló diskurzusokban a kibertér fogalmának helyét az online társas szféra koncepciója veszi át, melyben már nem a tartalmak, hanem a felhasználók kapcsolódnak össze, a terek pedig az ő kommunikációjuk révén válnak helyekké. Ebben a megközelítésben a személyiség és identitás megjelenítésének új aspektusai, a személyközi és csoportkommunikáció új lehetőségei kerülnek előtérbe, azok módok, ahogy az új kommunikációs technológiák módosítják, kiegészítik, illetve helyettesítik a korábbi kommunikációs szerepeket, színtereket és lehetőségeket. A következőkben ezeket a változásokat a jelenlét, az identitás és a közösség fogalmán keresztül igyekszem rendszerezni, végül kitérek a publikus és privát szféra köztes tereiben létrejövő új nyilvánosságforma jelentőségére.

Az elektronikus kommunikáció különböző formáival kapcsolatos kommunikációelméleti teóriák kiindulópontját sokáig az internet elterjedését megelőző, a közvetett és közvetlen kommunikációt szembeállító megközelítés uralta; a deficit szemlélet szerint a közvetített kommunikációs formák a nonverbális támpontok (arckifejezés, gesztusok, szemkontaktus) hiánya miatt negatív hatással vannak a személyközi kommunikáció folyamatára (Short - Williams - Christie 1976). A személyes (face to face) kommunikáció intenzívebb, nagyobb hatással van ránk, a reakcióink is azonnaliak, ezzel szemben minden közvetített kommunikációs forma esetében csupán szociális jelenlétről (*social presence*) beszélhetünk, melynek során közvetített módon jelen levő kommunikációs partnereinket és az így folytatott

interakciót csupán tudomásul vesszük. Sproull és Sarah Keisler (1986) immár a számítógéppel közvetített kommunikáció vizsgálata során erősíti meg ezt a tézist, kiegészítve azzal, hogy a társas kontextusokra utaló támpontok redukált jellegéből fakadóan kommunikációs zavarok léphetnek fel, a résztvevők indokolatlanul ellenséges és durva megjegyzéseket tehetnek egymásra, gyakran saját magukra és közlendőjükre figyelnek, vagy épp ellenkezőleg, átadják a megszólalás lehetőségét a csoporthierarchiában felettük állóknak. A kizárólag online folytatott csoportos feladatmegoldás során, legalábbis, ameddig a szereplők úgy tudják, hogy nem beazonosíthatók, nehezebb közös megegyezésre jutni, a vélemények is szélsőségesebbek, mint az egymással személyes kapcsolatban tagokból álló csoportokban.

A korai CMC vizsgálatok eredményeit érdemes kritikusan szemlélni, hiszen a jórészt önkéntesek bevonásával, laboratóriumi körülmények között folytatott kísérletek eredményeit nagyban befolyásolta a résztvevők hozzáállása, a vizsgálati szituációval kapcsolatos elvárásaik és a technológia viszonylagos újdonsága. Közel egy évtizeddel később Walther (1994) éppen azokat az érveket hozza fel pozitívumként az online kommunikáció védelmében, amelyeket a deficit szemlélet hátrányként említet a közvetített formák elégtelen voltának bizonyítására: az anonimitásból fakadóan a résztvevők reakciói átgondoltabbak, énképüket nagyobb biztonságban érzik, a non-verbális támpontok mellett az identitás jelölők is redukálódnak, ami segíti a társadalmi távolságok áthidalását. Számos olyan vizsgálatot idéz, amelyben a tapasztalt felhasználók gazdagabb információforrásnak ítélték a számítógépes kommunikációt, mint a személyes vagy telefonos beszélgetéseket. Arra is felhívja a figyelmet, hogy a másokról alkotott benyomásunk nem egyes megjegyzések függvényében, hanem hosszabb távon alakul ki a tartóssá váló online kapcsolatokban. Mindezzel azt sugallja, hogy a számítógéppel közvetített kommunikációban megjelenő szociális jelenlét a valós környezetben vizsgálva csak relatív módon redukált, valójában akár intimebb és barátságosabb is lehet, mint az offline kapcsolat.

A jelenlét fogalmának átalakulása egy másik nézőpontból is megragadható. A „közvetített jelenlét” (*mediated presence*) fogalmát Meyrowitz vezeti be a televízió hatásait vizsgáló munkájába (*No Sense of Place*, 1985), érvelése szerint az elektronikus kommunikáció lehetőséget teremt arra, hogy a mindennapokban mások jelenlétét megtapasztaljuk és megfigyeljük anélkül, hogy fizikailag jelen lennénk. A közvetített jelenlét értelmezhető a személyes kommunikáció szintjén (ahogy a telefonon keresztül társas szituációkba bonyolódunk), és a tömegkommunikációban is (amikor fikcionalizált vagy valóságos interakciót figyelünk meg), mindkét esetben úgy vagyunk jelen, hogy eközben távol is vagyunk. Meyrowitz esetelemzéseinek keresztül igazolja, hogy az elektronikus kommunikáció kiszakít megszokott (geográfiai és társas) környezetünkből, egy köztes régióba juttat, az ezen keresztül hozzánk érkező interakcionális minták helye bizonytalanná válik, miközben a szituációk értelmezési keretei a résztvevők számára továbbra is problémamentesen megragadhatók.

Meyrowitz gondolatai könnyen kiterjeszthetők a hálózati és mobil kommunikációra, hiszen az új kommunikációs technológiák kapcsán megjelenő egyik legfontosabb tapasztalata a táv-jelenlét (*tele-presence*) és a távolból folytatott interakció valós idejű (*real time*) lehetősége, ezekben az esetekben éppen azt figyelhetjük meg, hogy a fizikai hely valóban zárójelbe kerül a társas szituáció szempontjától. Hrachovec (2002) arra figyelmeztet, hogy a közvetített jelenlét esetei egyre összetettebbé és szerteágazóbbá válnak, ami az ottlét újraértelmezéséhez vezet el minket. Egy élő esemény közvetítéskor például nem csak az onnan közvetített képsorok megtekintése avat minket résztvevőkké, hanem az is, hogy eközben élményeinket közvetlenül, valós időben is megoszthatjuk az eseményeket követő többi nézővel.³⁷

³⁷ Csigó Péter (2009) hívja fel a figyelmet arra a médiatörténeti jelentőségű eseményre, melynek során az amerikai elnök beiktatási beszédéről szóló CNN közvetítés a facebookon keresztül is követhető volt, így a résztvevők egyszerre részesedtek a hagyományos tömegmédia által keltett ott-lét illúziójában, miközben folyamatosan üzeneteket válthattak a közvetítés többi résztvevőjével, barátaikkal és ismerőseikkel.

A közvetített jelenlét problémája szorosan összekapcsolódik az online szociális szféra értelmezésekor előkerülő másik kulcsfogalmával, az identitással. Amikor azt vizsgáljuk, hogy miként változik meg az én és a társas kötődésének megjelenítése a technológia által fenntartott terekben, akkor újfent azt tapasztaljuk, hogy korábbi jól bevált fogalmaink sokkal árnyaltabban értelmezhetők. A virtuális (online, digitális) identitás az interneten sajátként megjelenített személyiséget jelöli, amely tartalmazza az online társas viselkedés elemeit, és mindazokat a nyomokat, amit magunk után hagyunk, miközben különböző szolgáltatásokat használunk. Technológiai értelemben véve az informatikai rendszerekben az identitás a szó szoros értelmében az azonosíthatóság problémájaként merül fel: hogyan jelennek meg a felhasználók az informatikai rendszerekben, milyen eljárások alapján hitelesíthető a használat jogosultsága, milyen felhasználási módjai, alkalmazási lehetőségei vannak az azonosíthatóságnak, illetve miként kerülhetők el az ezzel kapcsolatos veszélyek (az identitás-rablás és a személyes szférához kapcsolódó adatokkal való visszaélés) (Windley 2005: 1-20). A virtuális adattest mindaz, ami egy online személyiségről ezen adatok alapján megtudható (tulajdonságok, preferenciák és jellemzők gyűjteménye egy számítógépes adatállományban), azonban ez értelmezés (miközben gyakorlati jelentősége egyébiránt egyre nő) szűkösen mutatkozik az identitást komplex, egyéni és kollektív konstrukcióként értelmező társadalomtudományos gondolkodás számára.

A virtuális identitás online társas kapcsolatokban betöltött szerepének értelmezése természetesen szorosan kapcsolódik az identitás korábbi (főként pszichológiai és szociológiai) meghatározásához, így az azokban megjelenő koncepciók kiterjesztését figyelhetjük meg. Az identitás-elméletek egy részének kiindulópontja az én-azonosság tudata, amit szocializációs folyamatok hoznak létre és szilárdítanak meg, és ami szerepekkel, magatartásformákkal és értékrendszerekkel való azonosulásban érhető tetten. Ebben a keretben a személyes identitás integrációja és megjelenítési stratégiái hangsúlyozódnak, hogyan jönnek létre a személyiség állandó elemei, és miként kerülnek felszínre a társas interakciók során (Révész 2007). A másik

hagyomány (a szociális identitáselméletek) szerint ezzel szemben az éntudatot a társak világához vezető kapcsolatok határozzák meg, a társas interakció formálja és alakítja azokat. Itt tehát az identitás az individuum és a társadalom között létrejövő interakció, a saját és a más csoportokkal való folyamatos összehasonlítás kerül előtérbe, aminek tipikus példája a nemzethez, etnikai csoporthoz vagy társadalmi osztályhoz tartozás érzése (*sense of belonging*) (Hall 1997, 60).

Napjaink identitás-elméletei, legyenek azok lélektani vagy társadalomtudományos ihletésűk, elsősorban azt hangsúlyozzák, hogy a felnőttkori identitás sem tekinthető lezárt és végleg megszilárdult személyiségjegyek és viselkedésminták összességének, sokkal inkább olyan diszkurzív folyamatnak, ami a társas szituációk során, az azokban megjelenő szerep-, én- és csoportértelmezések függvényében képlékenyen alakul. A posztmodern értelmezések szerint pedig az individualitás és identitás pusztán illúzió vagy mítosz, és az autonóm személyiség valójában sohasem létezett (Jameson 1989), vagy éppen folyamatosan változásban van, nincs koherens magja (Hall 1997). Ezek az identitás-képzetek valójában nem képeznek folytonosságot, így azok egyre inkább töredezetté, ellentmondásossá, cseppfolyóssá és átláthatatlanná váltak, bizonytalan, dezintegrált, skizofrén állapotokat hagyva maguk után.

Miközben számos értelmezésben éppen a mediatizáció és az új kommunikációs technológiák hozzák létre vagy erősítik fel az identitás fragmentációját, olyan olvasatok is elképzelhetők, amelyek nem kóros állapotként, hanem potenciális lehetőségként azonosítják ezt a folyamatot. Donna Harroway 1985-ben született *Kiborg kiáltványában* (magyarul Harroway 2005) a technológiai változások nyomán létrejövő új kulturális képzetek lehetővé teszik a hagyományos identitáskategóriák közötti határok lerombolását, ezáltal töredezett, fluid és részleges identitások felépítését, melynek elemei hálózatszerűen kapcsolódnak egybe. Értelmezésében a jövő technológiai valójában felszabadító erővel bírnak, a naturalizált és szociális kategorizáció kényszerei közé szoruló identitás helyébe lépő identitás centrumába újra az egyén, a szubjektum önreprezentációja kerül.

A hálózati kommunikációban megjelenő virtuális identitás fogalmának első értelmezései nem véletlenül illeszkedtek jól a posztmodern felfogás válságot hirdető vagy éppen lelkesedő irányzataihoz, hiszen maguk is a posztmodern divatjának korszakában születtek meg, hasonló félelmek és várakozások, ideológiai elkötelezettségek jellemezték őket. Az online megjelenített én egyfajta persona, ami többé-kevésbé független a valós éntől, azaz egyfajta maszkról beszélhetünk, magunkra öltünk, és amelynek érvényessége addig áll fenn, amíg használjuk (Wallace 2002 59-60). A virtuális identitás látszólag anonimizált, változtatható és önkényesen formálható, amelyben ugyan szerepet játszik aktuális szerepértelmezésünk, azonban semmi sem kényszerít arra minket, hogy virtuális megnyilvánulásaink egyes darabjait valamilyen formában integráljuk. Sandy Stone (1995) szerint egy jól kidolgozott online persona önálló életre is kelhet, sokat idézett példájában egy férfi pszichiáter súlyosan mozgáskorlátozott nőnek kiadva magát beszélgetett hosszú éveken át az interneten keresztül, amíg vele kapcsolatban levő ismerősei megdöbbenését és őszinte felháborodását kiváltva le nem leplezte magát. Stone ezzel azt akarja érzékeltetni, hogy a „hálózat” is rendelkezik a maga sajátos „konszenzuális” valóságával, melyben addig azonosítunk valódi személyként egy szereplőt, ameddig meg nem ingatnak ebben a feltevésünkben, miközben tudatában vagyunk annak, hogy ugyanaz a személy más neveket használva, más álarcokat is felölthet különösebb következmények nélkül.

Sherry Turkle az online szöveges szerepjátékosok megfigyelése kapcsán (Turkle 1995) jut arra a következtetésre, hogy ezeknek az alkalmazásoknak a fő vonzereje éppen az identitással való játék, hiszen a szabályrendszerek és a játékmenet is e köré szerveződik. A résztvevők a karakterek megalkotásán és azok életciklusán keresztül saját identitásuk egyes elemeit fedezik fel, a játék során szerzett tapasztalatokat saját életükre is vonatkoztatják. A „képernyőre írt életek” gyakran megoldatlan, az intimitással és szexualitással kapcsolatos személyes problémák feldolgozására szolgáltak, vagy a társas kapcsolatok kialakításához és fenntartásához szolgálták kísérleti terepül. Turkle későbbi írásaiban is azt hangsúlyozza, hogy az online

identitásnak lehet énmegerősítő és énkiteljesítő szerepe egyszerre, a virtuális világokban az egyének újraterezhetik vagy felülírhatják az őket körülvevő társas kapcsolatokat, aminek a kamaszkorban különösen fontos szerepe lehet (Turkle 2008).

Az online identitásépítés egészen eltérő stratégiáit jelezték a személyes honlapok (így a már említett GeoCities oldalai), amelyek elsősorban a nyilvános énbemutató eszközei, hiszen létrehozásuk fő motivációja egyfajta goffmani értelemben vett „homlokzat” kialakítása egy már létező valós vagy online személyiség köré (Doering 2002). Ebből fakadóan a felvett vagy kitalált identitások itt jóval kisebb szerepet kaptak, mint a konferencia-rendszerek vagy játékok esetében. A megosztott információ a legtöbb esetben másodlagos, a fő mozzanat a saját hely létrehozása a saját online környezet kialakításával, amiben a barkácsolásnak jut kiemelt szerep (a képek és grafikai elemek kiválasztásában, a linkek összegyűjtésben, a bemutatkozás megszerkesztésében) (Dominick 1999). A legtöbb személyes weboldal egyszerű felépítésű, tartamát tekintve banális volt, a hatékony keresők hiányában sokszor nem is volt megtalálható, ennek ellenére megteremtette a privát média új formáját (akárcsak korábban a fanzinek), melyben néhányan valóban tömegközönséghez juthattak el. A személyes honlapok meghatározó hányada a személyes szférához (magánélethez, hobbihoz, személyes érdeklődéshez) kapcsolódott, valójában azonban a nyilvánossághoz szólt, ami szemléletesen jelzi a privát és a publikus közötti határok elmosódását (Papacharissi 2002).

A személyes weboldalak egy része professzionalizálódott, és tematikus portállá alakult, a valóban privát online jelenlét mai formái, a blogok és közösségi oldalak profiljai, a különböző szolgáltatások egyúttal egyszerűbbé tették a tartalmak megosztását személyes hálózataink és a nyilvánosság számára. Érdekes azonban kiemelni, hogy akárcsak a honlapok esetében, ezekben is megfigyelhetjük a panelszerű építkezést. Tetten érhető ez a testreszabhatóság korlátaiban, hiszen a felhasználók elenyésző hányada készít valóban egyedi megjelenésű sablont, a közzétett tartalmak is jobbára kölcsönvettek vagy idézettek, a személyes kedvenceink

profilunkba illesztését is gyakran előgyártott választási lehetőségek megjelölésén keresztül tehetjük csak meg. Ennek ellenére az online megjelenésünk gondozására fordított idő folyamatosan növekszik, különösen a fiatalok számára lényeges, hogy Myspace- vagy Facebook-profiljuk éppen az aktuális érdeklődésüket fejezze ki, azaz hiteles legyen (Boyd 2007).

Végül, az online identitás a személyes kötődések oldaláról is értelmezhető. Amikor hálózati jelenlétünk során egyes helyeket újra és újra felkeresünk, és belevonódunk az ott zajló beszélgetésfolyamba, akkor megfigyelőkből közösségek tagjaivá válhatunk, azt érezhetjük, hogy valamiben osztozunk csak közvetítetten jelen lévő társakkal. E folyamatok az újfajta közösségekkel kapcsolatos elkötelezettségeinket erősítik, és ugyanúgy létrehozhatják a valahová tartozás érzését, mint a szocializációs folyamatok és a későbbi életünkben megszokott társas miliók. Ha nem is a virtuális tér lesz elsőleges, igazi otthonunk, mint Gibson (2005) *Trendvadász*beli hősnője, Cayce Pollard számára a titokfejtő fórumtársaság, de mindennapjaink részévé válnak ezek az újfajta szomszédságok.

A közösségek szerepének alaposabb tárgyalására hamarosan sor kerül, itt most térjünk vissza az eredeti kérdéshez, a valóságos és virtuális identitás viszonyához. Benwell és Stokoe igen találó megállapítása szerint ezek a virtuális identitásra vonatkozó megfigyelések figyelemreméltó összhangban vannak a konstruktivista identitásteóriákkal, hiszen azok éppen azt állítják, hogy az identitás megkonstruált és diszkurzív, elképzelt és mégis valóságos. Az identitás ebben az értelemben tehát mindig is virtuális volt, a „virtuális identitás” összetétel pusztán arra az identitásmunkára utal, amit történetesen online végzünk (Benwell – Stokoe 2006: 245). Ennek az identitásmunkának a nyomát fedezhetjük fel az én megjelenítésében, a profilok és blogok gondozásában, a közösségek iránti elkötelezettségeinkben.

A harmadik vitaterület a nyilvános és a magánszféra közötti határok elmosódására és a nyilvánosság átalakulására vonatkozik. A személyes levelezésen és üzenetküldésen túl a legtöbb interneten zajló interakció nyilvános, a webhelyek

szabadon elérhető tartalmai (fórumüzenetek, blogbejegyzések, kommentárok, felhasználói profilok, a megosztott dokumentumok és médiaállományok stb.) a keletkezésük pillanatában publikussá válnak. A kérdés az, hogy a nyilvánosságra hozatal egyben együtt jár-e a nyilvános szférába való átlépéssel, különösen, ha közérdeklődésre számot tartó ügyek kapcsán bemutatott álláspontok, érvelések, hasznos információval szolgálnak. Másként fogalmazva a nyilvánosság klasszikus, habermasi értelmezése alkalmazható-e valamilyen formában az online szférára?

A kérdést 2003-ban vizsgáló Papacharissi szerint az online szféra a nyilvános és a magánszféra hagyományosan elkülönülő kereteit fellazítja ugyan, de politikai jelentősége elhanyagolható a vitaközösségek fragmentált jellege és a diskurzusokban résztvevők biztos elkötelezettségeinek hiánya miatt. Ugyanakkor a létrejövő „ellen nyilvánosságok” magukban hordozzák a nyilvánosság átalakulásának esélyeit, amennyiben hosszabb távon is fenn tudják tartani diskurzusaikat, azaz valamilyen formában intézményesülnek. Habermas (2006) a késő modern nyilvánosság működését elemző előadásában hasonló okokból (a hatékony érdekképviselet és érdekérvényesítés hiánya miatt) nem foglalkozik az internetes nyilvánosság nem intézményesült formáival, bár a médiát ellenőrző szerepükre felfigyel.

Az utóbbi évek fejleményei ezzel szemben azt mutatják, hogy az internet politikai szerepe, tematizációs ereje és nyomásgyakorlási képessége megnövekedett (Bruns 2008), a hagyományos médiával szemben jóval rugalmasabb reakciókra képes civil újságírás eszközürendszere jelentősen kibővült (blogok, közösségi hírportálok, hírmegosztó alkalmazások), és ennek eredményeképpen a korábbinál plurálisabb médiakörnyezet jön létre. A csak online médiafogyasztói csoportok – markánsan egyelőre csak a fiatalabb generációk körében való – megjelenése, az online információforrásokkal szemben növekvő bizalom hosszabb távon a hagyományos médiumok tartalomelőállításban betöltött vezető szerepét és gazdasági alapjait (reklámbevételek) veszélyeztetik (Bodoky 2007). Egy másik megközelítés szerint (Csigó 2009) a hagyományos és online médiaformák – beleértve az intézményes

keretek között és a felhasználói aktivitás során létrejövő médiatartalmakat – konvergenciája spontán módon magával hozza az online nyilvános szféra és a nyilvánosság egyéb formáinak egybeépülését.³⁸

A nyilvánosság átalakulásával kapcsolatos kérdések továbbra is nyitottak, azonban az már ma is kijelenthető, hogy a modern democráciákban az online szféra terei jórészt nyilvános terek, éppen úgy, mint a városok utcái, piacterei, parkjai és várótermei. Nemcsak a mindenki számára biztosított szabad hozzáférés kapcsolja egybe a városi és virtuális köztereket, hanem a véleménynyilvánítás széles keretek között értelmezett szabadsága is. Egyfajta vernakuláris nyilvánosság szinterei ezek, melynek keretei között a bizonytalan eredetű szóbeszéd viszonylag jól megfér a gondosan alátámasztott tényekkel és érvelésekkel, a szubjektív, akár szélsőségesen egyoldalú álláspontok minden komolyabb következmény nélkül szembesülhetnek a velük szemben felhozott ellenvéleményekkel. Amíg a valóságos városok nyilvános tereiben zajló kommunikáció során a diskurzusban résztvevők száma és az így áramló információ „sáv szélessége” korlátozott, az egyszerre több felhasználót befogadó virtuális nyilvános terekben jóval könnyebb üzeneteket célba juttatni és kapcsolatot teremteni.

³⁸ A látványos bizonyítéka ennek, hogy konvergens televíziózás új platformjai, a közösségi médiamegosztók és kapcsolati hálózat oldalak a 2008-as amerikai elnökválasztásban a legtöbb elemző szerint befolyásolták a választások kimenetelét.

Az internetes aktivizmus éppen a technológiának ezt az adottságát használja ki: a vélemény szabadság és az internet erősödő tematizációs szerepének kiaknázásával lokális vagy közvetlenül keveseket érintő ügyekre hívhatja fel a figyelmet, vagy éppen tabunak számító társadalmi problémák nyilvánosságba emelését teszi lehetővé. A mindenki számára hozzáférhető technológiai eszközök (levelezőlisták, tömeges email, szöveges- és videóüzenetek, tiltakozó ívek, Facebook-csoportok) lehetővé teszik, hogy az aktivisták gyorsan, olcsón, és legfőképpen viszonylag széles körben eljuttathassák üzenetüket. Az internetes aktivizmus céljait tekintve igen változatos lehet a helyi közösségfejlesztéstől a politikai rendszerekkel szembeni ellenállás megszervezéséig; irányulhat valamilyen konkrét eredményre (a döntéshozók befolyásolására, adománygyűjtésre), egyik legfeltűnőbb képessége pedig a hatékony mozgósítás megszervezésében rejlik (Rheingold 2007). A flashmobok, azaz az interneten meghirdetett spontán gyülekezés és jól szervezett politikai demonstrációk már egészen közvetlenül kapcsolják egybe a virtuális és valóságos nyilvános tereket (de Souza e Silva 2010).

Összegzésképpen azt mondhatjuk, hogy az online társas szféra értelmezéséhez korábban jól alkalmazható fogalmaink felülvizsgálatára van szükség. A jelenlét korábban magától értetődő fogalmának átalakulását a szociális, a közvetített és a távjelenlét újabb keletű értelmezései rajzolják át. Az identitás online közegben egyszerre tűnik felépítettnek és fragmentáltnak, tulajdonképpen az identitással kapcsolatos munka az, ami explicitté válik az én online megjelenítésében. Az online nyilvánosságformák esetében is elégtelennek tűnik a hagyományos, intézményalapú megközelítés, a „közsféra” bizonytalan körvonalú fogalmával szemben viszont a városi köztérrel kapcsolatos párhuzamok (diszkurzív arénák) alkalmazhatónak tűnnek.

Hibrid terek: a virtuális tér és valós tér összekapcsolódása

Az a felfogás, hogy a technológia által létrehozott és fenntartott új térformákat nem egy párhuzamos valóság részeként kell értelmeznünk, hanem a fizikai térrel egységes rendszerben, a földrajztudomány, közelebbről a humán geográfia kibertérrel kapcsolatos kritikai írásaiban bukkan fel. A terület korábban is foglalkozott a különböző technológiák használatának, terjedésének térbeli meghatározottságaival, a térbeli-statisztikai elemzés eszközeivel, az új jelenségszféra vizsgálata pedig egybeesett a térinformatikai rendszerek (Geographical Information Systems, GIS)³⁹ egyre kifinomultabbá válásával. E terület egyik megalapozója, a térinformatikai rendszerek területfejlesztési feladatokban történő alkalmazását kutató Michael Batty, aki „virtuális földrajzként” határozta meg az információs társadalom térbeli-társadalmi meghatározottságait vizsgáló módszert (Batty 1995). A kibertér humángeográfiai elemzésének első monografikus áttekintése (Dodge-Kitchin 2000) azonban nem korlátozódott a kvantitatív különbségek bemutatására és magyarázatára, hanem a hálózatok térbeliségének számos aspektusával, így az online szociális szférával és az internet belső szerveződési mintázataival is foglalkozott.

A virtuális geográfia adatgyűjtési és modellezési technikáival egy bizonyos (városi, régiós, nemzeti és nemzetközi) területhez kapcsolódóan megvizsgálhatók a felhasználók demográfiai jellemzői, a hálózati infrastruktúra, az adatáramlás mintázatai, melyek párhuzamba állíthatók az adott terület gazdasági fejlettségével, jövedelmi viszonyaival és egyéb szociokulturális jellemzőivel. Egyaránt megvizsgálható az infrastruktúra (szerverek, routerek, a kábelhálózat és az egyéni előfizetések) és a tartalmak (domainek és azok forgalma) térbeli eloszlása. A térinformatikai analízis térképes ábrázolások segítségével jól láthatóvá teszi a földrajzi területek közötti különbségeket, az így kapott mintázatokból kiolvashatók az

³⁹ A földrajzi vagy térinformatikai információs rendszerek, melyek földrajzi helyhez kapcsolódó adatok gyűjtésére, tárolására, kezelésére, elemzésére, a levezetett információk megjelenítésére használt alkalmazások, egyetlen rendszerbe integrálják a térbeli és a leíró információkat. Hétköznapi példái a különböző célú digitális térképek, helymeghatározó és navigációs eszközök.

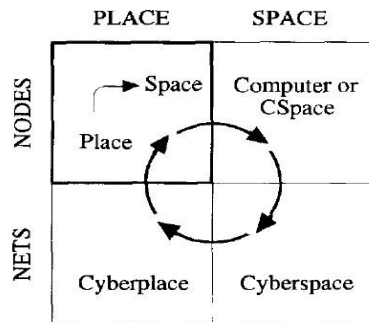
infrastruktúra, a felhasználói szokások és az elérhető tartalmak eloszlásának egyenlőtlenségei. Az így kapott eredmények megfelelnek az információs korszakhoz kapcsolódó új térbeli rend elveinek (vö. Castells 2005: 465–468), azaz a legsűrűbb és legkorszerűbb infrastruktúra, a legnagyobb adatforgalom, a hálózatra csatlakozó számítógépek (hostok) és bejegyzett domainek többsége a globális városokban található, majd Nyugat-Európa, Észak-Amerika és a Távolság-Kelet nagyvárosi övezetei következnek, ezt követik a kisebb városok és vidéki területek, a sor végét pedig Afrika országainak legkevésbé behálózott területei zárják. A különbségek látványosak: amíg 2008-ban a hálózatra csatlakoztatott számítógépek az Egyesült Államokban megközelítették az összlakosság számát, addig Afrikában átlagosan 6 számítógép jutott ezer emberre.

Az internet hálózati szerveződését és dinamikáját láthatóvá tevő térképezési kísérletek megmutatják a domainnevek, IP-szolgáltatók összekapcsolódását és a megfigyelt adatforgalmat. A közöttük levő útvonalak, távolságok és a szállítás koncepciói itt is érvényesek lesznek, azaz a már meglévő térbeli fogalmak alkalmazhatóságát igazolják – annak ellenére, hogy a végtermékek gráfszerű ábrázolásai nem térképekre emlékeztetnek.⁴⁰ Az így nyert eredmények a hálózati szerveződés mintázatait, az infrastruktúra kiemelten fontos pontjait mutatják be, de árulkodnak az adatforgalom volumenéről és fő útvonalairól is.

Végül, a virtuális földrajz alapvetésében szerepet játszott az háttérfeltevés, hogy a térbeli gondolkodás és érzékelés kapcsolatba hozható a számítógép-felhasználók tapasztalataival és az internetes navigáció módozataival. Bár az ebben az irányban végzett vizsgálatok egyelőre nem vezettek látványos eredményre, de jól szemléltetik azt az általános törekvést, hogy a virtuális tereket a valós terekkel egységes keretbe helyezték el.

⁴⁰ A Melléklet 3. képe egy lehetséges térképezési eljárásvégeredményét ábrázolja, a 4. kép alkotója az internet mentális térképszerű ábrázolásának gondolatával játszik el.

Batty épp egy ilyen egységes térszemlélet felvázolására tett kísérletet, a tér/hely és a csomópont/hálózat fogalompárok mentén (Batty 1997). A hely a társas cselekvések és a jelentéstulajdonítási aktusok révén válik ki a fizikai térből, majd oda is tér vissza, azaz a térbeli sűrűsödések és csomópontok (a sajátos karakterrel rendelkező helyek) csak a társas interakció szempontjából értelmezhetők. Batty szerint ugyanez a térbeli szemlélet tükröződik a számítógépes operációs rendszerek és programok vizualizációs eljárásaiban. A képernyőn megjelenő „asztal” kétdimenziós felülete, a könyvtárszerkezet, az oldaltérképek és a 3D szimuláció a felhasználó nézőpontjából, az ő cselekvése nyomán válik térbeli struktúrává. Ezt a mindennapi használatból fakadó szemléletet nevezi Batty számítógéptérnek (Cspace). A hálózatokba kapcsolt számítógépek különböző platformjain zajló társas interakció egy további, immár a hálózati szerveződésre épülő térszemléletet eredményez, ez lenne a kibertér már korábban megismert fogalma, melyben szintén értelmezhető a hely (ebben az esetben a számítógépes tér társas használata hozza létre a csomópontokat és sűrűsödéseket). Amikor a hálózatok a valós fizikai térrel is összekapcsolódnak, újfajta helyeket és helyzeteket hoznak létre; a kiberhely, Batty értelmezése szerint, a virtuális és valóságos keveredésével jön létre.

[forrás: Batty, 1997]

A kiberhelyek tulajdonképpen egyfajta interfészek (hozzáférési felületek, információszervezők, és információforrások) a fizikai jelenlét és az online rendelkezésre álló információk között, amire számos példát találhatunk a környezetünkben. Ilyen interfész a bankautomata, ahol a valós térben elhelyezett objektumon keresztül kapcsolódhatunk az ATM-hálózatokhoz, hogy a

bankszámlánkon levő virtuális pénzt kézzel fogható, valóságos pénzzé tegyük, vagy épp a bankfiókban végezhető ügyeinket intézzük.

A nyilvános térbe kihelyezett webkamerák önmagukban még nem igazán nevezhetők interfésznek, de a távjelenlét egy bizonyos tapasztalatát nyújtják az érdeklődőknek (Campanella 2004), weboldalak és szolgáltatások formájában informatív vagy szórakoztató funkcióval is bírhatnak, zárt megfigyelő rendszerekként pedig egyértelműen hatással vannak a térben mozgó cselekvéseire is. A vezeték nélküli hálózatok hotspotjai általában is észrevétlenül szervezik át a mindennapi térbeli cselekvés logikáját: a hozzáférést nyújtó helyek egyszerűen nagyobb szabadságot adnak, hiszen amellet, hogy a városban vagyunk, valami mást is csinálhatunk (híreket szerezhethetünk, dolgozhatunk, kommunikálhatunk másokkal). Az a lehetőség, hogy egyszerre tartózkodhatunk nyilvános terekben, és intézhetjük kötetlenül privát ügyeinket a nyilvános terek (parkok, plázák, kávézók) használatában, új lehetőségeket biztosít (Hampton – Gupta 2008). A mobil internethasználat egy másik jellemzője a folyamatos online jelenlét, ezen keresztül az online kapcsolatok állandósága: a mobil eszközök révén a „virtuális szomszédság” a városi terekben is hordozhatóvá válik.

A hálózatok sokféle módon kapcsolhatnak össze valós és virtuális helyeket, de az ezzel ellentétes tendencia is igaz, a város hagyományos, olvasható felületein (plakátok, feliratok, kirakatok, graffitik) is egyre gyakrabban bukkannak fel a virtuális helyekre való hivatkozások, nem is beszélve újszerű médiafelületekről (gondoljunk a terminálok, a kioszkok és a városi képernyők korábbi fejezetben tárgyalt példájára). A mindenhol jelen levő számítógépek (*ubiquitous computing*)⁴¹ intelligens terei jelenleg még kísérleti stádiumban vannak, de az aktuális tartózkodási helyünk szerint célzott információs szolgáltatások elérésére már minden ma forgalmazott mobiltelefon alkalmas, a GPS-készülékek többsége is képes az aktuális

⁴¹ A Mark Weiser által 1988-ban alkotott elnevezés és koncepció a személyi számítógépek utáni számítástechnikára vonatkozik, amelyben hétköznapi tevékenységeink során egyszerre állunk sok, a környezetünket alkotó informatikai rendszerrel kapcsolatban. Weiser saját koncepcióját a virtuális valóság ellentétéként jellemezte.

forgalmi helyzethez igazítani működését, a térbeli helyzetünk megosztására épülő médiatechnológiák (*location sharing*)⁴² pedig az internet olyan masszívan népszerű szolgáltatásait is elérték, mint a Facebook és a Twitter.

A mobil információs technológiák, térinformatikai alkalmazások egyre több ponton és egyre több tevékenység kapcsán kötik össze a fizikai és virtuális tereket, ami nem csak a kiberhelyek elszaporodását, hanem a két tér keveredését is előidézik. A hibrid tér viszonylag újkeletű és változatosan értelmezhető fogalom, alapvetően a fizikai tér kiterjesztéséeként, jelentésekkel, útmutatásokkal való gazdagításaként határozhatjuk meg (*augmented space*), de bizonyos esetekben a kettő egybeolvadásról is beszélhetünk. Az augmentált terek tulajdonképpen különböző térreprentációs rétegek egymásra vetítéséről van szó: a fizikai terek esetében a terepre helyezett áttetsző kivetítők, információs terminálok, 3D modellek például jól használhatóak a turisztikában, ha az elmúlt korok látványát kívánjuk rekonstruálni.⁴³

A fizikai tér egyik sajátos kiegészítése a lokatív, azaz térbe helyezett média, ami azt jelenti, hogy bizonyos médiaállományok (képek, hangok, videók, mobil szobrok) egy bizonyos eszköz vagy szoftver használatával a megfelelő helyszínen tartózkodva érhetők el. Ennek egy korai példája Janet Cardiff projektjeként indult *Hangos sétái* (*Audio Walks*)⁴⁴, bizonyos kijelölt helyszíneken, mozgás közben meghallgató, előre rögzített hangfelvételei a korábban felvett hangminták és séta közben végzett mozgás elemeit összekapcsolva hoznak létre egyfajta új réteget az aktuális térben. Más példák azt igazolják, hogy a térben elhelyezett médiaállományok (helyi streamek, semacode alapján elérhető tartalmak) szintén alkalmasak arra, hogy gazdagítsák a tér bejárása során szerzett tapasztalatokat.

⁴² A helyzetmeghatározásra és/vagy mobil internetkapcsolatra képes eszközökön futatható alkalmazások által nyújtott funkció, melynek segítségével megoszthatjuk aktuális tartózkodási helyünket az általunk kiválasztott körben.

⁴³ A teljesség kedvéért meg kell említenünk Gibson utolsó regényét, melyben az augmentált terek témája is megjelenik, az *Árnyvilág* egyik cselekményszála a valós térbe helyezett virtuális műalkotások körül bonyolódik.

⁴⁴ <http://www.cardiffmiller.com/artworks/walks/index.html>

A virtuális térben is működik az augmentáció, azaz a virtuális valóságalkalmazásoknak is lehetnek valós rétegei: a Second Life-ban nemcsak valós helyek élethűen digitalizált változatában bolyonghatunk (például a virtuális Dublinban⁴⁵), hanem „ellátogathatunk” az adott virtuális helyszínen valós időben és helyen zajló élő előadásokra, koncertekre, egyetemi előadásokra.⁴⁶

Valódi hibrid terekről, szigorúbb meghatározása szerint (de Souza e Silva, 2010) csak akkor beszélhetünk, ha a fizikai és online „térben” való tartózkodás egyszerre van jelen, a kölcsönhatás állandó, és az így szerzett tapasztalatban egybeolvad a két „valóság”. Ennek alapfeltételei azok az eszközök, amelyek egyaránt képesek helyzetmeghatározásra és folyamatos internetkapcsolatra (miként a ma forgalomban levő okostelefonok), segítségével a térbeli helyzetünkkel kapcsolatos aktuális adatokat és információkat jeleníthetünk meg az eszközök képernyőjén.⁴⁷ Más mobiltelefonos alkalmazás segítségével megoszthatjuk pozíciónkat a kapcsolati hálónkba tartozókkal, összehangolhatjuk napi programunkat, azonnali üzeneteket küldhetünk, vagy különböző játékokban vehetünk részt. A városi térben játszható kalandjátékok során virtuális tárgyakat szerezhethetünk, feladatokat hajthatunk végre, megküzdehetünk játékbeli ellenfeleinkkel.

A virtuális tér és a valós térbeli összekapcsolódásának vizsgálatakor abból indultunk ki, hogy a fizikai tér adottságai minként befolyásolják a technológiai terek hozzáférhetőségét és szerveződését, majd azzal kapcsolatban vizsgáltunk meg példákat, hogy a kibertér milyen módon van hatással a fizikai terekre. Már e két mozzanat is elegendő lenne ahhoz, hogy, Battyvel egyetértve, megállapítsuk: virtuális és fizikai összekapcsolásával megváltozik a térbeli tapasztalat, tudás és viselkedés. A legújabb eszközök és technológiák (a mobilinternet, a helyzetmeghatározás, -

⁴⁵ <http://www.dublinvl.com/index.php> A Melléklet 5. képén egy valóságos árukkal kereskedő virtuális dublini áruházat láthatunk.

⁴⁶ A Melléklet 6. képe egy ilyen eseményt ábrázol: képkocka Kurt Vonnegut egyik utolsó interjúja a Second Lifeban.

⁴⁷ Megfelelő eszköz esetén akár a kamerájának képére is rávetíthetők ezek a rétegek, a Melléklet 7. képén a *Layar* nevű alkalmazás Sziget 2010-re készített moduljának képernyőmentését láthatjuk.

megosztás és a kapcsolati hálózatok) viszont éppen elmosni látszanak a virtuális és valós tér közötti határokat, ami egy merőben új minőségű térbeli tapasztalatot eredményezhet a jövőben.

Nigel Thrift, az ismert humán geográfus a térbeli fordulat jelentőségével kapcsolatos esszéjében (Thrift 2006) megidézi Julie Mehretu absztrakt festményeit, melyeknek egymásra rakodó, egymást felülíró rétegei (a kavargó festékfoltok, a graffityszerű ikonikus elemek, a térképekre emlékeztető vonalhálózatok) szerinte éppen azokat a tanulságokat közvetítik, mint a térrel kapcsolatos új gondolkodásmód. A tér mai jelentését és jelentőségét elsődlegesen, mint társas/társadalmi tér (*social space*) nyeri el, a korábban meghatározó tényezők (a fizikailag megragadható pontok, határok, távolságok, statikus térbeli reprezentációk) relativizálódtak. Bár térbeli viszonyok továbbra is áthatják világunkat, a határok elmosódni látszanak, a tér állandó mozgásban van, szembekerülnek egymással a különböző térformák és lehetséges olvasataik. Arra a következtetésre jut, hogy a térnek, bárhogy is próbáljuk megragadni, csak társas világunk szempontjából lehet értelmet adni, a tér tapasztalata abból származik, hogy másokkal együtt vagyunk, érzelmi kötelékeket alakítunk ki és megszervezzük a bennünket körülvevő valóságot.

Az előbbieken azt próbáltam bemutatni, hogy a tér és technológia kapcsolatát kereső diskurzusok miként változtak az utóbbi negyedszázadban. A minden térbeli és társadalmi meghatározottságot nélkülöző információs tér ideája és utópiája hogyan alakult át a társas interakciók által teremtett térré, majd miként tért vissza észrevétlenül azokba a térbeli relációkba, melyektől éppen megszabadulni látszott. A diskurzus ívének felvázolása mellett arra szerettem volna felhívni a figyelmet, Thriftnél jóval prózaibb módon, hogy a társadalmiként elgondolt teret, legyen az virtuális vagy valóságos, csak a tapasztalatok felől érdemes megközelíteni. Ugyanakkor kétségtelen az is, hogy ezek sokkal kevésbé transzparenssek, mint a tudományos koncepciók és a hétköznapi vélekedéseink.

HÁLÓZATI KÖZÖSSÉGEK – EGY LEHETSÉGES TIPOLÓGIA

„A virtuális közösségek olyan társulások, melyek akkor bukkannak fel a Hálózatban, amikor elegendő számú ember elegendő ideig folytatja nyilvános, emberi érzésekkel átítatott beszélgetéseit annak érdekében, hogy személyes kapcsolatok hálózatait hozza létre a kibertérben.” (Rheingold 1993: 5)

Az online szerveződő csoportok és közösségek létrejötte és tartós fennmaradása számos új kérdéssel, problémával és kihívással szolgál a társadalom- és kommunikációkutatók számára. Az első ilyen probléma a korábban alkalmazott fogalmak határainak elmosódása: a csoport/közösség/szubkultúra, vagy az intézmény/szervezet/szerveződés fogalmak között korábban sem voltak egyértelműek a határok, a társas szerveződés új formái éppen e határok további elbizonytalanodására mutatnak rá. Ugyanakkor az is előrelátható, hogy az infokommunikációs technológiák terjedése és mindennapi gyakorlatokba való beágyazódása miatt, az online és az offline szerveződő csoportok közötti különbségtétel a nem túl távoli jövőben jelentőségét veszítheti.

A másik fontos mozzanat, hogy az új típusú közösségek hálózati szerveződése is eltér a korábban megszokott mintáktól (a szakirodalom általában emergens, alulról szerveződő, önszabályozó és önszervező közösségekről beszél), ráadásul az online szerveződések gyakran épp a már meglévő hagyományos vagy intézményesült keretekkel szemben kívánnak alternatívát nyújtani. A formális szerveződés látszólagos hiánya, pontosabban fogalmazva a rugalmasan felfogott társas keretek az online szerveződő csoportok meghatározó jellemzői, mindez azonban nem zárja ki, hogy nagy és aktív támogató kört gyűjtsenek maguk köré, és kollaboratív eszközökkel folytatott munkájuk nyomán látványos eredményekkel jelentkezzenek.⁴⁸

⁴⁸ Kézenfekvő példa erre a Wikipédia, melynek tartalma felett több tízezer (köztük 300 magyar) önkéntes szerkesztő őrökdi, hogy a havi közel félmilliárd látogató hiteles információkat találjon.

Harmadrészt a csoportok szerveződése sokkal nehezebben ragadható meg, de láthatóan más csoportdinamikák mentén működik (a tagság fluktuációja, a „belső mag” laza meghatározása, a különböző döntési eljárások és technikák jelenléte/hiánya, a működés során felmerülő konfliktusok kezelése). A közösségekhez tartozás gyenge és erős szálai egy másfajta közösségi élmény irányába vezetnek, ahol egyszerre értékelődnek fel a személyes kapcsolati hálózatok, és erősödnek meg a személyes identitás közösséghez tartozásból fakadó elemei a közösségi tevékenységben való aktív részvétel nyomán.

Az értekezésnek ebben a szakaszában a közösségszerveződés ezen új mintázatainak bemutatására vállalkozom: áttekintem az új típusú szerveződéseket leírni kívánó koncepciókat, és néhány példa bemutatásán keresztül amellet kívánok érvelni, hogy az online szervezések valójában komplex társas világok, amelyek legalább annyira összetettek, mint a hagyományos, azaz a kizárólag személyes és intézményes kapcsolatok nyomán létrejövő és fenntartott társas szervezések.⁴⁹

Mióta Howard Rheingold (1993) nyomán a „virtuális közösség” fogalma megjelent az internet társadalmi hatásáról szóló diskurzusokban, számos különböző aspektusból próbálták megragadni e társadalmi szerveződési forma szerepét és jelentőségét. A kommunikációkutatók elsősorban a vertikális szervezést és tagok hasonszőrűségéből fakadó demokratikus potenciált emelték ki. Sokak szerint a tértől független szerveződés egyértelmű előnnyel szolgál a nagyvárosoktól távol élők számára, de alkalmas lehet arra is, hogy a térben szétszóródott városlakókat újra összekovácsolja (ahhoz hasonlóan, ahogy azt Melvyn Webber a hatvanas években elképzelte), az első csatlakozók és a korai többség” között épp a nagyvárosok lakói voltak túlsúlyban. Más elképzelések szerint az online szervezések hosszú távon új,

⁴⁹ Ráadásul az új technológiák használata értelemszerűen jelen van a hagyományos szervezések életében is (munkahelyen, civil és lokális szervezetekben, szakmai közösségekben). Itt az a kérdés merülhet fel, hogy az új technológiák milyen sikerrel adaptálhatók a régi szerveződési keretekhez, illetve milyen újfajta lehetőségeket biztosítanak a szervezetek számára – ennek tárgyalására azonban most nem vállalkozom.

alulról szerveződő demokratikus bázisközösségek megerősödéséhez vezethetnek, amelyek képesek a nyilvánosság szerkezetének átalakítására (Kollock–Smith 1996).

Az elnagyolt meghatározás tehát egybemosta a levelezőlisták, a hírcsoportok, a fórumok, a szövegalapú hálózati játékok, a csevegés közötti határokat. Uralkodóvá vált a fogalom többes számú használata, ami jelzi, hogy a kutatók felismerték e közösségek diverzitását, ugyanakkor máig nem született általánosan elfogadott tipológia, mely számba venné a virtuális közösségek különböző fajtáit és azok jellegzetességeit.

A „virtuális közösség” fogalma az internet-technológia diffúziójával és a résztvevők számának növekedésével párhuzamosan egyre inkább elbizonytalanodott, a virtuális jelzőt felváltotta a hálózati vagy az online megjelölés, eközben még mindig úgy beszéltek ezekről az új közösségi formákról, mint amelyek valamilyen jól körülírható tulajdonságkészlettel rendelkeznek. A kilencvenes évek végén a virtuális közösségek valódisága körül zajló vita (vö. Wellman–Gulia (2007)) inkább elfedte, mint megvilágította azt az egyre nyilvánvalóbb ténytet, hogy az interneten egymásra találó felhasználók csoportjai sokféle, különböző módon működő, egyedi társas dinamikával rendelkező szerveződés tagja.

Célszerű egy előzetes definícióból kiindulnunk: az online szerveződő közösségek elnevezés alatt értsük mindazokat az időben többé-kevésbé tartósan fennmaradó csoportokat, amelyekben a tagok közötti személyes kommunikáció meghatározó része a közvetített jelenlét (mediated presence) alapul, a közöttük levő kapcsolatokat különböző mértékű interaktivitás és változatos szerepek jellemzik (Jones 1997). Első nekifutásra homályosnak, elnagyoltnak és túlzottan tágának tűnik egy ilyen meghatározás, erényeként szolgálhat azonban, hogy nem köti közvetlenül egyetlen technológiához (például az internethez és a hálózati szolgáltatásokhoz), nem tartalmazza a „közösség” eleve értéktelített és normatív felfogását, továbbá alkalmasnak tűnik arra, hogy az online társas hálózatok sokfélesége is megragadható maradjon a további tárgyalás során. Tekintsük egyszerűen instrumentális fogalomnak,

amit annak érdekében alkalmazunk, hogy segítségével leírassuk azokat a társas valóságokat, amelyek létrejöttében, fenntartásában és működésében a különböző médiumok és technikai eszközök alapvető szerepet játszanak.⁵⁰

A mai felmérések szerint az internetezők többsége saját megítélése szerint egy vagy több közösségnek is tagja, a kérdés az, hogy is mit értenek ez alatt. A közösséghez tartozás élményét jelentheti egy fórum rendszeres látogatása, a blogtársakkal folytatott interakció, a digitális állományok megosztása vagy a közösségi oldalak látogatása. Az alábbiakban az eredeti rheingoldi koncepció alapvonásait szeretném bemutatni, majd egy olyan tipológiára teszek javaslatot, amelyet elsősorban magam saját magam számára alkottam meg annak érdekében, hogy rendet teremtsék a különböző közösségkonceptiók között.

Rheingold 1993-as *The Virtual Community* című kötete a korabeli szövegekhez képest alig kopott meg a megjelenése óta eltelt időben. Ezt minden bizonnyal annak köszönheti, hogy a résztvevő megfigyelő hitelességével igyekszik érhetővé tenni a virtuális közösség tagjainak tapasztalatait, az ön-etnográfia jellegű vállalkozás nem mentes a kritikai reflexióktól sem. A bemutatott BBS⁵¹ rendszerek (ezek közül is a WELL, egy San Francisco-i ellenkulturális folyóirat elektronikus mellékleteként működő webkonferencia) a nyilvános hálózatok első korszakának technológiáját képviselik. Ekkor jöttek létre az első tematikusan tagolt, gyakran nemzetközi fórumközösségek, levelezőcsoportok, rajongói közösségek, az internethasználat elterjedtségéből fakadóan szűk rétegeket érintő jelenségről beszélhetünk, melyben a tagok kommunikációját elsősorban a kölcsönös információcsere iránti igény mozgatja.

⁵⁰ Elsősorban a nyílt számítógépes hálózatokról és az ezen a platformon megjelenő szolgáltatásokról van szó, de ennek előképeit felfedezhetjük más médiumok és technológiák (könyv, távíró, csőposta, telefon, modern tömegkommunikációs eszközök) köré szerveződő közösségekben is (Stone 1995, Standage 1998).

⁵¹ Bulletin Board Systems: elektronikus hirdetőoldalak, valójában levelezőlista formájában működő korai fórumrendszerek.

A „virtuális közösség” kifejezés alkalmazásával Rheingold a CMC kommunikáció minőségi változását akarta érzékeltetni: az elektronikus üzenetváltások láncolatokba szerveződése lehetőséget ad a sokszereplős diskurzusfolyamok kialakulására, melyben lehetőség van viták kibontakozására, azok visszaolvasására, azaz a későbbi reflexióra is. A WELL egy interaktív, folyamatosan bővülő enciklopédia, mely fejezetekre, alfejezetekre bomlik, és amelyben a diskurzusnak nincsenek időbeli keretei, mindig új kérdések vethetők fel. A BBS rendszerek, a Usenet, a különböző témákhoz kapcsolódó levelezési listák, majd a valós idejű kapcsolatot lehetővé tévő IRC és mIRC csatornák egyre szélesebb körben való elterjedését előrevetítve Rheingold az elektronikus kommunikáció utópiáját vázolja fel.

A közösség gyökereit az alternatív kultúra elkötelezett hívei és a civil szektorban tevékenykedő technofil szabadúszók között véli felfedezni, ahogy ez a WELL esetében egészen pontosan nyomon követhető. Itt két lényeges, egymásnak kissé ellentmondó momentumot fedezhetünk fel. Egyrészt valamiféle mainstreamtől való eltérést, ami jelenthet életmódbeli, értékítéletbeli eltérést vagy egyéb (hitbéli, tudományos, társadalmi utópia iránti) elkötelezettséget.

„A [WELL] a Haight-Ashbury ellenkultúrából bontakozott ki Stewart Brand módszereként az eszközök és eszmék hozzáférhetőségének biztosítására minden kommunatag számára, aki Mendocino erdőiben vagy a Santa Fe környéki kietlen, magaslati vidékeken alternatív életformákat fedezett fel” (Rheingold 1994: 65)

Másrészt a társadalom átalakítása melletti elkötelezettséget és egy olyan tervezői hozzáállást, amely a rendszerek fejlődésének spontán energiáit kívánja mederbe terelni az új kommunikációs technológiák segítségével.

„A „tiprudderek”: „akik a mozgalmakat és a társadalmat irányító elveket kormányozták -- a szerkesztők és mérnökök, tudósok és sci-fi írók, szabadúszó programozók és kultúraáteresztő evangelizátorok, alulról jött politikai aktivisták és gyülekezeti kisegítők” (Rheingold 1994, 66)

A virtuális közösség felhajtóerejét azonban a „korai adaptálók” adták, akik, bár felhasználók csupán (nem alakítják aktívan a kereteket), lelkesedésükkel és önkéntes hozzájárulásukkal élővé tették, működtették a rendszert. A WELL esetében két rajongói csoport képviselte ezt a hatást: a *Grateful Dead* zenekar és a *Star Trek* sorozat rajongói (a deadheadek és a trekkerek), akik az offline szférában is igen aktívan képviselték magukat.

Rheingold a „kávéház” és a „szalon” metaforáin keresztül próbálja megragadni a közösség két jellemző aspektusát: a részvételt motiválhatta a kikapcsolódás iránti igény, a hasonszőrűekkel való beszélgetés iránti vágy, de irányulhatott egy bizonyos témakörben való tájékozódásra, elmélyülésre és véleménynyilvánításra is. Ezeken az „intellektuális piacokon”, illetve „szellemi játékműhelyekben” való részvétel, amellet, hogy egyfajta intellektuális szükségletet elégített ki, gyakran aktuális egyéni problémák megoldásának is terepéül szolgált.

A virtuális közösségek ajándékgazdasága révén az információ a korabeli keresőszoftvereknél sokkal hatékonyabban hozzáférhetővé vált, az információcserét érdekes módon nem a piaci csere és nem is valamilyen közösségi reciprocitás motiválta, hanem az a fajta presztízs, amit a közösségen belüli hasznosság jelentett. A tekintély mellett a részvétel más aspektusai, így például az aktivitás vagy a verbális képességek szintén kiemelkedő szerepet játszottak a virtuális közösségben, ahol „az elmésséget és a nyelvhasználatot jutalmazták”, és amelyben „az ízlésesen felmutatott tudás értékes fizetési eszköz” (Rheingold 1994: 70). A közösségen belül megszerzett pozíció és annak megerősítése elsősorban a megnyilatkozások informativitásán alapul, ugyanakkor azok kidolgozottsága és eredetisége is meghatározó jellegű lehet.

A „szakértők” szerepe sem elhanyagolható: a közösségi kontroll nyomán a nem megfelelő felkészültséggel előadott érvek és hirdetőik hamar elvesztik hitelüket, az így gyakorolt kollektív véleményellenőrzés nem csak elhárította a veszélyeket, hanem a közösségen belüli bizalmat is erősítette. Rheingold szerint a virtuális közösségek normarendszerét nem az offline már meglévő társadalmi szerepek és normák

határozzák meg, hanem azt maguk a közösségek alakítják ki működésük során. A konfliktusok megoldása a szokásjogon, a hagyománnyá vált eljárásokon alapul, ami egy „közösségi ideológia” kialakulásához vezet.

Rheingold még egyes számban használja ezt a kifejezést, ugyanis az általa leírt konkrét közösséget egyfajta mintaként vagy modellként értelmezi, a társas kapcsolatok olyan új rendszereként, amely a jövőben egyre nagyobb jelentőségre tehet szert az internethasználók közötti kommunikációban. Közösségre vonatkozó elképzeléseinek újszerűsége ellenére abban, ahogy a virtuális „településekről”, „polgárokról”, „publikumról”, „közjavakról” ír, felfedezhető egyfajta elkötelezettség a közösség romantikus ideája mellett. A közösség értelmezésének centrumában a személyes kapcsolatok és az azt átírató emberi érzelmek állnak (Rheingold 1993, 5), akárcsak Tönnies (1983, 9) valóságos és szerves közösségfelfogása esetében (Gemeinschaft); mindkét koncepció alapjául a kölcsönös megértés, a konszenzus és a közös nyelv szolgál (a különbségekről lásd Vályi 2007). A virtuális közösségek mintegy éppen a személyes kapcsolatokra épülő, modernitás előtti közösségek hiányát pótolnák a városi ember számára (Rheingold 1993: 63). Rheingold igen hamar népszerűvé vált tézisei és a hozzá kapcsolódó kommentárok az online szerveződések nyitottságát, alulról szerveződését, hatékony önszabályozását és demokratikus potenciálját hangsúlyozzák (Harasim 1993; Kollock and Smith 1996; Wellman – Salaff – Dimitrova – Garton – Guila – Haythornthwaite 1996), előrevetítve ezzel egyfajta digitális kommunitarizmus jövőbeli kibontakozásának lehetőségét.

Az internet-hozzáféréssel rendelkezők számának gyors növekedése természetszerűleg a közösségek átalakulását, heterogénné és fragmentálttá válását hozta magával. A kezdeti, viszonylag áttekinthető számú kommunikációs csomópont (például a PLATO, a USENET, a WELL, majd a Yahoo) helyét átvették a különböző szakmai és szabadidős tevékenységekhez vagy éppen márkákhoz és termékekhez kapcsolódó mikroközösségek, megjelennek a lokális, nem angol nyelvű online

szerveződő vita- és fórumcsoportok. Emellett a régebben kialakult online szolgáltatások (konferenciacsoportok, fórumok, hálózati szerepjátékok, csevegőcsatornák) mellett újabb és újabb formák jelennek meg (filecserélő közösségek, blogmotorok, azonnali üzenetküldő szolgáltatások), melyek sokkal differenciáltabbá tették a hálózati közösségek képét (többé már nem lehetett őket homogén értelmező és kommunikáló közösségként meghatározni). Az internettel és internethasználattal kapcsolatos társadalomtudományos érdeklődés a felhasználók számának növekedésével párhuzamosan kiszélesedett. A korábban határterületnek vélt internetkutatások megalapozási igénye nyomán jelentek meg azok a kísérletek, amelyek az új jelenségeknek a már meglévő fogalmi keretekben történő elhelyezésére irányultak. Az online közösségek mibenlétének és természetének problematikája a 90-es évek második felének népszerű vitatémájává vált.

A kritikus hangok a társadalomtudományokban használt közösségfogalom összetettsége mellett azt hangsúlyozták, hogy a virtuális közösségek nem ugyanabban az értelemben közösségek, mint a hagyományos, fizikai helyekhez kötődő és személyes kapcsolatra épülő közösségek, ezért nem is pótolhatják azokat (Jones, 1997). Galston (2000) szerint a virtuális közösségeket a tagság gyenge kontrollja, a normák és szabályok körvonalazatlansága, az érzelmi kötelékek kialakulását lehetővé tevő valós tapasztalatok hiánya jellemzi; valójában egyfajta kiegyensúlyozatlan reciprocitásra épülő alkalmi érdekközösség áll fennmaradásuk hátterében.⁵² Ezt az érvelést egészítette ki az a tézis, hogy az intenzív internethasználat a személyes társas szféra leszűküléséhez vezet, hiszen kevesebb idő jut a baráti találkozásokra és beszélgetésekre, családi együttlétekre (Kraut – Patterson – Lundmark – Kiesler – Mukhopadhyay – Scherlis 1998), valójában ezzel nemhogy bővülne, hanem éppen szűkül a publikus szféra (Critical Art Ensemble 1995). Végül a médiahasználat új mintázatai hozzájárulnak az egyéni és kollektív problémamegoldó-képesség,

⁵² Az internet ajándékgazdasága azonban nem a kiegyensúlyozott reciprocitásra épül, sokkal kevesebben állítanak elő mások számára hasznos szellemi termékeket (útmutatókat, elemzéseket, kritikákat, programokat, médiaállományokat), mint ahányan azokat használják. A „potyautas” probléma már a virtuális közösség hívei között is előkerül (Rheingold 1993, Kollock and Smith 1996).

konfliktuskezelés és cselekvési tér beszűküléséhez, azaz más jelenségekkel együtt az intenzív személyes kapcsolatokban megtermelődő társadalmi tőke csökkenéséhez vezetnek (Putnam 1995, 38).

A másik tábor ezzel szemben azt hangsúlyozta, hogy a valós életünkben is hasonló módon, azaz különböző kapcsolati hálózatok tagjaként veszünk részt, ebből merítjük identitásunkat. A virtuális közösségekhez tartozás nem hoz alapvetően újat, hanem kiegészíti a valóságban megszerzett személyes kapcsolatainkat (Wellman–Gulia 2007). Az új kommunikációs technológiák kiterjesztik kapcsolatteremtési és kommunikációs lehetőségeinket, és az azokban való jártasság a kapcsolati háló további bővüléséhez vezet; valójában tehát nem a társadalmi tőke csökkenéséről, hanem annak társadalmi-technológiai tőkévé való átalakulásáról beszélhetünk (Resnick 2002). A hosszabb távú empirikus vizsgálatok nem erősítik meg azt a tézist sem, hogy az intenzív internethasználat valóban magányossá tette, bár érzékelhetők a médiahasználat eltérő karakteréhez kapcsolódó egyéni és társadalmi különbségek (Mészáros 2005: 15–16).

A fő kérdés az online szerveződések esetében aligha az, hogy azok valóságosak-e (hiszen tagjaik és az őket összefűző kötődések azok), hanem, hogy a szféra kommunikációs hálózatokként való felfogása segít-e a közösségszerveződés sokrétű motívumainak feltárásában. Vajon lehet-e egy egységes modell keretében különböző szerveződések (szakmabeliek, rajongók, hobbisták, fejlesztők, kreatív és tanuló közösségek, önszervező csoportok) tagjai között zajló intenzív szociális interakciót egy elvont közösségkoncepció mentén egyesíteni? A válasz gyaníthatóan nemleges, ezért napjainkban inkább egyéb kérdések kerülnek előtérbe a közösségekkel kapcsolatban: miként formálják át a valós világ közösségi szerveződését (a nyilvánosságban, a civil szférában, a személyes kapcsolatrendszerben), milyen identitáskonstrukciókat tesznek lehetővé az önkifejezés és az anonim identitásjátékok mentén, illetve hogyan válhatnak stabillá, és miként újíthatják meg magukat. A sikeres közösségeket vizsgáló kutatások fókuszában a közös identitás formálása (common identity) és az

online kötődések kialakítása áll (online bonding), ezek spontán is létrejöhetnek, de a megfelelően kialakított és tervezett közösségek ezeket a szempontokat szem előtt tartva képesek megtartani a tagjaikat és folyamatosan új tagokat toborozni (Ren – Kraut – Kiesler 2007). A közösségek ebben a szemléletben továbbra is alulról szerveződnek, de a folyamatos működtetés megszervezése, a tagság érdeklődésének fenntartása, az időben változó célkitűzések karbantartása a formálisan kijelölt vagy informálisan támogatott irányítók csoportjának feladata.

Az internethasználat ugyanakkor egyre természetesebb módon foglalja magába a különböző közösségekben való részvételt, a technológiai újdonságok révén könnyebbé válik a saját tartalom előállítás és megosztása, a kapcsolati háló oldalak váratlan népszerűsége újfajta csomópontokat hoz létre az interneten. Az utóbbi években a szélessávú internetelérés arányának térnyerése és a mobil eszközök gyors elterjedése révén az online jelenlét egyre kevésbé megszakított; sokak számára a mindenütt elérhető internet életterük megszokott részévé vált (Turkle 2008). A kapcsolati háló oldalak terjedése pedig az anonimitás tendenciáit fordítja meg, egyre többször azonosítjuk magunkat, a különböző szolgáltatások integrációjának hatásaként a felhasználók is könnyebben beazonosíthatók. A legújabb kutatásokban éppen ezért már az tükröződik vissza, hogy az internet olyan szociális technológiává kezd átalakulni, melynek segítségével túlnyomórészt személyes, offline is meglévő kapcsolatainkat tartjuk fenn. Eközben az online társas szerveződések az élet minden területén felbukkannak, az oktatásban virtuális osztálytermek egészítik ki a valóságosakat, az egészségügyben fejlett, önszorgító közösségeket támogató szakértői rendszerek készülnek, a politikai kampányok a közösségi médián keresztül igyekeznek támogatókat toborozni, a konvergens médiakultúrában előtérbe kerülnek az új médián keresztül elérhető fogyasztói és választói csoportok.

Az internet valódi közösségi hálóvá (ahogy azt az egyre gyakoribb „the social web” megjelölés is jelzi az angolszász nyelvterületen) alakult, ám eközben a közösség fogalma is megváltozott, ma már nem tekintjük valamilyen helyhez vagy

helyzethez kötöttek, statikus érdek- és értékközösség hordozójának, sokkal inkább a heterogén összetételű tagságon belül létrejövő laza szövődékű, ideiglenesen fennálló kapcsolatrendszereknek. Ebben a felfogásban a közösség nem választható el egyértelműen a csoport, szerveződés, szervezet fogalmaitól, hiszen azok inkább a kapcsolatháló kiterjedtségére, időbeli tartósságára, formális-informális jellegére utalnak.

A különböző online társas hálózatokban folytatott konkrét vizsgálódások legfőbb tapasztalata, hogy az online szerveződő közösségek meglehetősen különböznek egymástól, épp ezért a korai közösségek vélelmezett tulajdonságai (nyitottság, alulról szerveződés, önszabályozás stb.) közül csak egyes jellemvonások válnak fontossá, míg mások háttérbe szorulnak. A különböző közösségtípusok esetében más és más lehet a tagok motivációja, a belevonódás mértéke, a régi és az új tagok közötti kapcsolatok karaktere, a tagok közötti hierarchia, az anonimitás igénye, azaz összességében a közösségi dinamika. Másként fogalmazva: az online szerveződések különböző típusait leginkább egyfajta családi hasonlóság kapcsolja össze.

Az alábbiakban a közösség szerveződésének motivációja és dinamikája mentén fogok áttekintést adni a közösségek egy lehetséges tipológiájáról, ami a legtöbb lehetséges közösségtípust lefedi. A tipológia felállítása tehát eltér a korábbi kísérletektől annyiban, hogy nem az alkalmazott technológia kommunikációs sajátosságai alapján rendszerezi az online szerveződések (Maróy 2004). Az itt szereplő kategóriákkal részben másutt is találkozhatunk (Stanoevska – Slabeva – Smidt 2001, Porter 2004), de vannak máshonnan származó terminusok is, a legközelebb álló angol nyelvű megfeleltetések is szerepelnek a magyar elnevezések mellett.

(1) témaorientált beszélgető közösségek (*topic-oriented discussion groups*)

A Rheingold által leírt korai fórumközösségek ebbe a típusba sorolhatók; kezdetleges formájukban levelezési listák, hírcsoportok, webkonferenciák,⁵³ később inkább más webes szolgáltatásokkal (keresőmotorok, linkgyűjtemények, hírek) párosulva váltak hálózati csomópontokká.⁵⁴ Az online beszélgetések résztvevőit általában egy közös érdeklődési terület, valamely szabadidős tevékenység, egy fontosnak tartott téma megbeszélésének igénye köti egybe. A tagok közötti üzenetváltások meghatározó része a „gyors útbaigazítás” („how-to”) típusba sorolható, azaz egy speciális problémával kapcsolatban kér valaki segítséget, a többiek ezeknek a megoldási lehetőségeknek a bemutatásával és megvitatásával foglalkoznak. A közösség életét teljes egészében az ajándék-gazdaság elve működteti: a tapasztaltabbak (szakértők) önként vállalkoznak a tanácsadásra, a hozzászólás és betekintéshez való jog kisebb korlátozások mellett mindenkit megillet. A résztvevők nagy része csak rövid ideig követi a társalgást, aztán továbbáll, de a téma iránt érdeklődő törzstagok jelenléte miatt az egyes beszélgetésfolyamok mégis folyamatosan továbbszövődnek. A véleménykülönbségek személyeskedő vitákká fajulását, a beszélgetésfolyam szándékos megzavarását, a feladatot önkéntesen vállaló moderátorok igyekeznek megakadályozni. Ők dönthetnek a tagok felfüggesztéséről, a hozzáférés megvonásáról a viselkedés szabályait lefektető netiketteknek megfelelően.

Globális formáról van szó, az Egyesült Államokban kialakult mintákhoz hasonló gazdag témakészlettel rendelkező fórumcsoportok mindenütt fellelhetők, a beszélgető közösségek zavarai és tipikus karakterei⁵⁵ nagyon hasonlóak. Vannak azonban eltérő kulturális változatok is, a világ legforgalmasabb fórumcsoportjának számító japán *2ch*-n nemcsak az avatarok, aláírások és más egyedi jellemzők maradnak el, hanem a

⁵³ Klasszikus példája a hetvenes évek vége óta működő, amerikai központú, de nemzetközi közönségű USENET hírcsoport aggregátor.

⁵⁴ Így például a kilencvenes évek sikervállalkozása, a Yahoo, ami webkatalógusként indult, majd később az egyik legfontosabb hálózati csomópontként üzenőfalaknak (message boards) és zárt csoportoknak is helyet adott.

⁵⁵ A magyar internetes szlengben gyakran nincs is saját kifejezés ezekre a jelenségekre és típusokra (flame, flood, nick, troll, newbie, fanboy), tükörfordítást használnak (nyelvtannáci, konzolhuszár), vagy magyaros alakká torzítják (posztoló, fikanikk, láma). A kommentelők kimerítő és szórakoztató tipológiáját megalkotó Mike Reed internet-karikaturista (<http://www.flamewarriors.com/>) találó terminusainak zöme pedig csak körülírható.

felhasználói nevek is: a posztok többsége, különösen a nagy látogatottságú topikokban, teljesen anonim (Bovee – Cvitkovic 2010).

Magyarországon a *Hollosi Information eXchange*⁵⁶ (hix.hu) és az Index hírportál elődje, az *Internetto*⁵⁷ volt az első képviselője a magyar nyelvű tematikus konferenciáknak, illetve fórumrendszereknek, tematikájában ma is utóbbi a legkiterjedtebb és a legtöbb aktív felhasználóval rendelkező webes felület. Gelléri (2000a) már említett dolgozatából kiderül, hogy kezdetben valóban egy viszonylag homogén adaptáló közösség társalgott ezeken a nyilvános felületeken, ahol a filozófiai viták lefolytatása és a prostituáltakkal kapcsolatos tapasztalatok megbeszélése jól megfér egymással. A szolgáltatás elindításának kezdetén a törzstagok egyszerre több al-fórumon is véleményt cseréltek egymással, akárcsak egyetlen nagy asztaltársaság tagjai, aztán topikok sokasodásával szegmentálódott a közönség is. Az utóbbi évtizedben pedig megszaporozódott a bizonyos célcsoportokat megszólító, mégis gazdag témaszerkezetű fórumcsoportok száma. Az elsősorban a nőknek szóló *Nők Lapja Café*, az inkább férfiakat által látogatott *Prohardver*, a fiatalok találkozási helyének számító *Hotdog* és az idősebbek számára otthonos *Nosztalgiazene* témaszerkezete egészen más elvek alapján szerveződik, mégis mindegyik a törzsközönség mindennapi, kötetlen témájú csevegésének terepül szolgál. Az ingyenes szoftverek és szolgáltatók megjelenése az egészen apró, behatárolt tematikájú és közönségű mikroközösségek számára is egyszerűvé tette a saját beszélgetőhely kialakítását. Ugyanakkor a niche fórumok már többnyire az online szerveződés más csoportjaiba sorolhatók, elsősorban azért, mert valamilyen módon korlátozottan hozzáférhetők. Ez jelentheti a valódi zártságot, amikor a tagoknak egyedi regisztrációs feltételeknek kell megfelelniük, de a kellően szűk

⁵⁶ Az eredetileg a külföldön élő magyarok közötti információcserét támogató rendszer fejlesztője és működtetője Hollósi József, egy Egyesült Államokban dolgozó fizikus, a kilencvenes évek elejétől küldött ki napi hírleveleket a feliratkozóknak.

⁵⁷ Nyíró András, az *Index* későbbi alapító főszerkesztője 1995-ben hívta életre az *Internettót*, az első professzionálisnak nevezhető hazai online újságot az IDG Magyarországi Lapkiadó szervezetén belül. Miután a tulajdonos nem járult hozzá, hogy a szerkesztőség kivásárolja 1999 tavaszán a lapot, az eredeti stáb *Index* néven alakította azt újjá.

keretek közé szorított tematika is elkülönítheti az egyes internetes beszélgető csoportokat.

(2) önsegítő közösségek (*self-help communities*)

Miként a továbbiakban felsorolt csoportok, az önsegítő közösségek is felfoghatók a beszélgető közösségek egy speciális esetének. Tagjait valamilyen közös, az életvezetésükre közvetlenül is kiható probléma (fogyatékoság, krónikus betegség, lelki és magánéleti problémák) kötik össze. Természetesen régóta léteznek az önsegítés megszervezésének hasonló „offline” és intézményesült lehetőségei az egészségügyi prevencióban és rehabilitációban, ebben az esetben azonban azok számára is biztosítják a részvétel lehetőségét, akik meg szeretnék őrizni teljes anonimitásukat, vagy egyszerűen lakóhelyük közelében nem találkoznak hasonló problémával küzdő társaikkal. Ezekben a közösségekben különösen erős egymásrautaltság, gyakori és időben is kiterjedt részvétel, személyes természetű és érzelemtelített kapcsolatok jöhetnek létre a tagok között. Ideális esetben a professzionális segítők is tagokká, a közösség szervezőivé válnak, bár az első kutatási eredmények azt erősítik meg, hogy a „vezetetlen” közösségek tagjai is képesek segítséget és támogatást nyújtani egymásnak (Eysenbach – Powell – Englesakis – Rizo – Stern 2004).

Az önsegítő közösségek életének fókuszában ugyanis nem a közvetlenül felhasználható praktikus tanácsok, hanem a társak tapasztalatai, az általuk képviselt életvezetési minták állnak. Akkor működnek jól, ha a résztvevők hosszú távon elköteleződnek a közösségben való részvétel mellett. Ugyanakkor kétségtelen előnyük a személyes csoportokkal szemben, hogy a kommunikáció hálózati jellege miatt nincs szükség speciális időbeosztásra, a közösség a hét minden napján hozzáférhető, a tagok kapcsolatát pedig kevésbé befolyásolják a közöttük levő esetleges társadalmi távolságok. Nem helyettesíthetik a közvetlen környezet támogatását, de átsegíthetnek az egyéni élet kezelhetetlennek tűnő válsághelyzetein.

Bár az önségítő közösségek hazai tevékenysége nem mondható különösebben élénknek nyugat-európai és amerikai társaikhoz viszonyítva, mára a magyar nyelvű weben is kialakultak a legkülönbözőbb problémák köré szerveződő önségítő csoportok. Az autista vagy drogfüggő gyereket nevelő szülők manapság meg tudják osztani azokat a gondjaikat, amikről a közvetlen környezetükben nincs kivel beszélniük. Az internetes közösségek anonimitása elősegíti, hogy a depresszióval küzdők őszintén beszéljenek problémáikról társaikkal vagy, hogy a rákos megbetegedéssel élők tabuk nélkül vitassák meg a terápiás lehetőségeket és kockázatokat. Az Auti, a Drog-stop, a Bura, a Ráfórum elnevezések mögött ilyen, a mindnapokban támogatást hazai online szerveződések húzodnak meg.⁵⁸

(3) tudás- és alkotóközösségek (*knowledge communities, creative communities*)

A tudás-közösségek általában egyes szakmák és tudományterületek tagjainak érintkezését szolgálják. Korai formái az egyetemekhez kapcsolódó tematikus levelezőlisták, amelyeknek fő célja a gyors információközlés és információszerzés. Emellett azonban a tudás-közösségek keretein belül lehetőség nyílik az előre nem definiált időkeretek között zajló viták megrendezésére is. Ezek a viták nyilvánosak, azonban általában moderáltak és archiváltak. A résztvevők ritkán élnek az akadémiai életben betöltött pozíciójuk nyújtotta autoritással, ugyanakkor saját névvel és e-mail címmel jelennek meg a hálózaton. Tudásközösségeket természetesen nem csak az egyetemi szférában fedezhetünk fel, a méhészekről a kiskertművelőkig számos munkához vagy szabadidős tevékenységhez kapcsolódó tudásközösséget találhatunk a magyar weben is. A tudásközösségekben található hozzászólások kidolgozottabbak, a hozzászólások közötti koherencia magasabb, mint más típusokban.

Az igen hasonló módon szerveződő alkotóközösségekben résztvevőket egy adott technológia vagy alkotási mód kapcsolja egybe. Céljuk a technológiák adta lehetőségek feltárása, alkalmazási lehetőségeik fejlesztése, a kezdőknek való

⁵⁸ <http://auti.hu>, <http://www.drog-stop.hu>, <http://bura.hu>, <http://www.rakforum.hu/smf>

útmutatás. A taggá válás alapvető feltétele a közösség által termelt javakhoz, fejlesztési eredményekhez való hozzájárulás (akárcsak a csoportmunkára épülő fejlesztések esetében), így a tagok nem ritkán más-más területen rendelkeznek kompetenciával. Lényeges eleme a visszacsatolás, azaz újabb eredményekről, alkotásokról adott közvetlen visszajelzés. Kisebb közösségek esetében a tagok közötti kapcsolat személyes jellegű, intenzitása gyakran hasonló az offline személyes kapcsolathoz.

A tudás- és alkotóközösségek a gyakorlatra épülő közösségek (*communities of practice*) jellegzetességeit viselik: önkéntes résztvevőket kapcsolnak egybe egy-egy szakma, hivatás, érdeklődési kör mentén, céljuk a tagok képességeinek és lehetőségeinek bővítése a közös tanuláson és az erőforrások megosztásán keresztül. Ugyanakkor korábban is létező szakmai hálózatokkal szemben az online platformokon létrejövő szerveződések nyitottabbak, a résztvevők kapcsolata informálisabb, az információ összegyűjtését és megosztását pedig a csoport szükségletei, és nem az egyéni érdekek motiválják (Wenger–Snyder 2000).

Az értekezés későbbi fejezeteiben bemutatott *Fotozz* és *Metnet* közösségek is bizonyos aspektusokból a gyakorlat közösségeinek tekinthetők, de rengeteg hasonló lazán vagy szorosabban kapcsolódó online csoportosulással találkozhatunk: a szabad szoftverfejlesztők fórumaitól⁵⁹ az amatőr irodalmi önképzés terepéül szolgáló portálokig⁶⁰, a modellezőktől⁶¹ a Vályi (2004) által leírt nu-jazz lemezlovasokig.

(4) közéleti és politikai vitafórumok

A közéleti és politikai vitafórumok a nyomtatott „olvasói levelek” rovatának webes felületen történő kiterjesztéseként értelmezhetők, megjelenésük is az online kiadásokhoz köthető. Nagyrészt a hagyományos média által tematizált kérdések hálózaton keresztül történő megvitatásáról van szó, bár bizonyos társadalmi

⁵⁹ <http://hup.hu/>, <http://ubuntu.hu/>, <http://www.javaforum.hu>, www.linuxforum.hu

⁶⁰ <http://iroklub.napvilag.net/>, <http://dokk.hu/>, <http://www.fulleextra.hu/>

⁶¹ <http://forum.rcmodell.hu/> számos helyi tagozattal.

érzékenységgel bíró témák az internetes portálok vitafórumain megjelenve kiválthatják a média érdeklődését. Vitafórumok tematikus weboldalakon és szakportálokon, vagy közérdeklődésre számot tartó blogokhoz kapcsolódóan is megjelenhetnek, illetve elengedhetetlen részeivé váltak a hírportáloknak. A vitafórumok az álláspontok kultivációjának és szembesítésének terepei, melyekben különböző mélységben és kidolgozottsággal jelenhetnek meg az aktuális társadalmi kérdéseket övező vélemények. Bár látszatra a tagok célja a megjelenő vélemények közösségi interpretációja és megvitatása, kommunikatív szempontból jellemző az álláspontok polarizációja, megmerevedése, ennek következménye pedig az, hogy a vita a legritkább esetben jut nyugvópontra.

A politikai vitafórumok részvevői a valós életben is hajlamosabbak véleménynyilvánításra, körükben magasabb a szavazók és aktivisták aránya (Wellman – Haase – Quan – Witte–Hampton 2002). Az érdekérvényesítés limitált jellegéből és az intézmény-nélküliségből fakadóan ritkán fordul elő, hogy egyes vitaközösségek működésének a társadalmi nyilvánosságban is kézzelfogható hatása legyen, de egyedi esetekben (politikai botrányok, tiltakozóakciók, figyelemfelhívó kampányok) bizonyos ideig képesek befolyásolni a politikai agendát (Rheingold 2007, Bruns 2008), ami arra hívja fel a figyelmet, hogy a jövőben nagyobb szerepre tehetnek szert a deliberatív jellegű online diszkussziók.

A közéletben jellemző megosztottságok a magyar online szféra szerveződésében is visszatükröződének, vannak ugyan semlegesnek mondható harcterek, ahol szembenálló vitapartnerek hangja egyforma erővel hallatszik, ugyanakkor ezek állnak a legtávolabb a racionális érvek megtanácskozásának ideájától.⁶² Ugyanakkor minden politikai irányzatnak vannak hazai pályának számító véleményformáló terepei, így nem csak a parlamenti pártokhoz közel álló online orgánumok találkoznak a velük szimpatizáló közönségekkel ezeken a felületeken, hanem a baloldali rendszer- és

⁶² A semleges terepnek mondható *Index* politikai témájú fórumai a találó *Polidili* elnevezés alatt találhatók meg.

globalizációkritikától (*Indymédia*) a leplezetlen szélsőjobboldalig (*Kurucinfo*) minden politikai irányzat megjelenik.

(5) fogyasztói és befogadói közösségek (online consumer communities)

A fogyasztói és befogadói közösségek elsősorban a kulturális termékek recepcióját terjesztik ki. Fő tevékenységük kvázi-kritikai jellegű, leginkább a populáris kultúrából származó művek reflexiójára törekszenek. Előzményeket ebben az esetben is találhatunk, a különböző fan klubok és rajongói találkozók formájában. Két érdekes aloslata a fenti típusnak a rajongók (és utálkozók) csoportjai, akik lelkesedésüket vagy bírálatukat osztják meg a csoport többi tagjával (Baym 2000), illetve bizonyos szempontból ide sorolhatóak a szubkulturális szerveződések, melyek online jelenlét nélkül már nem is nagyon képzelhetők el (Ebare 2008). Ezekben a közösségekben fontos elem a közösséghez tartozás elfogadása (azaz a tagság bizonyos alapvető attitűdök elfogadásához kötött, ennek következtében kialakul egyfajta egységes normarendszer).

Ugyanakkor egy másik szinten is találkozhatunk ezzel a jelenséggel, amikor a felhasználók tömegeinek kollektív hozzájárulásával jön létre a kulturális termékekkel kapcsolatos közösségi tudás. Ilyen népszerű szolgáltatások a könyv- és filmadatbázisok értékelő rendszerei, a videómegosztók, vagy a fájlcsere-alkalmazások forgalomra épülő javaslatai. A fogyasztói és befogadói közösségek, amellett hogy egy új, többlépcsős befogadási modell kialakulására hívják fel a figyelmet, új dimenziókat kaptak, hiszen egyre nagyobb jelentőségre tesz szert a tagok saját alkotó tevékenysége (*produsage*), a közösségi médiahasználat (*social media*) és civil műkritika (*peer review*).

Caroline Haythornthwaite a tudásközösségekkel állítja szembe ez utóbbi formát az egyéni hozzájárulás mértéke és jellege, a téma és társak iránti elkötelezettség eltérő karaktere, a hitelesség ellenőrzésének ellentétes modelljei alapján. A kollektív alkotásként, tömegek részvételével generálódó tudás nem értékeesebb vagy

értéktelenebb, mint az intézmények által legitimált, megfelelő szervezethez hasonló esetben, amint azt a Wikipédia projekt sikerei is tükrözik, mégis annak alternatíváját képezhetik.⁶³

A populáris kultúra érték- és normaképzésében még inkább teret nyerhetnek a fogyasztói és befogadói közösségekben zajló viták, gondoljuk csak a könnyűzene, a könyvek, a filmek és sorozatok kapcsán megjelenő szerzői és szerkesztői csoport által működtetett blogok népszerűségére.⁶⁴

(6) Élményközösségek, játékos közösségek (*thrill-seeking and gamer communities*)

Az élményközösségek a szabadidő eltöltéséhez kapcsolódnak. Kevésbé dominál a tartós kapcsolatok kialakításának igénye, a tagokra jellemző az anonimitás megőrzésének igénye és a különböző identitás- játékokban való részvételre való hajlam. E csoport az „élménytársadalom” (Schulze 2000) virtuális kiterjesztéseként is értelmezhető, azonban nem az élmények individuális fogyasztásán alapul, hanem éppen ellenkezőleg, valamely közösség részeként megszerezhető kellemes tapasztalatok motiválják a tagokat. Ebbe a csoportba sorolhatók a különböző online stratégiai vagy szerepjátékok résztvevői, esetükben megfigyelhető, hogy nem csak a játékmenetben elért sikerek motiválhatják a belevonódást, hanem a társas interakcióban való elmerülés is (Yee 2006). Egy másik élménykeresésre épülő online tevékenység, a csevegés esetében is tetten érhető ez a kettőség: anonimitásuk ellenére is erős társas funkciójuk van, az élmény létrejöttéhez szükséges a másik jelenléte, az ezekben való részvétel gyakran éppen a szociális igényekre vezethető vissza. A chat és a játékok esetében kiemelten fontos a társas helyzetek és szerepek közös kialakítása és fenntartása, és az is megfigyelhető, hogy a résztvevők által „szimulált”

⁶³ Úgy vélem ez a személet jelent meg azoknak az írásokban is, melyek a néhány évvel ezelőtti kis „kritikai-vita” kapcsán születtek, és kiálltak az olvasói értékítéletek érvényessége és fontossága mellett (Bárány-Rónai 2008).

⁶⁴ Csak egy-egy hazai példa minden területre: a *Quart* zenei portál (<http://quart.hu>), a szépirodalommal és tudományos munkákkal egyaránt foglalkozó *Könyvkolónia* (<http://www.konyvkolonia.hu>), az aktuális filmeket értékelő *kritikus tömeg* (<http://kritikustomeg.org>).

identitások gyakran nem is állnak távol a valóságostól, hanem annak egyes elemeit jelenítik meg (Turkle 1995).

A fenti élményközösségekben való részvétel társadalmi percepciója ugyanakkor erőteljesen negatív, mintha a „függőség” és a „túlhasználat” veszélye ezekben a tevékenységekben éppolyan veszélyes lenne, mint a szerencsejáték és a pornográf tartalmak fogyasztása esetében. Az internettel kapcsolatos morális pánik egyik meghatározó motívuma, hogy az internetes elfoglaltságok izolálják az embereket, a problémát tehát nem az egyének előzetesen meglévő hajlamaiban és az őket körülvevő szociális környezetben vélik felfedezni, hanem azt teljes mértékben a technológia hatásának tudják be. Hasonló logikára épülő érveléssel már a televízióval kapcsolatban is találkozhattunk, érdemes azonban arra is felfigyelni, hogy internet esetében oly gyakran hangoztatott izoláció és a technológia egyre inkább társas jellege éles ellentétben áll egymással. A hálózaton megjelenő élményközösségek esetében ugyanis nemcsak a Schulze által hangsúlyozott „belsővé tétel” (Éber 2008), azaz a csak maga pillanatnyiségben megélhető tapasztalat átélése a fontos, hanem annak megosztása, az azzal kapcsolatos kommunikáció az online és az offline társas kontextusokban.

A hálózati csevegés lehetősége a fórumrendszerekhez hasonlóan számos online szolgáltatásba beépült, a mai napig töretlen az IRC csatornák népszerűsége, de a *Second Life* összetett virtuális világa is alapvetően a háromdimenziós avatárokként megjelenített felhasználók csevegése köré szerveződik. A különböző játékos elfoglaltságok esetében is megfigyelhető az integráció más tevékenységekkel (böngészőben és a közösségi oldalak felületein játszható egyéni és sokszereplős játékok), de hasonlóan nagy tábora van a dobozos programok kifejezetten csapatok tagjainak együttműködésére építő online kiterjesztéseinek.⁶⁵

⁶⁵ A legnépszerűbb online játékot előfizetői (*World of Warcraft* és *Second Life*) felhasználótábora esetében hasonló nagyságrendű, több mint 10 milliós globális populációról van szó. A magyar résztvevők számára vonatkozóan nincsenek adatok.

(7) tranzakciós közösségek (*transactional communities*)

A tranzakciós közösségek bizonyos javak cseréje köré szerveződnek, a tagok közötti kapcsolatok (jogaik és kötelezettségeik) szabályozása formálisan is rögzítve van (felhasználási feltételek és szabályzatok formájában), ezek megszegése szigorúan szankcionált. A tipikusan az elektronikus kereskedelemhez kapcsolódó szerveződések akkor válhatnak valamilyen hagyományos értelemben vett közösséggé, ha a tagok közötti kommunikáció lehetővé teszi a tájékozódást és a tanácsadást, és léteznek a résztvevők közötti bizalom kialakulását támogató többszintű értékelő rendszerek (Boyd 2002).

A tranzakciós közösségek speciális eseteként ide sorolhatók a peer-to-peer filecserélő közösségek. Az ezekben folyó csere nem kiegyensúlyozott, s bár ezeken a helyeken közvetlenül pénzre nem váltható javak cserélnek gazdát, nagyon hasonló az a mód, ahogy a tagok közötti szolidaritásra és a bizalomra építenek. Ennek köszönhető, hogy a hálózatok képesek ellenőrizni a rajtuk keresztüláramló tartalom minőségét, a silány, hiányos vagy hamisított másolatok gyorsan eltűnnek, amennyiben hozzáférhető az eredetihez közelebb álló példány (Bodó 2011).

Bár nincsenek ezzel kapcsolatos egzakt felmérések, a másodlagos piacokon zajló cserebere feltételezhetően az egész poszt szocialista térségben jóval kiterjedtebb, mint a hivatalos elektronikus kereskedelemben, ami részben magyarázható gazdasági okokkal és a belső piacok kínálatának korlátozott jellegével, de lehetnek kulturális okai is, mint például az internetes tartalmak és szolgáltatások ingyenességével kapcsolatos elvárások. Jelezte ezt az a felháborodás, amit a legjelentősebb magyar nyelvű aukciós oldal fizetőssé válása váltott ki másfél évvel ezelőtt, a törzsfelhasználók egy része inkább hátrahagyta megszerezett reputációját és átpártolt az újonnan alakult kisebb árverési portálokhoz. A szerzői jogokkal kapcsolatos engedékenyebb viszonyulásunk nem csak a CD- és DVD-eladások csökkenésében érhető tetten, hanem felfedezhetők a könyvek digitalizálására és megosztására szakosodott *Csendes könyvtár* körüli dilemmákban is (Bodó 2006).

(8) kapcsolati hálózat oldalak (*social network sites*)

A magyarra kissé nehézkesen fordítható „social network sites” kifejezés olyan webes alkalmazásokat jelöl, melyek segítségével a felhasználók „bejelölhetik” az ismerőseiket, és amelyek alkalmasak a kapcsolatok többé-kevésbé áttekinthető megjelenítésére. Az így létrejövő kapcsolati hálózatok merőben más módon szerveződnek, hiszen valamilyen valós ismertségre/ismeretségre alapulnak, és a kapcsolatoknak összetett szerepe van a hálózatokban megjelenő tartalmak terjesztésében és szűrésében. A kapcsolati hálózat oldalak mára átvették a korábban csak más technológiákon és alkalmazásokon keresztül elérhető funkciókat (státuszüzenet, chat, mikroblog, online játék, hírhálózatok), népszerűségüket jellemzi, hogy rövid időn belül globális és helyi változataik a leglátogatottabb internetoldalak közé kerültek. Ezek a szolgáltatások a személyes szféra köré szerveződnek (a valós identitás általában nem elrejtendő, a kapcsolatok valamilyen formában a fizikai világban is jelen vannak), a részvétel sokféle módon motivált, melyek közül a virtuális jelenlét többé-kevésbé folyamatos fenntartása emelhető ki (Turkle 2008).

A közösségi oldalaknak speciális formái is létrejöttek, az üzleti szféra középvezetőit a *LinkedIn*, a kutatókat az *Academia.edu*, a mozirajongókat a *Flixster*, a zenekarokat és rajongóikat a *Myspace* szervezi globális hálózatba, de léteznek jelentős nemzeti, etnikai, vallási vagy nemi identitás alapján szerveződő kapcsolati háló oldalak. Egy rendhagyó alcsoportot is érdemes megemlíteni: az online társkereső szolgáltatások esetében a tagok közötti kapcsolatok megjelenítése egyáltalán nem meghatározó, viszont itt is találhatunk profiloldalakat, kereshetünk megadott szempontok alapján, és kapcsolatba léphetünk a kiválasztott részvevőkkel, azaz ezek is megfelelnek a közösségi oldalak definíciójának (Boyd – Ellison 2007).

A közösségi kapcsolati háló oldalak sikere vitathatatlanul csökkenti a hálózati közösségek iránti igényt, a közönség elvándorlásának ellensúlyozásaként számos közösség ezen a platformon is igyekszik láthatóvá válni. Mindez azonban aligha jelenti a fent vázolt többi közösségtípus eltűnését, számos ok (elsősorban a valódi

identitás védelme és elrejtése) szól amellett, hogy nem minden helyzetben lesznek képesek kiváltani az online társas interakciók változatos formáit.

Az általam javasolt tipológia több okból sem teljes: nemcsak, hogy nem sorolható be minden egyes online szerveződés egyértelműen egy kategóriába, a legtöbb közösségben igen sokféle társas interakció zajlik egyszerre. A torrent keresők regisztrált tagjai például a tranzakció (a filecsere) mellett minőségében és tartalmában is értékelik a közös javakat, ajánlókat készítenek, és technikai segítséget nyújtanak egymásnak. Egy közéleti blog törzsközönsége a vélemények és álláspontok kifejtése mellett folytathat személyes témájú beszélgetéseket, kiadványt készíthet vagy éppen jótekonysági akciót hirdethet. A lokális témákról csevegő fórumtársaság spontán átalakulhat alkalmi piactérre, vagy éppen érzelmi támogatást nyújthat egy magánéleti válságba került tagnak. Emellett minden közösségtípusra jellemző, hogy a tartósan jelenlévő tagok többsége alkalmanként vagy rendszeresen személyesen is találkozik IRL (a valós életben), így valójában az online szerveződő (virtuális) közösség életének egy része óhatatlan valóságos lesz.

Ebben a fejezetben a közösség és szerveződés kifejezéseket szinonimaként alkalmaztam, mivel úgy gondolom, hogy a hálózati közösségek esetében félre kell tennünk a korábbi szóhasználathoz kötődő normatív elvárásainkat. A korábbi közösségformáknál nyitottabb és lazább kapcsolatokat lehetővé tevő szerveződések abban az értelemben tekinthetők közösségnek, hogy a tagok együtt formálják a cselekvéseik keretét szolgáló értelmezéseket és társas szituációkat.

HÁLÓZATI KÖZÖSSÉGEK – ELEMZÉSI PÉLDÁK

Az előző fejezetek fokozatosan vezették fel az értekezés empirikus elemzéssel foglalkozó szakaszát, amelyben elemzési példák segítségével kívánom bemutatni a hálózati közösségek etnográfiai jellegű kutatásában rejlő lehetőségeket. Az új típusú technológiai terekkel kapcsolatos értelmezések áttekintése során arra igyekeztem rámutatni, hogy az új infokommunikációs technológiák elterjedése, használatuk sokrétűvé válása és az utóbbi években megjelenő új technikai lehetőségek átalakították a hálózati kommunikációról való gondolkodásunkat. Kiderült, hogy ami korábban egy jól körülhatárolható, autonóm jelenségszférának tűnt, valójában nem választható el a társadalmi kommunikáció intézményeitől és színtereitől, emellett egyre markánsabban áthatja mindennapi társas kapcsolatainkat. A különböző online szerveződések típusainak áttekintésével és azok új közösségi formákként történő meghatározásával az volt a célom, hogy rámutassak a társas szerveződés mechanizmusainak összetettségére, a részvétel motivációinak sokféleségére, a különböző formák eltérő közösségi dinamikájára.

Az ebben a szakaszban bemutatott elemzési példákkal ennek a tagoltságnak és sokszínűségnek az empirikus igazolását szeretném nyújtani. Az első két esettanulmány két olyan konkrét terephez kapcsolódik, mellyel már viszonylag régóta foglalkozom, ami lehetővé teszi, hogy alaposabban bemutassam a közösségek szerveződésének egyedi mozzanatait, rámutassak a leíráshoz és értelmezéshez használt vizsgálati keretek rugalmas kialakításának előnyeire, de közvetve előkerülnek a hosszabb idejű vizsgálatból fakadó problémák is. A közösségek életének nyomon követése azt a lehetőséget is biztosította számomra, hogy a korábbi szakaszokban megjelenő elgondolásokat és kutatási tapasztalatokat a valós tereptapasztalatok függvényében lássam, ami reményeim szerint az egész értekezés szemléletében felfedezhető.

A *Fotozz!* és a *Metnet* közösségének kiválasztása mögött vannak hasonló megfontolások, így mindkét közösség sok éves múltra tekinthet vissza, hazai viszonyok között nagynak mondható tagsággal rendelkezik, és nyitottságából fakadóan széles körben könnyen hozzáférhető. Mindkét szerveződés az internet adta új lehetőségeket ragadta meg, a lelkes amatőrök önszerveződésére és a felhasználói tábor aktív közreműködésére építve rövid idő alatt nagy érdeklődést váltott ki, és a közelmúltban felmerülő újabb kihívások ellenére is sikeresen működik. Abban, hogy a sok lehetséges internetes közösség közül éppen ezek kerültek jelen értekezés előterébe, személyes mozzanatok is szerepet játszottak. A *Fotozz!* oldalainak még azelőtt lelkes böngészője voltam, hogy egy néhány évvel ezelőtti felkérés kapcsán módomban volt alaposabban is megvizsgálni a felhasználók képalkotással kapcsolatos attitűdjeit. A *Metnet*nek is jóval korábban lettem regisztrált észlelője, minthogy lehetséges kutatási terepként is felfedeztem volna, kezdetben egyszerűen a szolgáltatás újszerűsége miatt követtem az oldal fejlődését. Mindazonáltal egyik közösségnek sem váltam törzstagjává, tehát nem fenyegetett az a veszély, hogy „bennszülötté válok”, a tervezett kutatás pedig egyfajta önetnográfivá alakul.

Az ideális távolság megtalálása azonban ezekben az esetekben sem volt problémamentes, mivel mindkét közösségnek több, mint öt éve vagyok regisztrált tagja, és azóta figyelem meg az ott zajló eseményeket és beszélgetéseket, így a résztvevők között vannak virtuális, egyes esetekben valóságos ismerőseim. Egyáltalán nem tűnt kézenfekvőnek, hogy célszerű lenne a hagyományos, személyes interjúkra épített terepmunka nyomát követni, végül úgy döntöttem, hogy eltekintek az egyéni kötődések szintjének vizsgálatától, és megállapításaimat kizárólag az oldalon zajló nyilvános kommunikáció elemzésére alapozom. Ezzel felvállalom azt is, hogy az így létrejött, általánosításokat és leegyszerűsítéseket is óhatatlanul magában foglaló kép, vagyis a szükségszerűen szubjektív etnográfiai reprezentáció érvényessége a külső és belső szemlélő nézőpontjától is megkérdőjelezhető egyes pontokon (reményeim szerint a kutatási eredmények esetleges publikálása előtt lehetőségem lesz ezeknek a reakciónak a megjelenítésére is).

Az online vizsgálatok során felmerülő etikai kérdésekre csak annyiban térnek ki, amennyiben az itt közölt szövegváltozatok tartalmát és formáját befolyásolták. A kutatók véleménye erősen megosztott abban a kérdésben, hogy a nyilvános internetes felületeken megosztott vélemények milyen körülmények között idézhetők (Sharf 1999). Egyesek szerint elegendő a kutatásba bevont személyek beleegyezése, mások szerint ugyanúgy szükséges a szereplők beazonosíthatóságának megakadályozása, mint a hagyományos, személyesen végzett kutatási gyakorlatban. Ugyanakkor mindkettő nehezen kivitelezhető a gyakorlatban, különösen, ha nagyobb közösséggel van dolgunk és az idézett szövegrészek kereshetők az adott felületeken. Természetesen lehet úgy is érvelni, hogy a nyilvános felületeken mindenki annak tudatában szólal meg, hogy mondatai idézhetővé válnak. Esetemben ezt a problémát úgy kezeltem, hogy a terepek bemutatása során, ahol lehetséges volt, tartózkodtam az egyéni vélemények idézésétől és az egyedi szereplők megnevezésétől. Azt tapasztaltam, hogy az így született szöveg kissé talán nagyobb távolságot tart a tereptől, viszont bizonyos szempontból könnyebb volt feszesebb, áttekinthető leírásokat alkotni.

Mindkét terep esetében szembesültem a kutatás lezárhatatlanságának problémájával, azzal, hogy az itt közölt szövegek számos más módon újraírhatók lehetnek, hogy néhány év elteltével más szempontok alapján egészen eltérő következtetéseket vonhatunk le a vizsgált közösségek szerepével és jelentőségével kapcsolatban. Ugyanakkor az itt megfogalmazott kutatási tapasztalatok egy része bizonyosan általánosítható konkrét eseteken túlmutató módon is, így hasznos adalékokkal szolgál a magyar webes közösségek első korszakának megismeréséhez.

Elsősorban ezek a dilemmák magyarázzák a harmadik elemzési egység szövegbe emelését, amiben nem egy konkrét eset alaposabb körüljárására vállalkoztam, hanem különböző terepekre vonatkozó megfigyelések segítségével az új típusú közösségek és a lokalitás változóban levő viszonyára igyekeztem rámutatni. Az új típusú lokális kötődésekkel kapcsolatos megfigyelések nagyban árnyalják azt a képet, amit a

társadalomtudományos diskurzusok az egyének és közösségek tértől és helyi tradícióktól való függetlenedéséről állítanak elénk. A lehetséges kutatási témák és elemzési perspektívák felmutatásán keresztül arra a tendenciára kívántam felhívni a figyelmet, hogy a fizikai helyekhez és az azokhoz kapcsolódó lokalitásokhoz fűződő viszonyaink jelentősége az utóbbi években felértékelődött. Ebben a példában nem az etnográfia módszer kerül előtérbe, hanem az a kulturális változást központba állító szemlélet, ami a lokalitás jelentőségének változását a technológia társas használatának empirikus példáiban igyekszik tetten érni. Az a néhány következtetés, ami ennek alapján megfogalmazható, természetesen bizonytalan, mint minden jövőbeli tendencia felvázolására irányuló kísérlet, de megítélésem szerint az áttekintés alkalmat ad arra, hogy annak alapján új, további kutatásokat ösztönző kérdéseket fogalmazzunk meg.

Fotózz!⁶⁶ – amatőr fotográfiai portál

Az első vizsgálati példa a digitális fotográfiához kapcsolódik, egy népszerű hazai online fotográfiai gyűjtemény felületein zajló interakció elemzésén keresztül kívánom felderíteni a populáris fényképezéshez kapcsolódó beszédmodok átalakulását. Amellett szeretnék érvelni, hogy a fotókritikai oldal az amatőr fotográfiai klubmozgalom virtuális megvalósulásának is tekinthető, de nem annak beszédmodjait termeli újjá, és csak részben osztozik annak fotóideálján. A weboldalon keresztül létrejövő csoportnyilvánosság helyét és szerepét is az jelölheti ki, hogy a benne folyó diskurzus milyen módon kapcsolódik a képekről szóló mindennapi, szakmai és művészeti diskurzusokhoz. E tekintetben úgy tűnik, hogy bár a csoportnyilvánosság véget ér a tagok/felhasználók közösségének határain, az általa képviselt beszédmod alternatívát képvisel populáris/elit megközelítésekkel szemben.

A fotográfus számára a világháló elsősorban egy olyan technológiát jelent, melyen keresztül könnyen hozzáférhetővé tehető az elkészült alkotás. A World Wide

⁶⁶ <http://www.fotozz.hu> . A Melléklet 8. képén látható az aktuális nyitóoldal egy részlete.

Web hozzájárul a képek megsokszorozásához, nem csak abban az értelemben, hogy a digitális formátumnak köszönhetően a kép könnyen sokszorosítható, hanem hogy sokféle úton (eltérő bemutatási keretekben) eljuttatható a különböző érdeklődő közönségek felé. Az interneten elérhető digitális fotóarchívumok (stock ügynökségek, album oldalak, fotóblogok, virtuális tárhelyek) képek soha nem látott gazdagságával szolgálnak az azok iránt érdeklődők számára (legyen az érdeklődés oka szakmai kíváncsiság, kifejezésmódok keresése, a technológia iránti érdeklődés, vagy csupán a képek iránti meghatározatlan rajongás).

Ennél is fontosabb, hogy az interneten szerveződő közösségek keretei között a fotográfia, mint technológia, médium és művészeti forma tematizálhatóvá válik, csakúgy mint azok az esztétikai és kritikai megközelítések, amelyek a fényképezés és a fotó bemutatásának, nyilvánossá tételének társadalmi gyakorlatára vonatkoznak. Az interneten történő bemutatás sajátosságai, hogy a szerzőnek valamilyen mértékben le kell mondania a kép további sorsa feletti ellenőrzésről, hiszen ebben a közegben az szabadon kommentálhatóvá, idézhetővé, felhasználhatóvá, átalakíthatóvá válik – éppen ez az, ami a professzionális fotográfusokat és alkotásaik bemutatási kontextusáért aggódó fotóművészek jelentős részét jelenleg még távol tartja ennek a publikációs formának a használatától. Ennek a keretnek fontos mozzanata a képek, illetve a készítésükhöz kapcsolódó információk közösségivé válása; az így közzé tett alkotások használatához szorosan kapcsolódik az intellektuális javak kölcsönös megosztására épülő ajándékgazdaság.

A felhasználók saját tartalomszolgáltatására építő gyűjtemények mellé gyakran társulnak olyan közösségi értékelési rendszerek, melyek sokféle célt szolgálhatnak egyszerre. A fotós a technikára/technológiára, az utómunka fogásaira és a műfajokra vonatkozó tanácsokat és visszajelzéseket kap, a közönséget pedig a tagok konszenzusán alapuló rangsor segíti a képek „minőségének” megítélésben. Az ilyen web 2.0-ás (azaz a közösségi tartalomelőállításra, -terjesztésre és -értékelésére épülő, és az aktív részvételt támogató webes alkalmazásokkal jellemezhető) technológiák

lényege a képek esetében is éppen abban rejlik, hogy az egyénileg létrehozott tartalom közvetlenül az iránta érdeklődőkhöz jut el, és közzétételének pillanatától kezdve közösségi értékelés tárgyává válik. Eközben természetesen privátból nyilvánossá alakul át: valakik valamilyen módon használják, értelmezik, értékelik, elhelyezik a képek sokaságában az útjukba akadó képeket.

A Fotózz! működése

A *Fotózz!* a legnagyobb, leglátogatottabb, legismertebb fényképezéssel foglalkozó hazai oldal.⁶⁷ Alapítói az *index.hu* Magyar „Fotókritika” fórumán határozták el egy oldal elindítását,⁶⁸ melynek mintájául egy amerikai székhelyű, nemzetközi tagságú fotógyűjtemény szolgált. A megalakuláskor a *PhotoSig*⁶⁹ mintájára a fotók megosztását és értékelését helyezték a középpontba, azonban igyekeztek a példaként szolgáló vállalkozásban észlelt buktatókat elkerülni, így a feltöltött képek áradásával szemben szigorú szabályzat segítségével védekeztek a kezdetek óta.

„Oldalunk célja kettős. Egyrészt felhasználóink bemutatathatják, megmérettethetik fotóikat a többi felhasználó előtt, másrészt értékelhetik, megtekinthetik mások fotóit. A feltöltött fotókat a regisztrált felhasználók értékelhetik, bírálhatják, véleményt írhatnak hozzájuk, ezzel a fotó elkészítője ötleteket nyerhet, hogyan lehetne jobban elkészíteni a fotót.”⁷⁰

A *Fotózz!* a kezdetektől fogva non-profit módon működik (a támogatók felajánlásainak nagy része a választott alapítványhoz került), a regisztráció és értékelés mindenki számára elérhető, a képfeltöltés csak időközönként teljesített meghatározott számú elfogadott értékelés után válik lehetővé. Az oldal elsősorban digitális fotográfiával foglalkozik (társoldala is egy fotó-technológiával foglalkozó online magazin)⁷¹, de fontos alapelve a különböző technikák (analóg és digitális

⁶⁷ Több mint 50 000 felhasználó regisztrált, 150 000 kép, és közel kétmillió értékelés került archiválásra 2010 decemberéig.

⁶⁸ A *fotózz.hu* 2003 októberében indult, előzményének tekinthető az egyik jelenlegi szerkesztő Irházy Gyula Róbert (Birdie) 2001-ben „A nap fotója” oldala, amely az olvasók által beküldött fotók szerepeltetett naponta egyet-egyet.

⁶⁹ <http://www.photosig.com>

⁷⁰ <http://fotózz.hu/ismerteto>

⁷¹ A korábban, 1999-ben alakult társoldal az *index* digitális fotó-technológiájával foglalkozó *Digicam* mellékletéből önállósult Pixinfo (<http://pixinfo.com>).

gépek, telefon-kamerák) egyenrangúsága, a felhasználók egyenrangú kezelése (amelyet a hozzászólások bizonyos mértékű moderálása korlátoz), a különböző „kategóriák” háttérbe szorítása a képek bemutatása során (a főoldal aktuális képeinek esetében). A többször átalakult oldalstruktúra nyitóoldalán a közösség által legjobbnak ítélt képek kapnak kiemelt helyet, de a képek böngészhető kategóriák, géptípusok és felhasználók szerint is. Itt szerepelnek a profi (azaz mérvadó szakemberek⁷² által készített) értékelések, valamint a társoldal egyes tartalmaira mutató linkek is.

Az oldalon található ismertető szerint elsősorban haladó hobbifotósokat és komoly amatőr fotósokat vár tagjai közé, akik nemcsak lelkesednek a fotográfiáért, de magában a képkészítésben is szereztek már némi gyakorlati tapasztalatot. A *Fotózz!* közösségének részvevői egyszerre amatőr alkotók és kritikusok, hiszen a legfőbb tevékenység a képek értékelése, a jelenleg érvényben levő szabályzat szerint 50 értékelés után lehet egy képet felöltetni. A szöveges kép-kritikák és számszerű értékelések visszajelzést adnak a fotósoknak az alkotásával kapcsolatban, az ezek eredményeként létrejövő pontátlag, a kategóriákba sorolt képek helyezése jelzi az elért népszerűséget, a „nap képe” címek pedig különlegesen értékes trófeának számítanak. A legtöbbet értékelt és legmagasabb értékelést kapott fotók alapján képet alkothatunk arról, hogy mitől válik értékessé, érdekessé, mások számára okulást nyújtó példává, követendő mintává egy-egy kép, technika, alkotói megoldás.

A tagok célja a *fotózz.hu* esetében nem elsősorban a megosztás, hanem a részvétel „jó kép” készítéséhez szükséges tudás elsajátítására irányuló tanulási folyamatban. A kapott értékelések az ebben megtett eddigi utat írják le, a visszajelzések egyben a versengést is táplálják a képek készítői között. Az értékelések átlaga (népszerűség), a kapott és adott értékelések száma (aktivitás) jelölik ki a tag helyét a közösség hierarchiájában. Mindkét érték számszerű és könnyen megjeleníthető, előbbi a fotós felhasználó neve mellett állandóan olvasható, utóbbi a profiloldalról deríthető ki egy

⁷² Az értékelők között volt az Év természetfotósa pályázat többszörös nyertese, Magyar Sajtó díjas fotóriporter,

további kattintással. A fotozz.hu rendszerében az egyes képek kategóriáktól függetlenül versengenek a nap/hét/hónap képe címekért, ez a dicsőség azonban idővel szertefoszlik, eközben az elismerésként kapott, képfeltötéshez szükséges kreditek is elfogynak; utólag már semmi nem utal arra, hogy ki voltak érdeemesek a címek elnyerésére. A valódi verseny tehát a kategóriák legjobb képeinek rangsorában elérhető pozíciókért zajlik.

A *Fotózz!* felhasználóinak ki kell választaniuk azt a kategóriát, amelyikbe feltöltött képüket szánják. A 28 kategória a hagyományos műfajok (portré, akt, természet, csendélet, táj, riport, tárgy) mellett a készítési eljárásra (makro, infravörös, vízalatti), a téma jellegére (elkapott pillanatok, emlékképek), és az alkotói intencióra (abszurd, humor) utaló kategória is megtalálható. A mintaadó *PhotoSig* hasonló szemléletet tükröz, viszont majdnem kétszer ennyi kategóriával dolgozik (54), és a fotósok élhetnek azzal a lehetőséggel is, hogy az egyes képekhez több (3) kategóriát is megadjanak. A *PhotoSig* önálló kategóriaként kezeli a fekete-fehér fényképeket, de a képcsoportok között van megtalálható a mostanában igen népszerű lomográfia is („Lomo”); és létezik egy képzőművészet („FineArt”) kategória is, amit a tagok a művészi intenciójuk jelzésére használnak. A *Fotózz!* esetében nem csak a kategóriák közül hiányzik, az diskussziókban, bemutatkozásokban is igen ritkán fordulnak elő a művészfotó/fotóművész kifejezések.

A fotozz.hu kategória rendszere a nemzetközi oldal egyes kategóriái összevonja (város és építészet), másutt szétválaszt (elkapott pillanat/életkép, szocio- és riportfotó). Szintén eltérést jelent, hogy amíg az amerikai oldal csak egyes szokatlan kategóriákat definiál, addig a magyar oldal minden kategóriánál jelzi a kívánt értelmezést, amit a készítéssel kapcsolatos tanácsokkal is kiegészít. A tartalom, a készítési hely és a kulcsszavak szerinti címkézés egyik oldalra sem jellemző, ami megnehezítheti egyes képek utólagos fellelését az oldalon.⁷³

⁷³ A folkszonómiára épülő címkézés a (fotó)blogok és Flickr nyomán lett népszerű tartalomrendezési eljárás.

A feltöltött képek csaknem kétharmada természetfotó (összesen kb. 32000 természet- és állatfotó, illetve tájkép), de a „város és épületfotó” kategória is megelőzi például a portré hagyományos, bár az utóbbi időben alapvető jelentőségéből veszíteni látszó műfaját. Figyelemre méltó a hagyományosan az amatőr fotográfiához kapcsolódó kategóriák képeinek kicsi részaránya (családi/emlékkép, elkapott pillanatok), szemben a digitális illusztrációk meglepően nagy számával. Az előbbi értelmezhető úgy, hogy a tagok épp az amatőr státuszából igyekeznek kilépni; erre utal az is, hogy a kategóriáknak való megfelelés igénye is itt a legkisebb. A legjobbnak ítélt (a legtöbb 5-ös értékelést kapott) fotók esetében szembetűnő, hogy a nagyon igényesen megkomponált, jó minőségű felszereléssel készített, nem privát vagy spontán helyzeteket megörökítő képek a legnépszerűbbek.

A szabályzat és következményei

Már a weboldal megjelenést megelőzően élénk vita bontakozott ki az értékelési, a részletes szabályzat többször is átalakult, legutóbb 2006-ban a 2.0-ás verzió kialakításakor került sor nagyobb átszabására. A szabályzat és a méltánytalannak vélt értékelések körüli körül kialakult vitákban egyszerre merül fel a szabályzat gyengesége (sok az értéktelennek ítélt kép), illetve szigorúsága (a kezdők bemutatkozási lehetősége igen korlátozott). Az új felhasználó jelenleg 15-20 pontozott kép után töltheti fel első képét, a negyedik feltöltött kép után pedig törlésre kerül, akinek a képekre kapott értékeléseinek átlaga a lehetséges 5-ből nem éri el 3,6-ot. Ma is sokaknak gondot okoz az értékelés elveinek viszonylagos körvonalazatlansága, hogy a feltöltött fotókkal szembeni elvárások csak közvetve, az értékelési gyakorlatból derülnek ki. A szabályzat nagy vonalakban részletezi a pontozás alapelveit, alaposabban csak a keretek és a képméret megválasztásának hibái miatt levonható pontokra tér ki, illetve a cím és téma eltérő megítélése miatti pontlevonást tiltását tartalmazza. Épp ezért fogalmazódott meg az ezzel kapcsolatos, ironikus jellegű kritikák is:

„Birdie! Ha gondold, átírom nektek a szabályzatot hézagmentesre...

Két lehetőség van a totális leszabályzásra:

Az egyik: egy halom ún. gumiszabály, aminek autentikus értelmezésére egyedül az admin jogosult, az Ő szava dönt mindenben. Ebben az esetben a szabályzat meglehetősen rövid, csupán az oldal "szellemét" rögzíti.

A másik módszer a porosz: MINDENT részletesen szabályozunk: Hány kiégett pixelért hány tized vonható le, a harmadolótól hány % eltérés a megengedett stb. (Ebben az esetben nem árt egy +winyó a szerveren csak a szabályzatnak... ;-)"

A szabályzat kiegészítéseként az egyik tag az értékelési alapelveket rögzítő útmutatót készített, az értékelésben gyakran visszaköszönő kulcsszavak mentén (benyomás, fényhatás, hangulat, téma hangsúlyozása, mélységélesség, kompozíció, kiegész, színes-FF technika közötti választás). Az idézett hozzászólásban is megjelenített formalizálható fotókritika lehetetlensége és az akár a tagság felfüggesztését is eredményező számszerű értékelés között húzódó ellentét, illetve a témaválasztás és megvalósítás megítélésében megjelenő elkerülhetetlen szubjektív elemek jelentik a két legfontosabb kihívást az igazságos értékelési rendszer kialakítása során.

Bizonyára a minták kialakításának érdekében történt, hogy az oldalon megjelentek majd rendszeressé váltak a „profí értékelések”, melyek készítői oktatóként, profí fotósként, fotóművészként a hivatalos fotográfia részei.⁷⁴ Általános a konszenzus abban, hogy az elfogadható kritikának tartalmazni kell a szubjektív ítéleten túli állításokat; ezek igen gyakran a helyes expozíció (beégett pixelek), kompozíció (arany metszés, üres részek aránya a képen), vagy éppen a digitális utómunka hibáit emelik ki a tagok által jól ismert sztereotipikus formulákban.⁷⁵ Ennek megfelelően a legjobb pontszámot kapott képekhez fűzött véleményeike esetében szubjektív megjegyzéseket tartalmazó és pusztán tetszést kinyilvánító értékelések aránya a legmagasabb. A hibák megnevezésére, a részletekbe menő kivesézésére a kevésbé jól

⁷⁴ Azt, hogy ez a probléma általánosságban is megjelenik a digitális képkészítők körében, érzékeltetik a különböző fotózással kapcsolatos magazinokban megjelenő nem valódi műkritikaként, hanem értékelési mintául szolgáló írások. Megjegyzendő

⁷⁵ Éppen ezt a naiv fotókritikát mutatja be szatirikus formában klasszikus képek felhasználásával egy blogbejegyzésében Mike Johnston (2006),

értékelt képek esetében van szükség, pedig sok esetben maga a „hiba” is egyedi megítélés függvénye. Az alábbi, egy terjedelmes hozzászólásból kiemelt részlete szerzője jól tapint rá a szisztéma eredeti célokkal ellentétes működésére, amin kifejti az érveit egy szubjektívnak vélt értékelés miatt tiltakozó vonó fotósnak.

„Feltételezem ha te értékelsz itt egy munkát és "hibát" találsz rajta figyelembe veszed azt a pontozásnál. „Tegyük fel hogy egy portrénál az arc életlen, a homloknál el van vágva, beégett, ferde... ha jól gondolom nem fogsz rá 5öst adni. A legtöbb embernek ezek "hibák", de mi van ha az alkotó ebben találta meg az önkifejezésének eszközét és már 40 éve ilyen stílusban alkot és a világon egy olyan ember nincs akinek ez tetszene vagy elfogadná. Vajon ő nem tekintheti magát művésznek? Vajon nem pontozhat egy ilyen fórumon? Az itteni szabályok szerint nem, mert itt nem mások véleményének, látásmódjának megismerése a cél hanem egy olyan rendszer működtetése ahol meghatározott, ellenőrizhető keretek vannak. Ellenkező esetben ahogy te is írtad össze-vissza lehetne értékelni a képeket. Ebből következik a "hiba" mint fogalom is meghatározott ezen keretek között, ami feltételezésem szerint a fent említett általánosan elfogadott szabályok be nem tartásával egyezik meg. Szerintem valójában ez vezet a "megszokott és általános, a tucat"-hoz.”

Az értékelési gyakorlat meghatározott irányai egyértelműen kitapinthatóak az egyes műfajok környékén, így például a divat/glamour, illetve az akt kategória képeiben a mesterségbeli felkészültség (világítástechnika, kompozíció, a hatáskeltés eszközei, modell felkérése), a csillagászat, a makrofény képezés, a vízalatti fotózás esetében pedig a különböző technikai kellékek használata adják az értékelések és az adott tanácsok lényegi tartalmát. Ezeknek a kategóriáknak az értékelői egymás munkáját figyelemmel követő, gyakran személyesen is ismerő tagok alkotják, így erősebb szolidaritás alakul ki a tagok között, csak a néha-néha a csoportba belépő idegen keltene vitát az értékelők és értékelték között.

A „jó kép” keresése

A „jó kép” elsősorban a közösségben népszerű képeket jelenti, amiben szerepet játszik az kapott értékelések száma, átlaga, illetve az, hogy hány esetben érik a legmagasabb értéket. A legjobb képek egyben „legjobb példák” is arra vonatkozóan, hogy az adott közösség mit tekint célnak, értéknek, jól sikerült példának. Egy korábbi vizsgálat során (Mester 2007) a kategóriák legjobbjaihoz fűzött véleményeket alapján

összegeztem és előfordulási gyakoriságuk alapján rendszereztem azokat a szempontokat, amelyek szerepet játszanak szerepet a jó kép státuszának elnyerésében.

A legfontosabb az általános és kategóriával kapcsolatos elvárásoknak való megfelelés, a hibáktól és szabályszegésektől való tartózkodás. A makrofelvétel ne legyen nagy mélységélességű, a portré fókuszpontjában a szem kerüljön, az épületfotó hordótorzítása, a természetfotó színhőmérséklete, a tájkép horizontvonalá legyen korrigálva, a high-key képektől eltekintve ne legyen túlexponált a képek, a téma életlensége pedig a legritkább esetben tolerálható. Hasonlóan hangsúlyos a kompozíció; a képi arányok kapcsolatos gondosság szintén fontos elvárás, ami egy sor olyan elvet foglal magába, mint a súlypont megtalálása, a képkivágás módja, a téma és a környezet elrendezése.

A két meghatározó szempont után következnek a technikai kivitelezéssel kapcsolatos megfontolások. A téma/kompozíció/kivitelezési mód összhangja, amelyben már szerepet játszik a rendelkezésre álló technikai háttér (analóg-digitális, géptípus tulajdonságai, lencsék), illetve a fotózás körülményei. A képek nem szubjektív diszkussziójának igen nagy részében ezek a szempontok kerülnek elő. A digitális készségek szintén nagyon fontosak, az utómunkában, a képkorrekcióban és -manipulációban való jártasság méltányolása kategóriafüggetlen, a legjobb fotók között nem találkozhatunk a „közvetlenül kamerából” érkező képpel. A fotórealisztikus kidolgozottság a digitális képek esetében talán fontosabbnak tűnik, mint az analóg technika esetében. Itt egyaránt megjelenhet a témán kívüli részletekre kiterjedő utómunka alaposága, vagy a zavaró elemek tompítása, kiiktatása. A jól sikerült digitális utómunka néha paradox módon hatásában éppen az analóg fotográfiára esetlegességeit (például az objektív becsillanását, részletek elmosódását, szokatlan képkivágást) szimulálja.

Viszonylag ritkán előkerülő értékelési szempont az eredetiség, ami számtalanféleképpen megjelenhet a kategória határainak feszegetéstől a provokatívnak ható témaválasztáson át a bevett képkészítési és szerkesztési elvek

felrugasáig. A „tucatképektől” való eltávolodás a sikeresség záloga lehet, ugyanakkor az eredetiség buktatója, hogy a fenti szempontokkal ellentmondásba kerül. Ide kapcsolható a bemutatás módja, a keret és háttér megválasztása, a címadás, a rövid képleírás, sőt bizonyos értelemben a fotós aktív részvétele a kép diszkussziójában szintén hozzájárul annak sikerességhez. A szubjektív értékelések gyakori eleme a megszólítottság élménye; a kép értelmezési lehetőségeinek nyitottsága és felhívó jellege sokak számára meghatározó egy kép értékelésében, ugyanakkor inkább az értékelések számát növeli, tehát a minőség szempontjából kevésbé meghatározó.

Meg kell említenünk még egy tényezőt, ami szerepet játszik az értékelésben, az pedig a fotós személye. A közösségi jellegből fakadóan az ismerősök, egymást nyomon követők értékelései kedvezőbbek, mint az idegeneké. A kép készítőjének kiléte az értékelések lezárultáig rejtve marad, azonban téma, a modell, az alkalmazott technika kapcsán gyakran idő előtt fény derül erre.

A fenti szempontok létezése természetesen egybevág a józan ész elvárásaival, itt inkább ezek sorrendje, a hangsúlybeli eltolódások a lényegesek. Ha el is tekintünk azoktól a kategóriáktól, amelyekben a technikai felkészültség és kivitelezési gyakorlat alapvető jelentőségű (pl. makro-, csillagászati vagy divatfotó), ezek hatása kiterjed a többi kép megítélésére is. A technikai bravúr nem elvárás, a technológiai és technikai értelemben vett „hibátlanág” azonban az, ez alól csak az analóg technika kivétel, ahol a technikai korlátokból még előny is formálható. A „jó képek” túlnyomó többsége azonban félprofi vagy profi digitális fényképezőgéppel készül és professzionális képfeldogozó szoftvereket alkalmazó utómunkán esik át.

Három kategória (divat, portré, természetfotó) legjobb képeihez fűzött értékelések részletesebb elemzése arra enged következtetni, hogy az egyes kategóriákban a „jó kép” meghatározásában szerepet játszó szempontok ugyan más-más hangsúllyal jelennek meg, de ezek az eltérések nem jelentősek. Az ideális divatfotó készítőjével kapcsolatos legfontosabb elvárás a professzionális kivitelezés, a technológiai apparátus feletti kontroll, a kompozíció mérnöki megtervezése. A portré esetében a

modell megválasztása mellett a hangulati elemek dominálnak, a műfajjal kapcsolatos elvárásoknak való megfelelés pedig elengedhetetlen a sikeres fogadtatáshoz, bár a közönség hálás a kompozícióval való kísérletezésért is. A legnépszerűbb zsáner, a természetfotók esetében, melyek között tájak és vadon élő állatok egyenlő arányban szerepelnek, a fényhatás, a színvilág, az elkapott pillanat az elsődleges tényező, de itt is jelentős szerepet játszik a megfelelően megválasztott képkészítési technika.

A fentiekből körvonalazódik, hogy a fotozz.hu közönsége által definiált „jó kép” nem feleltethető meg sem a formát a funkciónak alárendelő, Pierre Bourdieu (1982) terminusával élve, „populáris esztétikával”, amely a családi és amatőr fényképezést jellemzi; az oldal közössége élesen elhatárolódik a „tucatfotóktól”, és a „képek dömpingjétől”. A képek a készítők és a közösség minőségi szelekcióján mennek keresztül, ennek szempontjai között ritkán találkozhatunk olyan a művészi fotográfiában alapvető szerepet játszó ideákkal, mint az absztrakcióra törekvés, az eredetiség, a mediális kísérletek, a szociális elkötelezettség. Az oldal alapvetően középosztálybeli közössége (hiszen a sikeres képek elkészítéséhez jó felszerelés, az utómunkához pedig szoftverek és szabadidő szükséges) valamilyen köztes esztétikai elképzelést képvisel, melyben elsődleges szerepet játszik a fotórealisztikus látásmód és a technológiai apparátus megfelelő használata.

Beilleszkedés és kiválás

Az oldal közössége több szempontból is tagolt. A frissen regisztráltakra némileg szigorúbb szabályok vonatkoznak, mint a rendes tagokra. Ők az önkéntes alapon dolgozó adminisztrátorok felügyelete alatt teszik meg az első lépéseket. Nem számíthatnak kíméletesebb elbánásra az értékelőktől, miközben az általuk megfogalmazott értékelések kapcsán is érdemes elkerülniük a konfliktusokat. A belépők egy része különböző okokból (kudarcc, érdeklődés csökkenése, szembekerülés a törzstagokkal) hamarosan távozik, közülük néhányan feltehetően más felületeken keresztül, más típusú közösségeket igyekeznek elérni. A távozók számára természetesen elérhetők a hazai és külföldi fotós közösségi galériák, melyek

kevésbé szigorú elvárásokat támasztanak az értékelésekkel szemben, vagy más szelekciós eljárásokat alkalmaznak a képek kiválasztásakor.⁷⁶ A nagy gyűjtőoldalak mellett alternatívát jelentenek a fejlődőben levő hazai fotóblog szubkultúra, melyben szintén megjelentek a közösségre építő tartalomszervező megoldások.⁷⁷ A közösség elhagyása azonban minden esetben a *Fotózz!* által biztosított, relatíve széles közönség elvesztését jelenti, ezért sokan a konfliktusok ellenére is inkább maradnak, és párhuzamosan próbálkoznak más lehetőségekkel.

A tartósan taggá válók már többnyire azonosulnak a közösségi normákkal, és arra törekcszenek, hogy az általuk fontosnak ítélt területeken fejlődjenek (képfeldolgozási technikákat tanulnak, képkészítési módokkal kísérleteznek, jobb felszerelésre váltanak). Eközben tolerálják az éppen beilleszkedők szabályokkal és elvárásokkal kapcsolatos kritikáit, hiszen ők már elfogadták a közösség működésének kereteit. Esetükben már megszokottá, a mindennapok részévé válnak azok a közösségi kapcsolatok, amikre a *Fotózz!*-on való részvétel során szert tesznek. A tagok leginkább bizonyos kategóriákhoz kapcsolódóan alkotnak állandó társaságokat, így a természetfotók, a portrék vagy az aktok készítői között szorosabb kötelék alakul ki, értékeléseikben gyakran utalnak korábbi képekre, modellekre, kompozíciós vagy képkészítési megoldásokra.

A kiemelt tagságra pályázhatnak a tartósan sikeres fotósok, a címet pályázat és szavazás útján lehet elnyerni, a kiemelt tagok felmentést kapnak az értékelés írása alól (ez utóbbi jelzi, hogy valójában a legtöbb felhasználó számára terhet jelent a sok értékelés). A tagok többsége több kategóriában is megméretteti magát, természetesen vannak bizonyos kategóriákban mérvadó specialisták, a többség számára azonban

⁷⁶ Ilyen például *Fotóház* portál galériája, ahol tekintélyes *Fotózz!*-ról elvándorolt „diaszpóra” található (<http://www.fotohaz.hu/fotoarena/>), egyes esetben az elszakadók saját gyűjteményeket hoztak létre, (a *Látó-kör* baráti fotó-blog <http://lato-kor.blog.hu/>). Az elsősorban fotómegosztásra épülő gyűjtőoldalakon való részvétel (a magyar indafotó, vagy a külföldi flickr) vagy a saját fotóblog indítása is megadhatja a nyilvánosság előtti megjelenés lehetőségét.

⁷⁷ Az egyik legimpozánsabb vállalkozás a *spottr* (<http://spottr.hu/>) méltán nyerte el a *Golden Blog* verseny fotóblog díját, megvalósítása azt példázza, hogy a hazai amatőr fotós szcéna képeiből is lehet változatos és színvonalas, a legújabb tartalom-megosztási és -szervezési technológiákat is felhasználó blogportált létrehozni.

fontosabb, hogy több területen is tapasztalatot szerezhessen. A természetfotózás domináns jellege arra enged következtetni, hogy a felhasználók túlnyomó része ezen a területen érzi magát kompetensnek és sikeresnek, ezzel szemben leginkább a riport- és dokumentumfotózástól tartózkodik. A művészeti kísérletezés legfőbb terepe a digitális képmanipuláció, a „digitális illusztráció” kategóriájába sorolt képek magas fokú felkészültségről tesznek tanúságot, a legjobb alkotások képzőművészeti igénnyel készülnek (nem mentesek a képzőművészeti allúzióktól, intermediális kísérletektől sem).

A *Fotózz!* és az amatőr fotóklub mozgalom között számos párhuzam és különbség figyelhető meg. Az amatőr fotográfiai mozgalom 19. század végén jelenik meg, amikor a fényképezést kedvtelésből űzők a szakmai ismeretek és tapasztalatok kicserélése érdekében kezdték keresni a közösséggé szerveződés lehetőségeit. Az amatőr fotográfus fényképezés szerelmese, aki az önképzésen keresztül sajátítja el a képalkotáshoz szükséges ismereteket. A műkedvelő fotográfusok köre a technológiai költségek miatt sokáig természetesen korlátozott volt, ezek idővel mérséklődtek, és a múlt század ötvenes éveitől kezdve a különböző közintézmények (művelődési házak, vállalatok, iskolák) berkein belül is megjelentek a fotóklubok, amelyek a találkozási és megmutatkozási lehetőség mellett némi támogatást is nyújtottak az amatőr fotográfusok számára. Az egyes társaságokban természetesen igen eltérő minőségű és jellegű szakmai munka folyt, amíg a megyeszékhelyeken és a fővárosban működő szerveződések a művészeti élet centrumába tartoztak, addig kisvárosi fotókörök tevékenysége a fényképezés népszerűsítésére és a technikai ismeretek tanítása korlátozódott. A fotókörök, fotóklubok, amatőr szakmai szervezetek hálózatán keresztül szerveződtek meg a hazai fényképezés nyilvános eseményei, a tanfolyamok, kiállítások, alkotótáborok.

A *Fotózz!* (és a többi hasonló hazai és nemzetközi oldal) létrejötte a fotográfia demokratizálódási folyamatának legutolsó hullámához kötődik, amikor a digitális technológia megjelenésével a minőségi képkészítés belépési költségei drámaiban

lecsökkentek, egyúttal a technológiai használatához szükséges bázisa alapvetően lecsökkent. Az online szerveződések szerepe az önképzés kereteinek biztosítása, a tanulási folyamat a technikai készségek és alapelvek elsajátításával kezdődik, majd a társak útmutatásán, képein és megjegyzésein keresztül szerzett ismeretek birtokában válhat valaki egyre magabiztosabb résztvevővé. Az eredeti amatőr mozgalom is elhatárolódott mind a hétköznapi helyzeteket, családi eseményeket megörökítő populáris fotográfiától, mind az alkalmazott jellegű hivatásszerű fényképészmesterségtől, ezeket a különbségeket a hálózati mozgalom is fontosnak tartja kinyilvánítani. A megismert és megismertetett képek, és az azokhoz kapcsolódó reflexiók száma a virtuális közegben sokszorosa lehet annak, ami a szűkebb tagságú lokális társaságokban hozzáférhető. A kommunikáció hálózati jellegzetességeiből fakadóan egy demokratikusabbnak tetsző légkör is megtapasztalható, hiszen nincsenek megkérdőjelezhetetlen tekintélyű vezetők, az értékelésben mindenki egyenlő jogokkal vesz részt.

A nyilvános bemutatkozásig, például a valódi galéria-kiállításokon való részvételig a Fozózz! több tízezeres tagságából csak kevesen jutnak el, az online szerveződése tehát a klubhálózattal ebből a szempontból nem nyit utat az intézményes fotográfiában való részvételre, ellentétben a nagyobb amatőr fotóklubokkal, fotográfus szabadiskolákkal és szakképzésekkel. Ennek ellenére úgy vélem, hogy a *Fotózz!* közönségének meghatározó magja figyelemmel kíséri a „hivatalos” fotográfiát, és arra törekszik, hogy a hagyományos intézményrendszeren belül is sikereket érjen el (pályázatokon indulással, kiállítások kezdeményezésével, felkérések elnyerésével). Ők feltehetően nem a „hivatalos” fotográfia ellenfelei, hanem a kánonon, intézményes gyakorlatokon kívüliek, akik éppen az átjárás lehetőségeit keresik. A természetfotózás és az alkalmazott fotográfia területétől eltekintve ugyanakkor nem igazán képesek versenyre kelni a „hivatalos” és „hivatásos” fotográfia képviselőivel, melynek egyik oka, hogy az általuk használt képi nyelv és képekkel kapcsolatos beszédmód nem igazán érintkezik a hivatalos fotográfiáéval.

Másrészt egy-két ritka kivételtől eltekintve a hazai fotográfusok és fotóművészek is mereven elutasítják a *Fotózz!* „lelkes amatőr” közösségét, ragaszkodnak saját (offline) fórumaikhoz.⁷⁸ A hálózati publikációs lehetőségek közül legfeljebb a saját webgalériák ma már statikusnak tűnő lehetőségeit használják elsősorban promóciós szempontokból. Ez egyben azt is jelenti, hogy jórészt lemondanak arról a potenciális közönségről, mely az interneten keresztül találkozhatna alkotásaikkal, és nem adnak lehetőséget a képek által indukált nyilvános dialógusok kibontakozására.

A *Fotózz!* lassan egy évtizedes története során sikeres és látogatott közösségi oldallá vált, sikerült elkerülnie azokat a csapdákat (a kommercializálódást vagy érdektelenséget), melyekbe a hasonló oldalak beleestek vagy belekényszerültek; sőt, lassan az intézményesülés útján is elindult. Nem sokkal az első éves fennállás után 400 fotográfia reprodukcióját tartalmazó könyvet jelentetett meg, egyre gyakrabban tudósít a tagok kiállításáról, sikeres fotópályázatokat bonyolít le. Az utóbbi években IRL (azaz a valós életben) is testelt őt, a gyakorlati tréningeket és képzéseket szervező Fotózz Klub formájában. Hosszú távú jövőjét elsősorban az befolyásolhatja, hogy miként tud megfelelni a közösségi tartalom-előállítás és tartalommegosztás új, kibontakozóban levő trendjeinek.

A közösségi értékelésre épülő digitális gyűjtemények a fotóról szóló diskurzus demokratizálódásának lehetőségével kecsegtetnek, hiszen ez a populáris használati mód mentes a kritikai autoritás, értelmezési iskolák hatása alól. Azt figyelhetjük meg, hogy spontán módon kialakultak a képekről való beszéd normái és keretei, létrejött egy többé-kevésbé koherens közös elképzelés a megfelelő értékelés elveiről.

A fentieket összegezve: a *Fotózz!* vizsgálata során nem egy homogén közösséggel van dolgunk, a tagok a saját életciklusukat járják be különböző tempóban, egyszerre ismerkednek a fényképezés gyakorlatával és szembesülnek társaik útkeresésével,

⁷⁸ Ez abban is megmutatkozik, hogy a régi és új amatőr mozgalom között láthatóan nincsen kapcsolat, személyes közlés alapján úgy értesültem, hogy a kreatív fotográfiai vezető hazai műhelyében például egyenesen tiltják a hallgatók részvételét a *Fotózz!* oldalán.

eközben tapasztalatlan, de érdeklődő újoncból válnak egyre inkább kompetens törzstaggá. A közösség látszólag egyenrangú tagjai közül ugyanakkor igen hamar kiemelkednek a „sokra értékelték” és a „tekintélyes értékelők”, azaz megjelenik valamilyen informális, a kívülálló számára nem nyilvánvaló hierarchia a tagok között. A folyamatot gyakran személyes viták, „meg nem értések” és konfliktusok övezhetik, aminek következményeképpen sokan távoznak, a helyükre pedig lelkes kezdők érkeznek, amíg az oldal vonzereje fennáll.

A Metnet- az amatőr meteorológusok fóruma

Amikor 1991-ben Jeff Masters a Michigani egyetem PhD hallgatója létrehozta az első olyan adatbázist, ami az egész világból begyűjthető meteorológiai adatokat egy távolról elérhető menürendszerben kereshetővé tette, nem sejtette, hogy az *um-weather* néhány hónap alatt az internet egyik legnépszerűbb szolgáltatásává válik. A valós idejű időjárás adatok és előrejelzések publikálására szakosodott oldalak népszerűsége azóta is töretlen, ma már az internetre csatlakozni képes mobil eszközök elengedhetetlen részeivé váltak a hasonló funkciójú mikroalkalmazások. Az ezzel kapcsolatos igények minél pontosabb és szélesebb körű kiszolgálása globális piacot hozott létre, melynek meghódításáért számos globális és helyi vállalkozás verseng.

A kilencvenes évek elején ugyanakkor nem az üzleti szempontok játszották a fő szerepet, amennyiben hasznos információk megosztásáról volt szó. Masters egyetemi éve alatt maga is a trópusi jellegű viharokat megfigyelő viharvadász volt, az első időjárás információs rendszerét, a *Weather Underground*-ot,⁷⁹ a közoktatás számára tervezte kollégái közreműködésével. Elsődleges célja az volt, hogy a meteorológiát közelebb hozza az emberekhez, majd látva a sikerben az üzleti lehetőséget, alakította

⁷⁹ A *Weather Underground* az azonos nevű, a hatvanas-hetvenes években működő radikális-militáns csoportra utal, melyet alapítói tagjai az ugyanennek az egyetemnek a hallgatói közül kerültek ki.

azt át az egyetemtól függetlenedő, immár szolgáltatásait a különböző médiumoknak árusító vállalkozássá. A korabeli USENET fórumcsoportjaiban az időjárási jelenségekkel és az előrejelzéssel kapcsolatos kérdések forró témának számítottak, az internetes archívumokban ma is fellelhetőek az amatőr érdeklődőket segítő, gondos szakmaisággal összeállított meteorológiai témájú elektronikus tankönyvek.⁸⁰ Ebben az időben kezd gyarapodni az időjárást megfigyelők tábora, akik már nem csak mikrohullámú rádiókon keresztül adták le észleléseiket, hanem a világhálón keresztül kommunikáltak egymással.

A meteorológia iránt érdeklődők tulajdonképpen egyfajta internetes „szubkultúrát” alkottak, mint a hackerek, a MUD játékosok vagy az összeesküvés-elméletek hívei. A szubkultúra kifejezés esetükben annyiban tűnik pontatlannak, amennyiben az anonim tagok kapcsolatainak kohézióját nem a közösen képviselt értékek, ízléspreferenciák, ideológiák, határozták meg, hanem a közösségben való immerzió, a beszélgetésekben, vitákban és mindennapi csevegésben való rutinszerű megmerítkezés, a közös tevékenységekben való részvétel határozza meg. Weboldalakat és internes témacsoportokat hoztak létre, ahol a klímaváltozásról értekeztek, közzétették saját mérőállomásaik adatait, a közös autós viharvadászatokon készítettek fényképeket. Az underground meteorológusok társulásai mindenütt jellemzően heterogének. Csupán egy kis részük olyan hivatásos szakember, aki a számítógép és a hálózat újszerű alkalmazási lehetőségeivel kíván kísérletezni, másokat az önképzésen keresztül meghódítható új tudásterületet vonz, és vannak, akik egyszerűen az időjárási jelenségekkel kapcsolatos megfigyeléseiket szeretnék másokkal megosztani. Ugyanakkor igen kevés olyan esetről tudunk, ahol ezek a különböző érdeklődésű és motivációjú csoportok állandó internetes szervezősége formálódtak, hogy közösen projekteket hozzanak létre és együtt próbálják meg tevékenységüket magasabb szintre fejleszteni. Észak-Amerikában az észlelői hálózatokban résztvevők és viharvadászok alkotnak kisebb különálló, egymással

⁸⁰ Az *Internet Archive* tanúsága szerint a wheater.org például nem más volt 1996-ban, mint egy ilyen tankönyv hipertextes változata.

lazán együttműködő csoportokat, Európában is vannak amatőr szakmai társulások (az Egyesült Királyságban, Németországban és skandináviában), a térségünkben pedig Horvátországban van a magyar Metnethez hasonló, a meteorológia iránt érdeklődő civileket tömörítő kezdeményezés. A magyarországi Metnet közösség esete sok tekintetben egyedi. Annak ellenére, hogy csak igen áttételes értelemben véve beszélhetünk az internet elterjedése előtti időkből származó előzményekről, a hálózati önszerveződésre alapuló aktivitást itt sikerült leginkább kibontakoztatni és fenntartani. A következő szakaszokban ennek az egyedi történetet a fordulópontjait tekintem át, hogy aztán a hálózati szerveződés sajátosságait elemezzem.

A Metnet története

Közel tíz évvel *um-weather* létrehozását követően az ELTE három meteorológus hallgatója megalácolta, hogy nincs az időjárással foglalkozó magyar nyelvű weboldal, ezért úgy döntöttek, hogy készítenek egyet. Rövid kísérleti üzem után a *Metnet*⁸¹ portál hivatalosan 2001. január 1-én indult, azzal a célkitűzéssel, hogy a meteorológiát népszerűsítse. A kezdetben csak napi előrejelzést, rövid írásokat, kislexikont és vendégkönyvet tartalmazó oldalon még abban az évben elérhetővé váltak az *Országos Meteorológiai Szolgálat*tól (*OMSZ*) érkező hivatalos hőmérsékleti és aktuális időjárásra vonatkozó adatai, ám az igazi újítást az észlelési napló létrehozása jelentette. A szolgáltatás segítségével az észlelési tesztet teljesítő regisztrált felhasználók „élő” időjárási paramétereket tudtak rögzíteni az oldalon, a bevitt adatokból pedig böngészhető és archivált időjárási adatbázis készült. A maga idejében ez igencsak innovatív megoldásnak számított, a hasonló internetes észlelési hálózatok csak évekkel később alakultak ki, és azok is költséges, automata észlelési állomásokra épülő rendszerek voltak.

Az oldal látogatottsága és észlelők tábora az új szolgáltatás bevezetésével érezhetően növekedni kezdett, különösen azután, hogy az *OMSZ* 2002-ben megszüntette regionális mérési adatainak hálózati publikálását, így az észlelési napló

⁸¹ <http://metnet.hu> . A Melléklet 9. képen az oldal aktuális nyitóoldala látható.

vált az egyetlen elérhető forrássá. Ráadásul, amíg a hivatalos szerv óránként észlelő mérőállomás-hálózata csupán 22 darabból állt, addig az észlelési helyek száma ezt nagyságrendekkel meghaladta, így bizonyos esetekben informatívabb volt a hivatalos adatszolgáltatásra épülő megoldásnál. 2002 és 2003 fordulójának rendkívül szélsőséges időjárását már az új fórumom beszélhette meg a gyarapodó tagság, a mozgalmasabb időszakokban gyakran túlterheltté vált a *Metnet* szervere. Az adatgyűjtés nyomán igen részletes területi felbontású időjárási adatbázis további lehetséges felhasználásáról ekkor születnek meg az első tervek. Az észlelési naplóra épülő újszerű előrejelzési rendszer nagyobb felbontása és historikus adatai révén potenciálisan pontosabb rövid távú lokális előrejelzéseket tett lehetővé, mint hagyományos modellekkel operáló megoldások. Bár ezek az elképzelések a későbbiekben nem valósultak meg ebben a formában, hosszabb időre meghatározták a fejlesztési célokat.

A 2003-ban indult az előrejelzési verseny, ami azóta kisebb megszakításokkal folyamatosan működik, az ebbe benevezőknek egy-egy konkrét helyszínen néhány nappal későbbi időjárási adatait kell megtippelniük fordulóról-fordulóra. A sikeres becsléshez komolyabb szakmai ismeretekre volt szükség, a globális előrejelzési rendszer (*GSF*⁸²) különböző lefutásaiból származó térképek helyes olvasása mellett számolni kellett a helyi klimatikus adottságokkal is. Nem véletlen, hogy a játék résztvevői között elsősorban a szakmai fórumok gyakori látogatóit fedezhetjük fel, és közülük kerülnek ki azok, akik majd az immár a tagok által jegyzett napi prognózisok készítését is felvállalják.

Az ország különböző részein lakó, az online felületen akár napi rendszerességgel érintkező „metnetesek” körében magától értetődően merült fel a személyes találkozás iránti igény. Az első közös hétvégi kirándulás 2003. októberében szerveződött, a következő év januárjában pedig megrendezésre került az első meteorológiai

⁸² A *Global Forecast System* az amerikai állami hatóságok által működtetett, komplex matematikai modellekre épülő globális időjárás-előrejelző rendszere, amely naponta négyszer szolgáltat 16 napra előre adatokat. A kanadai és európai számítási rendszerekkel szemben ennek futási eredményei az USA törvényei szerint közjavadknak minősülnek és az interneten szabadon elérhetők.

szabadegyetem. Az utóbbi, évente ismétlődő alkalmak egyszerre szakmai és közösségi események, ahol az előadások, szakmai beszámolók, a weboldal aktuális kérdéseinek megvitatása mellett mindig vannak a családtagokat is bevonó, informális programok. Az azóta eltelt időben 18 hivatalos *Metnet*-találkozó mellett számos helyi összejövetelre, baráti léghörű találkozóra, közös természetjárásra került sor. Az intézményesülés időszakát 2006 elején az *Amatőr Meteorológusok Első Magyarországi Közhasznú Egyesületének (A-MET)* megalakulása zárta le, ettől kezdődően a *Metnet* működtetését ez a civil szervezet végzi. A megszerveződés folyamatának első szakasza sokban emlékeztet az észak-amerikaiból induló korai netes szubkultúrára spontán kialakulására, arra azonban alig találhatunk példát, hogy az internetes közösségek tagjai valódi, kollektív döntéshozatalra és érdekképviseletre is képes szervezetet hozzanak létre.

A magyar underground meteorológusoknak is csak elenyésző része volt a szoros értelmében vett szakember, sőt, kevesen voltak a meteorológia iránt érdeklődő, természettudományos végzettséggel rendelkezők is; a regisztrált tagok többsége teljesen laikusként csatlakozott a közösséghez. Felszerelésük gyakran csak egy kevésbé megbízható digitális hőmérőből, esetleg egy régi barométerből állt, nem voltak egzakt ismereteik az időjárási folyamatokról, a hiányosságokat a lelkesedés pótolta. Az észlelések ugyan gyakran tartalmaztak pontatlanságokat, de az ebből fakadó hibákat már korrigálni lehetett a szomszédos adatok segítségével. Főként a kisebb települések lakói érezhették magukat elhivatottnak arra, hogy falujukról, kisvárosukról állandó észlelésekkel adjanak hírt, jónéhány saját előrejelzést tartalmazó weboldallal is találkozhattunk ebben az időszakban. Ma is jellemző, hogy az észleléseket végző és a fórumokat látogató aktív tagság meghatározó része vidéki városban vagy kistelephelyen lakik. Az észlelési aktivitás érzékelhetően megugrott a nagy havazások és nyári zivatarok idején, ilyenkor az észlelési naplóban követhetővé vált a front átvonulása vagy megtorpanása. A gyarapodó észlelési hálózat eltökéltebb tagjai saját pénzüken kezdtek fejlesztésbe, szabványos automata mérőállomásokat állítottak fel, és kalibrációs találkozókra hangolták össze műszereiket. Párhuzamosan

elkészültek azok a tájékoztató anyagok, amelyek megismertették az új észlelőket az alapvető meteorológiai fogalmakkal, a helyes észlelési technikákkal, a mérőeszközök szabályos elhelyezésével.

Az oldal fejlesztésében is egyre nagyobb szerepet vállaltak a tagok, az észlelési naplóhoz interneten és wapon is elérhető valós idejű vizualizációs alkalmazást például két gimnazista készítette el. A jelen idejű időjárési adatokat és kompozit radarképeket áttekintő térképeken megjelenítő alkalmazás nálunk is méltán lett sikeres az internetezők körében. A készítők hamarosan egy innovációs pályázatot nyertek fejlesztésükkel, ez a mozzanat azonban váratlan töréshez vezetett a fejlesztést készítő és a tagság hangadói között. Utóbbiak véleménye szerint ugyanis a pályázaton saját ötletként feltüntetett alkalmazás által használt adatbázis és a fejlesztési koncepció is a *Metnet* közösség szellemi tulajdonát képezte. Azt sérelmezték, hogy minderről csak utólag értesültek, egyesek igényt tartottak volna a díjjal együtt elnyert támogatásra is, amit a legnagyobb hazai telekommunikációs cég ajánlott fel a szolgáltatás működtetéséhez. A konfliktus nem rendeződött, a fiatal fejlesztők saját vállalkozássá alakították a szolgáltatásukat, amely mára a leglátogatottabb időjárással kapcsolatos magyar weboldallá vált. Ez volt az első és utolsó olyan esemény, amiben a közösség és egyes tagjainak érdeke élesen szembekerült, és ennek vesztese a többség lett, a *Metnet* kénytelen volt újrakezdeni az időigényes fejlesztéseket, eközben közönségének egy részét is elvesztette. A meghatározóvá váló piaci szereplő és a *Metnet* között azóta sincs formális kapcsolat, a tagság viszont időközben megbékélt helyzettel, a rendszeres észlelők általában mindkét oldal számára szolgáltatnak adatokat.

A *Metnet*-közösség, immár az egykori alapító egyesületi elnök vezetésével újraszervezte magát, és szorosabbra fűzte az együttműködést az addig inkább az információs monopóliumával visszaélő hivatalos szervként kezelt *Országos Meteorológiai Szolgálat*tal. Bekapcsolódtak az országos adatgyűjtésbe, cserébe a *Szolgálat* segítséget nyújt a műszerek kalibrálásában, a hálózatfejlesztésben és

szakmai tanácsokat nyújt. Ezzel az új, térképes adatbázisok adatai is megbízhatóbbak lettek, és sikerült azt számos olyan hasznos funkcióval bővíteni, ami másutt nem lelhető fel. A hasonló oldalak megszokott jelenidő-térképei mellett ugyanis itt lehetőség van az adott havi és évi összegzett adatok megtekintésére, a többéves átlagtól való eltérés vizsgálatára, az észlelési napló adatbázisában pedig az észlelési helyek historikus böngészése is lehetséges. Az előrejelzések 2009-ben ezelőtt kibővültek a viharvadászokkal⁸³ közös konvektív prognózissal, ami a hirtelen kialakuló, szélsőségesen csapadékos időjárási események kialakulásának lehetőségére figyelmeztet. Az oldalon egyúttal összegyűjtve megtalálható minden olyan nyilvánosan elérhető alapadat, ami felkészült szakemberek számára fontos lehet saját prognózis felállításához, az előrejelzési térképek, a műhold és radarképek, a termik számítás táblázatai. A *Metnet* szolgáltatásai ma már az olyan szakemberek igényeit is kielégítik, akik munkájuk során agrármeteorológiával vagy hidrológiával foglalkoznak.

A közcélú adatszolgáltatás mellett egyéb hozadéka is voltak a közösségi erőfeszítésnek. 2008-ban elkészült az első online elérhető teljes, magyar nyelvű felhőatlaszt, melyet kizárólag *Metnet* felhasználók képei illusztrálnak. Az oldal által közzétett aktuális híreket és az egyes időszakokat áttekintő szakmai blog írásait is a felhasználók készítik, ezen a területen az új verzióban bevezetésével érezhetően megnőtt az aktivitás, havi egy-két publikáció még az eseménytelen időszakokban is elkészül.

Az Egyesületté válás másik fontos következménye, hogy a *Metnet* öfenntartóvá vált, a tagdíjakból, felajánlásokból és az utóbbi években kézzel fogható mértékűvé duzzadó reklámbevételekből megoldható a szolgáltatás működtetése és fejlesztése. Bár nem rendelkezik évente garantált forrásokkal, az évek során több dedikált költségvetési és önkormányzat támogatásban is részesült, Az eltelt évek során az Egyesület több sikeres fejlesztési pályázatot bonyolított le, létrehozta és folyamatosan

⁸³ A részben *Metnet* tagokból szerveződő viharvadász-csoport előrejelzéssel és megfigyeléssel foglalkozik, ma már szintén egyesületként működik (<http://www.szupercella.hu>).

gyarapítja saját műszerparkját. Jelenleg iskolákban szerelnek fel a diákok által működtethető online mérőállomásokat,⁸⁴ és létrejött az amatőr észlelőknek útmutatást nyújtó kézikönyv is. A *Metnet* az Egyesület irányítása alatt is alapvetően a civil önkéntesek munkájára épül, non-profit jellege a legfontosabb megkülönböztető jegye más egyesületektől.

A Metnet tagsága

A *Metnet* történetének azért is szenteltem viszonylag nagy teret a bemutatás során, mert ebben az esetben leginkább narratív formában követhető nyomon a közösség belső élete: a tagság gyarapodása, a közös célok kitűzése és fokozatos megvalósítása, illetve az ennek kapcsán felmerülő lehetőségek, nehézségek és konfliktusok. Amíg számos online közösség esetében csak elszórt és töredékes, szubjektív jellegű beszámolók állnak rendelkezésre a közösség történetéről, addig itt rendelkezésre áll egy koherens és elbeszélhető történet, amit a törzstagok (a rendszeres észlelők, a szakmai fórumok látogatói, a találkozók résztvevői) szűkebb csoportja jól ismer, és amivel azonosulni tud. Ehhez társulnak azok az élmények és tapasztalatok, amiket az online és személyes interakciók során szereztek a közös tevékenységekben résztvevő tagok.

A *Metnet* korai szakaszában a tagság gyors növekedése részben a szolgáltatás újdonságának és exkluzivitásának volt köszönhető (a hivatalos adatszolgáltatás eredményei akkor máshol nem voltak elérhetőek), illetve annak, hogy könnyen és egyszerűen lehetővé tette a csatlakozást és a részvételt. A kezdetekkor csak a baráti társaság tagjaiból álló felhasználói tábor napjainkra húszezresre bővült, közülük természetesen jóval kisebb számban váltak tartósan aktív résztvevőkké. A rendszeres észlelők száma az évszakok és az aktuális időjárási helyzet függvényében változik: a *Metnet* saját, automatikus mérőhálózatához félszáz automatikus mérőműszerrel rendelkező felhasználó csatlakozik, a hitelesnek tekinthető napi adatokat még egyszer

⁸⁴ A norvég alap támogatásával működő SULIMET program keretében (<http://www.metnet.hu/?m=sulimet-allomasok>)

ennyien szolgáltatnak, a 22000 regisztrált helyszínről bejelentkező alkalmi észlelők száma ennek sokszorososa. Az aktív fórumozó törzstagok köre is száma is több százra tehető, többségük, amint még arról szó esik, rendszeresen ugyanazokat a fórumokat látogatja. A tulajdonosként és döntéshozó szervként működő AMET tagsága 40-50 fő között mozog, közülük sokan részt vesznek az oldal működtetésében mint moderátorok, prognózis készítő, hír- és blogszerkesztők, azaz az irányítók és az aktív szerepet vállaló önkéntesek csoportja nagy mértékben fedi egymást.⁸⁵

A *Metnet* esetében tehát egy több szinten szerveződő, sok apróbb társas hálózatot magába foglaló közösségről beszélhetünk, melynek sokféleképpen elismert tagjává lehet válni (mint szakértő, észlelő, előrejelző vagy egy topik házigazdája), miközben sokféle módon alakulhat ki kapcsolat lazább vagy szorosabb kapcsolat a tagok között (az alkalmi beszélgetéstől a személyes barátságig). Az észlelés a közösségi részvétel fontos, de nem előírt eleme, ami akár magányosan is elvégezhető. Regisztrált tagból észlelővé válni viszonylag egyszerű, csupán a szabályos észlelés alapismereteit ellenőrző tesztet kell kitölteni, és ha nem is hiteles, de hihető időjárési paraméterekkel szolgálnunk. Megfelelő műszerek és elegendő kitartás birtokában napi éghajlati naplót is vezethetünk, így különleges megbecsülést szerezhetünk a társak körében, hiszen hozzájárulásunk közvetlenül gazdagítja historikus adatok készletét (ezzel párhuzamosan nagyobb elvárásokat is támasztanak észleléseink pontosságával szemben). Az észlelési versenyen való sikeres részvétel hasonló módon növeli presztízsünket, amellett, hogy hasznos előtanulmányokat jelenthet esetleges előrejelzővé válásunkhoz. Az előrejelzőknek egyébként nem csak a különböző modellek értékelésében kell jártassá válniuk, hanem azt is demonstrálniuk kell, hogy a szöveges prognózisokra jellemző diszkurzív mintákat kellő kreativitással tudják alkalmazni. Egyszerre kell precízen, közérthetően és változatosan fogalmazni, ami miatt a sok tapasztalattal rendelkező törzstagok sem mindig vállalják az előrejelzés-

⁸⁵ Az AMET 2007-es taglistájában szereplők nagyjából kétharmada jelenleg is a részt vesz az metnet.hu oldal működtetésében és fejlesztésében, erre az egyesületi tagság természetesen nem kötelezi őket.

készítés feladatát. A 10-12 prognóziskészítő tevékenységét a fórumlátogatók túlnyomó része méltatja, elvértve találkozhatunk kritikus véleménnyel.

A fórumok regisztráció nélkül is böngészhetők, a hozzászólások és a profiloldalak megtekintése azonban csak ennek elvégzése után lehetséges. Legtöbben nem a saját nevüket használják, a fényképes avatar használata sem elterjedt, mégsem beszélhetünk anonim kommunikációról. A (nem meglepő módon gyakran időjárási jelenségekre utaló) nicknév hordozza a metnetes identitást, nem csak beszélgetésekben kerülnek a „civil” nevek használatát, nicknéven írják alá előrejelzéseiket és híreiket, így vezetnek blogot, ezzel iratkoznak fel a következő találkozó résztvevőinek listájára. A nicknév minden személyes interakciókban jelentősséggel bír mint az online homlokzat legfontosabb eleme, ennek megfelelően őrizni, védeni kell. A nicknév állandósága a részétel folytonosságát jelenti, igen ritkán fordul elő névváltással járó újra-regisztráció, általában akkor, ha valaki hosszabb kihagyás után kezd újra aktívan észlelni.

A profildalon nem tartalmaz köztelezően megadandó adatokat, ezért gyakran hiányosak, a rövid bemutatkozó szövegek meglehetősen is változatosságot mutatnak, általában olyan lakonikusak, mint az alapító és az egyik legaktívabb fórumozó tag önjellemzése:

„Lassan 36 éves vagyok. Szívem csücske a légkör tudománya, ezért is indítottam el a www.metnet.hu-t 2001-ben. Azóta úgy látom, hogy nem vagyok egyedül :)”

„29 éves totál fanatikus időjárásbolond vagyok 6 éve észlelek MetNeten, szeretem viccesre venni a figurát.... Taki-féle árnyékolóval méregetek, végre pontosan :) A zivi legyen veletek:)”

A szöveg legtöbbször csak azt rögzíti, hogy a név mögött rejtőző személy már gyermekkorától csodálójává a meteorológiai jelenségeknek, ezért kezdett észleléssel foglalkozni. Ha ennél többet kíván a többi társal megosztani, akkor utal a metnet tagság kezdetére, életkorára, munkájára, speciális érdeklődésére; ugyan akad, aki rendhagyó módon konferenciaelőadásait és dolgozatait sorakoztatja itt fel, a szakmai

kompetenciák deklarálásával alig találkozunk ezen a felületen. Az alábbi két aktív fórumozó bemutatkozása is ezeket a tipikus elemeket alkalmazza; megfigyelhető, hogy a személyes jellemzők megadása közben ezért gondosan kerülik a pontos azonosíthatóságot.

„Péter vagyok. A civil életben kereskedelemben dolgozom. Imádom az időjárást, a légkörben zajló események megfigyelései mindig is a kedvenc időtöltésem közé tartoztak. Imádom a heves zivatarokat, a nagy havazásokat, de mindent csak a maga idejében. Szeptemberben még egyáltalán nem vágyakozom a havazás után. :) A sokáig tartó egyhangú, unalmas időjárást viszont nem szeretem. Már gyerekkorom óta hobbi szinten foglalkoztat a téma. Az észlelési helyszínem Győrújbaráthegy, ami nem hegy, hanem a település egyik része. Győrújbarát a Sokorói-dombság északi részén terül el. Észlelési helyem a tengerszint felett 187,5 méter magasságban található. (forrás: Google Earth) Büszke vagyok, hogy a "Metnet család" tagja lehetek.”

„Szasztok Szilvi vagyok Nógrád megyéből egy Borsosberény nevű kb. 1000 lelkes kis faluból. Ami a csodálatos Börzsöny hegység lábánál terül el. Évek óta az időjárás szerelmese vagyok, imádom a viharokat bár kicsit félek is tőlük...:) És amit nagyon tudok utálni az a viharos hideg szél:S Ezen kívül nagy állatbarát vagyok. Ja és persze a másik nagy szerelmem a sport, pláne a foci és a F1.:) nagyjából ennyi jut most az eszembe!”

Az újabb felületen az észlelések száma sem jelenik meg, ahogy a más fórumrendszerekben megszokott felhasználói rangok sincsenek, a két opció elmaradása mögött az a szándék húzódik, hogy a fórumokban légköre valóban nyitott és demokratikus legyen. A tartós jelenlét a fórumokon együtt jár törzsközönség megismerésével is, ennek ellenére adódnak olyan kényelmetlen szituációk, ahol a régebbi és az újabb tagok kerülnek szóváltásba, és ennek kapcsán felszínre kerül a vitázó felek egyikének szakmai előélete vagy közösségen belüli pozíciója. Ugyanakkor ez sem egyöntetűen jellemző, a fórumokat frekventáltan látogató meteorológus, egykori egyesületi elnök sajátos stílusa miatt gyakran válik a tapasztalatlanabb felhasználók bírálatának célpontjává, azonban sohasem élt még vissza közösségben betöltött speciális szerepkörével.

A *Metnet* fórumain⁸⁶ élénk és változatos közösségi élet zajlik, melynek centruma a fórum társalgója. Ez a leglátogatottabb felület, ahol naponta akár 200-300 üzenetváltás is történik. Néhány évvel ezelőtt főként az informális csevegés céljára szolgált a fórumrendszernek ez a része. A társalgás a baráti közösségek megszokott témái és tevékenységei (munka, tanulás, születésnap ünnepség, közös meccsnézés, receptek és házi gyógymódok cserélgetése, zenék és képek megosztása) körül forgott, de a legváltozatosabb személyes, gyakran intim jellegű témákról is beszéltek egymással a rendszeres résztvevők. Voltak, akik naponta akár több órát is töltöttek virtuális ismerőseik körében. A fórum szerepe a legutóbbi verzióváltáskor megváltozott, a drukkerkocsmá és a zeneszoba önállósult, így eltűntek az élő közvetítések kommentárai és a pusztán linkekből álló hozzászólások. Ma sem az időjárással kapcsolatos témák szolgáltatják a beszélgetések vezérfonalát, de off-topic társalgás csapongása némileg szelídül, a közönség is kicserélődött. Aki a társalgóba ír, az személyes ismerőseivel társalog, ma is itt szerveződnek az egymáshoz közel lakók spontán hétvégi kirándulásai és találkozási, itt tervezik el az országot átszelő utazások során megejtett kölcsönös látogatásokat, és itt osztják meg az ezekről készült képeket és videókat.

A köztérként szolgáló társalgóban bárki megszólalhat, a tagok szorosabb egymáshoz kötődésének, a beszélgetésekbe történő aktív bekapcsolódásnak a társalgó az elsődleges terepe. Az új felhasználók innen ismerhetik meg a megszólalási- és üzenetváltási mintákat, az itt megszerzett előzetes tudás birtokában már magabiztosabban lehet belépni a többi fórumtémába. Általánosságban elmondható, hogy a társalgó törzsközönsége nem látogat más fórumokat intenzíven, e felhasználói csoport tagjai a *beszélgetők*, akik bármely témához szívesen hozzászólnak, illetve szükség szerint maguk is továbblendítik beszélgetés folyamatát. Számukra a fórumokon való jelenlét a mindennapi rutin fontos részét képezi, folyamatosan tudósítanak életükről, az őket foglalkoztató gondolatokról. Egyesek számára a társalgás egyben társaság pótlék is. „Szeretem a mai fiatalság írásait olvasni, pár

⁸⁶ Az egyszintű fórumrendszer tartalomjegyzékét a Melléklet 10. képe mutatja be.

mondatban nézetet cserélni egymással”, fogalmaz az egyik középkorú tag fogalmaz profilleírásában, s, bár a fiatalok nagyobb szám vannak jelen a társalgóban, egy adott időszakban a kötetlen csevegésben résztvevők köre meglepően széles. A protipikus metnet-tag (valamely természettudományos szakon tanuló hallgató) mellett felbukkan az életvezetési tanácsokat osztó geológusprofesszor, ortofotókat készítő légikísérő, az irodalombarát nyugalmazott tanár, és mérőeszközöket és kellékeket barkácsoló szakmunkástanuló. A hozzászólók neve mellett megjelenő lakóhely-adatok is ezen a felületen válnak érdemben jelentőssé, hiszen a megszólalók között spontán kialakul a „szomszédság” érzete, ami aztán a valós életben gyakrabban alakul át személyes kapcsolatokká, mint a szűkebb, tematikus érdeklődésre épülő fórumok látogatói közötti viszonyok.

A társalgóban felbukkan a felhasználók másik csoportja az *integrátoroké*, ők azok az aktív tagok, akik szakmai és off-topic témákban egyaránt hallatják a hangjukat, megjelenésükre szintén rendszeresen lehet számítani, de a folyamatos jelenlét helyett inkább csak be-bekukkantanak, mintegy jelezve, hogy félszemmel azért ők is nyomon követik az itt folyó diskurzust. Az integrátorok a Metnet megkerülhetetlen figurái, aktív észlelők, önkéntes tartalomgyártók, házigazdák, az offline találkozókat rendszeres résztvevői. A zalai kertész-vállalkozó, a miskolc-környéki viharvadász, a baranyai fizikatanár-költő és többiek már a Metnet hőskorszakában felbukkantak, más őstagokkal ellentétben később sem húzódtak háttérbe, hanem az évek során a közösség informális szervezőivé váltak. Ehhez a szerephez nem párosul sem fölényérzet, sem hatalmi pozíció; az integrátorok nem törekszenek arra, hogy ítéletet mondjanak a személyes viták és konfliktusokat kapcsán, legfeljebb csitítják a feleket; nem tesznek kinyilatkoztatásokat, csak útmutatást nyújtanak.

A szakmai témájú topikokban érzékelhetően kevesebben, jellemzően olyan törzstagok vesznek részt, akik a felhasználók harmadik csoportjához, a *szakértőkhöz* tartoznak. A legnépszerűbbek a hosszú és rövidtávú prognózist és az észlelési verseny alakulását megvitató topikok, melyek legalább egy tucat, néha negyven-ötven

hozzászólással gyarapodnak naponta. Majdnem százezer üzenet keletkezett a meteorológiai és a társtudományok fórumcsoport témáiban is, itt az egyes topikokban zajló beszélgetéseket kisebb társaságok dominálják, a beszélgetések hangvétele informális, és a meteorológiai topikokhoz képest gyakrabban találkozunk off-topic jellegű megjegyzésekkel, melyek felett a szakmai moderáció szemet húny. Általánosságban igaz, hogy a régebbi résztvevők a legkülönbözőbb szakmai témákba is bármikor betoppanhatnak, nem kell az adott tématerület szakavatott ismerőinek lenniük, a diskurzusfolyamot azonban egyértelműen szakértők irányítják ezeken a terepeken.

A meteorológiai fórumtémák ezzel szemben többé-kevésbé zártak, az itt otthonosan mozgó tagok közös tevékenysége inkább egy helytől független tanuló- és tudásközösségre emlékeztet. A szakmai topikok (különösen a csak „szakmai joggal” látogatható meteorológiai témájúak) az önképzés valódi terepéül szolgálnak, a beszélgetések a jelenségek, és az azok magyarázatául szolgáló modellek és teóriák diskusziójára korlátozódnak, a tagok megosztják egymással ismereteiket és azok forrásait, ha szükséges, részletesen érvelnek és magyaráznak. Esetenként az álláspontok megmerevednek, ilyenkor a szakmai jellegű viták személyeskedésbe torkolhatnak, de még nem fordult elő, hogy emiatt felhasználót véglegesen ki kellett volna tiltani. A felületes szemlélő számára úgy tűnhet, hogy minél inkább tudományosabb jellegű a téma, annál jobban működik az önszabályozás a topikársaságok kommunikációjában. Ez az összefüggés azonban meg is fordítható, minél inkább speciális témáról van szó, annál inkább szűkül a legitímen megszólaló személyek és a kifejezhető vélemények köre, a konszenzuális állásponttal egyet nem értők is sokkal ritkábban tesznek kísérletet a másik meggyőzésére. Mindesetre feltűnő, hogy a közbeszédben egyik legnépszerűbb vitatéma, a globális felmelegedéssel kapcsolatos teóriák szakértő megvitatása nem igazán vonzza a szakértőket, az erre létrehozott új fórum (globális jelenségek) látogatottsága elenyésző.

A *Metnet* és a hasonló közösségek esetében felvetethető, hogy azok határai nem feltétlenül esnek egybe a regisztrált tagok halmazával, hiszen az oldal látogatóinak köre jócskán túlterjed azon. A leleskedő, néma felhasználók (*lurkers*) régóta dilemmát jelentenek az online közösségek kutatói számára, hiszen miközben semmilyen mértékben nem válnak aktív résztvevőkké, ők alkotják azt a láthatatlan közönséget, mely nélkül az egész közös tevékenység értelmét vesztené. A *Metnet* története során az aktív felhasználók és a látogatók száma együtt növekedett, ahogy az utóbbi időben a törzstagság száma és aktivitása stabilizálódott, a napi egyedi látogatói szám is beállt a 25 ezer fő körüli értékre.⁸⁷ A fórumok rejtett közönségéről nagyon keveset tudhatunk, vélhetően ők alkalmoszerű olvasók, akik böngészés vagy célzott keresés alapján jutottak ide. A *Metnet* népszerű, „esélylatolgató” fórumainak közönsége többszöröse is lehet az ott megszólaló regisztrált tagokénak, egy kis részükből egy bizonyos idő elteltével újonnan csatlakozó tag is válhat.

Konszenzus és konfliktus

A *Metnet* fórumait olvasva alig találkozunk a moderáció nyomaival, ha mégis, akkor egy-egy hozzászólás más topikba irányításáról van szó. Ez a nyugodtság nem volt jellemző a korai években, a hozzászólásokban gyakran felidéződnek olyan időszakok (2003 augusztusa vagy 2005 májusa), amikor nehéz volt kordában tartani az indulatokat. Az észlelésekre vonatkozó szabályok egy része rögzített. Az éghajlati napló bejegyzései csak akkor fogadhatók el, ha megadott adatok 3 foknál nagyobb mértékben nem térnek el a közelben található hivatalos mérőhelyekétől. Ez a szabály praktikus módon garantálja a historikus adatok hiteleségét, szükség esetén a moderátorok törlik a félrevezető értékeket. Más szabályok képlékenyebbek, így a webes észlelői kliens 5 percenként egy észlelést felvitelét tesz lehetővé, ami lehetőséget ad arra is, hogy valaki rövid idő alatt úgy gyarapítsa észlelései számát, hogy különösebb információtartalom nélkül indokolatlanul gyakran küld adatokat. Ez a magatartás nem szankcionált, de rosszallásukat igen hamar szóvá teszik fórumozók,

⁸⁷ A publikusan elérhető adatok alapján az *Metnet* weboldal látogatottsága ma is növekszik, ugyanakkor elveszette első helyét az üzleti alapon működő rivális weboldallal szemben.

és, ha ismétlődő jelleggel előfordul, időszakos eltiltáshoz vezethet. Az észlelésekhez fűzött kommentárok oda nem illő, túlságosan szubjektív, vagy épp ellenkezőleg, mások számára érthetetlen szakmai zsargonban megadott megfogalmazásai miatt több alkalommal alakult ki vita a tagok között. A probléma rendezését részben a szigorodó moderáció, részben a bővített észlelői felület bevezetése oldotta meg, utóbbi funkció kialakításakor a részletes és szakmailag precíz megfigyelések gyakori elemét formalizálták. Az oldalt működtető tagok a szabályozás elveit a közösségben felmerülő problémák mentén igyekeznek folyamatosan alakítani, amiben legkevésbé a felhasználni elvek részletes meghatározása dominál; a gyakori problémákat inkább az alkalmazott fejlesztési megoldások és közösségi felügyelet eszközeivel próbálják kezelni.

Más online szerveződő közösségekhez hasonló módon létrejött a tagokra jellemző minimálisan konszenzus a felvethető témákkal és a tárgyalás módjával kapcsolatban. A *Metnet* esetében az egyik fontos elkötelezettség a tudományos elveken alapuló magyarázati modellekkel és elvekkel kapcsolatos. Elutasítják a nem kellően alátámasztott érvelésre alapuló előrejelzési modelleket, így a csapadékos időszakokat is megadó, napi bontású éves kalendáriumokat (Dávid Naptár, Ilcsi mama előrejelzése, Juhász-index). A fórumbejegyzésekben elsősorban az asztronómiai/asztrológiai kalkulációk alapján készülő éves prognózisok válnak ironikus megjegyzések tárgyává, de a statisztikákra és az ismétlődő éghajlati anomáliákra („párhuzamos évekre”) építő elgondolásokat is elutasítják. A korábbi évek időjárás mintázatainak statisztikai tanulmányozása a hosszú távú esélyeket latolgatók számára is fontos kiindulópont, azonban szerintük csak rövidebb, egy-két hónapos periódusok esetében lehet analógiákat keresni és következtetéseket levonni. A tagság általában igen kritikus az öt napon túli prognózisokat nyújtó meteorológiai szolgáltatókkal szemben, ebben az időtávlatban ugyanis mindig több lehetséges forgatókönyv is kidolgozható, amire nem lehet „jól beválló” időjárás tervet építeni.

Az előrejelzési piacon működő szolgáltatók, köztük a versenytárként kezelt weboldalak megítélése már inkább ellentmondásos, a fórumozók meggyőződése szerint az általuk használt modell egyetlen valószínűnek ítélt futására alapozzák előrejelzésüket, nem végeznek saját méréseket és érdemi elemzéseket. Ezzel szemben a *Metnet* előrejelzéseivel kapcsolatos generális bírálatokkal nem találkozhatunk, csak egyes előrejelzőkkel kapcsolatban vetődhetnek fel kritikus észrevételek. Az általános vélekedés szerint a saját prognózisok beválása a hivataloshoz hasonló, vagy annál valamivel jobb lehet. Más területeken viszont elismerik az online meteorológiai szolgáltatók tevékenységét, dicsérik az esztétikus és felhasználóbarát megjelenést, a hiánypótló szolgáltatásokat, az innovatív fejlesztői megoldások sokszor követendő példaként is említésre kerülnek. A leginkább neuralgikus viszonyt az egykori társoldalból vetélytárssá vált *Időkép*vel kapcsolatban figyelhetjük meg, amelynek megértéséhez elengedhetetlen, hogy röviden ki kell térnünk a két szervezet már említett konfliktusának közösségi megvitatására, pontosabban a szembekerülés és szakítás okainak a fórumokban megjelenő korlátozott.

Az *Időkép* közvetlen előzményét az élő időjárési adatok térképes megjelenítését közösségi fejlesztési projekt képezte, amit a vállalkozás (a metnetesek bociusz néven ismert) későbbi tulajdonosa kezdeményezett, és aminek a létrehozásában számos tag részt vett. A fejlesztői munka a *Metnet* felületein zajlott, itt fogalmazódtak meg az első ötletek és koncepciók, itt fektették le a tervezett rendszer működésének apjait, itt osztották ki a megjelenítés elemeinek kialakításával kapcsolatos feladatokat. Az adatok vizualizációja a kódolási munka nagy részét végző fiatal fejlesztő saját oldalán valósul meg, melyhez az adatbázis-hátteret a közösség által fenntartott oldal szolgáltatta, a szolgáltatás az érdeklődő tagok visszajelzései mentén finomodott. A pályázat beadásáról a fejlesztői közösség csak a díj átadásakor értesült, a kezdeti reakciók (meglepettség és tétova gratulációk) után, egyre több kritikai megszólalás érkezett, miszerint nem volt etikus a pályázók magatartása, mivel a közösen elért eredményeket tisztán sajátjukként tüntették fel. A *Metnet* közösség mozgásteret

korlátozott volt, hiszen az akkor már egy éve tervezett egyesület hivatalosan még nem alakult meg, jobb megoldás híján csak az együttműködés kényszerű fenntartása, és a saját adatvizualizációs megoldás gyors fejlesztése maradt. Az Időkép oldal párhuzamosan észlelők toborzásába kezdett, egy rövid és zavaros átmeneti periódusban a régi és új oldal észlelői két felületen is küldhettek adatokat a *Metnet* rendszerébe, ami az észlelések korábbi minőségét is érzékelhetően rontotta a fórumozók szerint. Alig fél év elteltével az *Időkép* sajtóközleményben közös döntésként tudósított az együttműködés megszakadásáról, amire a *Metnet* részéről hivatalos válasz nem született, pusztán az addigi társoldalra mutató link került le a kezdőlapról.

A fórumokon megjelenő első reakciók szerint a tagságnak csak igen kis része volt felkészülve erre a fejleményre. A felhasználók hirtelen nem látták a térképre küldött adataikat. ezért főként sajnálkoztak a szakítás felett, voltak, akik reményüket fejezték ki, hogy nem ez a végleges megoldás, de újra megjelentek a korábbi sérelmet előhozó hozzászólások is. Az alábbiakban csak két tipikus érveket bemutató, de az átlagosnál kidolgozottabb vélemény idéznék meg a beszélgetések hangulatának érzékeltetésére, az első közvetlenül a közlemény nyilvánosságra kerülése után, a második öt nappal később, a lecsengő szakaszában került a fórumra.

„Sziaztok!

Először is: szívből gratula az előrejelzési térképekhez. Nagyszerű munka. Másodszer: Nagyon elszomorított a Bociusz féle idokep.hu-val felbontott munkakapcsolat. Azt hiszem (bármilyen okok is állnak a háttérben) mindkét fél alaposan megszenvedte a szakítást. Bociusz térképén jóval kevesebb adat fog megjelenni, és ez azokat látogatókat is érzékenyen érinti, akik erről a térképről nézték az országos helyzetet. (Ugye emlékszünk a MOL központban az óriás képernyőre) Tudom, hogy a saját áttekintő térképünk még fejlesztés alatt áll, de ennek ellenére én nem tudtam megszokni. Valljuk be: meg sem közelíti a bociusz-féle térkép színvonalát és ezzel az oldalunk látogatói is így lesznek. Másrészt bociuszék fejlesztik a 3D-s térképeket, s ha elkészül beküldött adataink igazán nagy látogatottságot vonzó, érdekes formában köszöntek volna vissza. Ebből már semmi nem lesz. :(Nem tudom, hány e-mail, mennyi telefon, személyes beszélgetés, vita volt a felek között. Nyilván sok. Azt is biztos, hogy nem sok sértőbb dolog van annál, ha valaki más ötletét sajátként reklámozza (volt példa egy barátom vállalkozásában: a barátom befektetett 2 millárja és nevének meg sem említése bánta). Mégis felmerül a kérdés: nem lehetett volna lenyelni a békát? Nem KP és többiek, nem is bociusz miatt; hanem a minket látogató, meteorológiai infók után érdeklődő, egyre szélesebb táború látogatók miatt.

Köszönöm, hogy meghallgattatok.”

„Sziaztok!

Az idokep.hu-val folytatott vitákkal kapcsolatban lenne pár kérdésem/megjegyzésem.

1. Én emlékszem, hogy 2003-ban Bociusz írta be először az észlelési naplóban, hogy mi lenne, ha az adatokat térképen jelenítenénk meg. Lehet hogy ez már előtte Nektek is eszetekbe jutott, de attól még ez az ő saját ötlete volt, nem lopta senkitől.

2. Ezek után nem értem, hogy miért baj az, ha ezzel pénzt keres. Szerintem kitalálta, megcsinálta, méghozzá nagyon jól, tehát megérdemli. Pláne hogy nem allami támogatást, vagy külföldi utat nyert, hanem egy ösztöndíjat. Nem látom, hogy hol sértette ezzel a Metnet érdekeit.

3. Szeretném ha reagálnátok az alábbi közleményben leírtakra, mert amit ismerek a történetből, az úgy van ahogy ott írják.

Egy dolog miatt írtam le ezeket, azért mert zavar hogy egy jó együttműködésből ilyen ellenséges viszony lett, ami ráadásul egyik félnek sem jó. Sikerült az idokep.hu-t rákényszeríteni arra, hogy a metnet konkurenciája legyen, ahelyett hogy partner-oldal maradt volna. Szerintem az amatőr meteorológiába a piaci versenyt berángatni nem helyes, kár hogy ez is elüzletiesedett...

Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy ha az idokep.hu a metnet adataival kezd üzleti vállalkozásba, akkor ezt nem teheti meg anélkül, hogy a "forrásnak" is juttatna valamit. Csak nem gondoltam volna, hogy egy alapvetően barátságos társaságban erről ilyen nehéz megegyezni. És nem érzem úgy, hogy az ösztöndíjból Metnet-nek részesednie kéne (kellett volna) azon túl, hogy az idokep.hu fejlesztése a Metnet felhasználóinak is jó (lenne).

Üdvözlettel,
(Tanka Balázs)"

A fenti idézetek azt támasztják alá, hogy a közösség átlagos tagjainak szempontjából csak a konfliktus okai voltak láthatók jól, ismernek egyes tényeket, de nem igazán látszik, hogy pontosan kik is állnak szembe az Időkép stábjával, mi is történt az elmúlt hónapokban, mi is a hivatalos álláspont az együttműködés megszakadását illetően. Az, hogy az egyesület nevében senki nem vállalkozott a válaszra, azt sejteti, hogy Metnet tagság magja sem volt egységes állásponton a különválást illetően, s, ami fontosabb senki sem mérte fel a közösségi véleményeket, nem voltak kialakult technikák a válság kezelésére. A korábban megszokott konszenzuális útkeresés ebben az esetben nem működhetett, ugyanakkor a döntéshozatal más szervezeti formái is kialakulatlanok voltak. A *Metnet* 2006 óta eltelt életében ez a helyzet számos tekintetben megváltozott, kialakultak az oldal gazdálkodásával, működtetésével, fejlesztésével kapcsolatos szerepkörök, a döntések megjelenítése és nyilvános képviselése a mai napig nem teljesen problémamentes az online színtereken. Még évekkel a konfliktus formális lezáródása után is felbukkannak a fórumon az egykori sérelmek és indulatok, ennél azonban fontosabb, hogy az incidens hozzájárul ahhoz, hogy máig nem szilárdult meg a *Metnet* szélesebb nyilvánosságban betöltött érdekképviselési és érdekérvényesítő szerepe.

Az *OMSZ* ugyanis az általa előállított és szolgáltatott adatok szabad felhasználásának korlátozására több kísérletet is tett az utóbbi években: a kiépülő új mérőhálózat állomásainak adatait csak részlegesen osztotta meg harmadik féllel, korlátozta a radarképek felbontását és időbeli elérhetőségét, az adatszolgáltatás szolgáltatások fizetőssé tétele mellett érvelt (hivatkozva a csökkenő állami támogatásra). A hivatalos szerv lépéseit a sajtónyilvánosság elé lépő piaci szereplők (az *Időkép* és a *Köpönyeg*) rendre az előrejelzések államosítási kísérletének nyilvánította, és jogi lépéseket is tett az érvelésük szerint közérdekűnek számító adatok megosztásának elérése érdekében. A vita jelen érvelés számára kevésbé fontos részleteit most félretéve arra a fontos mozzanatra kell felhívni a figyelmet, hogy *Metnet*, mint a meteorológia kérdései iránt érdeklődők és az önkéntes amatőr észlelők legnagyobb hazai civil szervezete ezekben a sajtó figyelmét is megragadó ügyekben sem alakított ki és tett közzé álláspontot, amely közvetve, vagy közvetlenül saját tevékenységét is érintette. A tagok természetesen kifejthették saját véleményüket a fórumoldalakon, szabadon értékelhették az *OMSZ* és szolgáltatók érvelését, az aktív mag azonban jellemzően távol tartotta magát a vitáktól és nem nyilvánított véleményt.

Természetesen a *Metnet*-közösség és a *Metnet*-szervezet érdekei az adott esetekben nem estek egybe, az oldalt működtető Egyesület számára a stratégiai együttműködés a hivatalos szervekkel fontosabb lehet, mint a civil szellemiségből következő, az adatok széleskörű és korlátozásmentes megosztását támogató elvi álláspont képviselése. Ha ez feltételezés igaz, akkor a *Metnet* saját felületein létrejövő aluról szerveződő és a kiegyenlített hatalmi viszonyokkal rendelkező mikro-nyilvánosság érvényre jutását épp a szervezeti sajátos érdekei írják felül.

Összegzés

A *Metnet* története azzal kapcsolatban is tanulságul szolgál, hogy a hasonló, közhasznú tevékenységet folytató és szolgáltatást nyújtó szervezeteknek intézményesülniük kellett ahhoz, hogy fejlődni és fejleszteni tudjanak, és állandó

megújulással ébren tudják tartani a törzstagok érdeklődését. A *Metnet* esete talán annyiban egyedi, hogy ebben az esetben az online közösségben legaktívabb szerepet játszó törzstagok közül kerülnek ki a hivatalos civil szervezet tagjai is: a „virtuális” szerveződés magja válik „valóságos” szervezetté. Ugyanakkor a közösség továbbra is őrzi nyitottságát, az „ős metnetesek” és a friss csatlakozók kapcsolatában a fórumüzenetek tanulsága szerint nincsenek éles konfliktusok, a törzstaggá válás továbbra is a különböző közösségi tevékenységekben való részvétel mértékének függvénye.

Az időjárással kapcsolatban elsőként indult oldal a szakma által is értékelt lelkes és elhivatott civil szerveződéssé vált. Látogatottsága a piaci alapon működő konkurensek megjelenésével párhuzamosan sem csökkent, az észlelők aktivitásában azonban már érzékelhetőek változások. Ennek okait elsősorban abban fedezhetjük fel, hogy időközben az internethasználók számára is megszokottá váltak az immár számos felületen és eszközön is elérhető információs szolgáltatások, egyre kevésbé érzik szükségesnek, hogy személyes részvételükkel is segítsék ezekben a szolgáltatásnak a működését. A *Metnet* aktív tábora és az *A-met* tagsága vélhetően a jövőben sem gyarapodik olyan látványosan, szerepe mára viszont megszilárdult az online színtéren és szűkebb szakmai nyilvánosságban.

Hely és virtualitás – új típusú lokális kötődések

Ahogy arról a tér változóban levő értelmezésinek áttekintése kapcsán szó esett, a hálózati kommunikáció modern formáinak megjelenésekor leginkább a tértől való függetlenedést ösztönző tulajdonságok hatottak újszerűnek. Az internet megszületésével egy globális kommunikációs hálózat jött létre, melynek működésében az információ elérhetőségét, a hozzáférés feltételeit és a részvételt nem korlátozta a felhasználók éppen elfoglalt fizikai helyzete. Új típusú kommunikációs szinterek jöttek létre, amelyeket az azokon zajló szociális interakció formál megismerhető és megtapasztalható virtuális helyekké. Ugyanakkor azt is beláthattuk, hogy itt nem a tér egy másik, csak a képernyőkön létező tartományáról van szó, a technológia által fenntartott terek számos szállal kapcsolódnak a bennük tevékenykedő aktorok számára ismerős társas valósághoz, így az általuk észlelt és aktivitásukat meghatározó valóságos terekhez. Ahogy Meyrowitz fogalmaz:

„Bármennyire is bonyolultak a technológiáink, bármennyire is igyekszünk több feladatot elvégezni egyszerre, nem vagyunk képesek ugyanazon időben egyszerre két helyen lenni. A tapasztalat helyhez kötöttsége állandó. És a hely jelentősége még a tetemes társadalmi és technológiai változásokkal szemben is fennáll.” (Meyrowitz 2005: 29)

A következőkben amellet szeretnék érvelni, hogy az új technológiák használatának számos aspektusában tetten érhető a térbeli kötődések új formáinak kialakulása. Egy sor, főként hazai példa megidézésén keresztül azt szeretném megvizsgálni, hogy miként is jelenik meg egyre markánsabban a lokális az új technológiai terek kontextusában. Egyfelől azt mutatom be, hogy az online diskussziók különböző formáiban miként van már ma is jelen a térbeli orientáció (a lokális fórumok, blogok, civil média esetében), másrészt számba veszem azokat a kialakulóban levő új lehetőségeket (a közösségi térképezés, lokális archívumok, kiberaktivizmus formáit), amelyek virtuális és a valóságos környezetek intenzívebb összekapcsolását ösztönzik. Ahogy azt már korábban említettem, az áttekintés célja

itt nem e szerteágazó jelenségek részletes elemzése, csupán a potenciális kutatási lehetőségek irányainak kijelölése a célom.

A konkrét fizikai helyekhez kapcsolódó fórumok és vitaközösségek egy ismert példája már korábban is előkerült, a digitális Amszterdam esete alkalmas kiindulópontnak tűnik a lokális természetű online szerveződések vizsgálatához. A virtuális városként elképzelt fórumrendszer kezdetben vonzotta az internethasználók korai csoportjait, felépítése elősegítette a helyhez kapcsolódó virtuális szomszédságok kialakulását és az öntevékeny kisközösségek megjelenését. A felhasználók számának folyamatos növekedése azt az ígéretet hordozta, hogy idővel a város valódi életében is meghatározó szerepet játszó civil szerveződéssé válhat, ám hat év elteltével az akkor már igen jelentős lakosságú város⁸⁸ bezárta kapuit. A mintaprojektnek tűnő vállalkozás hirtelen megszűnésének számos oka volt, a szponzoráció hiányosságai, a vezetés és a döntéshozatal kuszasága, a vonzóbb online alternatívák megjelenése. A kísérlet egyik legkitartóbb kutatója szerint azonban az egyik fő ok éppen a nagyra nőtt közösség maga volt, a városlakók mellett ugyanis bárki regisztrálhatott az oldalra, így hamarosan nem városi, hanem globális, holland nyelvű fórumrendszeré vált (Lovnik 2004). A lokális témák és kérdések háttérbe szorulásával viszont már csak egy lett a többi hasonló online beszélgető közösség közül, melyet rövidesen korábbi vezetői is sorsára hagytak.

Úgy tűnik tehát, hogy a lokálisan szerveződő online közösség kialakulásának és fennmaradásának alapfeltétele nem a kritikus tömeg megléte, sokkal inkább az, hogy működése során képes-e érvényesen tematizálni a helyi közéletet. A hazai példák, mint majd látni fogjuk, arra mutatnak rá, hogy bizonyos tényezők (a nyilvánosság más lehetőségeinek és a civil önszervezés formáinak hiánya) ösztönözhetik a hasonló szerveződések létrejöttét.

⁸⁸ 2000 elejéig 160 000 felhasználó regisztrált (Lovnik – Riemens 2000), arra vonatkozóan nem találtam adatot, hogy közülük mennyien voltak a valóságos kétmillió városi övezet lakói.

Magyarországon egy kisvároshoz, Bajához kötődik az első kísérlet egy lokális fórumközösség létrehozására 1999-ben az index.hu országos hírportálhoz kapcsolódó fórumrendszer keretei között (Kumin 2001). Az egyszerű topikként (*Bajai régió saját névvel, kötetlenül*) induló beszélgetés úgy duzzadt tízezren felüli hozzászólásfolyammá, hogy az abban résztvevők mindegyike nevét vállalva vett részt a beszélgetésben. Mindez a hírportál érdeklődését is felkeltette, a virtuális Baja önálló régióként kapott szobát. A hétköznapi városi témák (a szúnyogirtás, az utak állapota, a tornaterem felújítása) mellett a helyi kábeltelevíziós hálózat eladása volt az a kérdés, ami a résztvevőket leginkább foglalkoztatta, különösen azért, mert ebben a kérdésben a város vezetői szakértőként fordultak a fórumozókhoz. S bár az aktuális kérdésben a testület nem fogadta el a javaslatokat, a polgármester és egyes képviselők továbbra is követték a hozzászólásokat.

Kumin elemzésében a bajai fórumközösség létrejötte egy új demokratikus politikai gyakorlat, az e-demokrácia irányába mutat, amely modellként szolgálhat más önkormányzatok számára, ugyanakkor arról is beszámol, hogy a saját név felvállalása számos szerencsétlen konfliktushoz vezetett. Talán épp ez eredményezte, hogy a modell kiteljesedése helyett a fórum fokozatos beszűkülését és elapadását figyelhettük meg, majd hirtelen zártkörű klubbá alakult át, aktuálisan inkább az alapító blogjának tekinthető. A név nélküli részvételt megengedő bajai topikokon zajló társalgás továbbra élénk maradt, abban azonban a városi hivatalos képviselői már nem vettek részt. A minta azonban ragadós lehet, hiszen az Index regionális közösségei között ma is számos helyi topik működik, jellemzően kisebb településekhez kapcsolódóan, melyek népszerűségét leginkább a megengedőbb moderációs elvek indokolhatják a különböző önkormányzatok és a helyi médiumok által üzemeltetett fórumrendszerekkel szemben. A magyar középvárosok közül ma Dunaújvárosnak van önálló portálként működő fórumrendszere (dumaujvaros.hu), amely tematikájában igen szerteágazó, de közössége a helyi hírekre és eseményekre reagál legérzékenyebben.

A fórumok ma már nem egyedüli és nem is feltétlenül a leghatékonyabb eszközök a városi élettel kapcsolatos hírek, történések, problémák megvitatásához: a lokális kérdésekkel foglalkozó blogok képesek olyan témákat is a felszínen tartani, amelyek elvesznének vagy meg sem jelennek más médiafelületen. A magát „első debreceni blog”-ként meghatározó *Basahalom boulevard*⁸⁹ az olyan városblog, amely a helyi hírek és események szubjektív kommentátoraként vált népszerűvé és országosan ismertté. A *Basahalom* újszerűsége abban állt, hogy a városi közélet ellentmondásosan megítélhető témáit nyilvános vita tárgyává tette, újrafeldolgozta a sajtóközleményeket, helyi tudósításokat, közgyűlési videókat több esetben olyan sikerrel, ami az országos médiumok ingerküszöbét is elérte. Itt tehát a civil újságíró elsősorban a helyi nyilvánosság kritikáján keresztül bizonyos közéleti kérdések kiemelését és napirenden tartását érte el. Nem kellett lokális alternatív médiává fejlődnie céljainak megvalósítása érdekében, azonban ilyen példával is találkozhatunk. Az esztergomi városvezetés által megszállt helyi média ellenében megalkotott helyi blog alakult át helyi hírportállá (*szertgom.hu*). A *szertgom.hu* fóruma kapcsán az is említést érdemel, hogy a helyi ellenzéki képviselők, lokálpatrióták és városlakók sokszor a saját nevükön, arcképes avatárral jelennek meg az anonim fórumozók között, felidézve ezzel a bajai példát.

Az interneten létrejövő lokális médiateretek a városi élettel kapcsolatos hírek, történések, problémák megvitatásához nyújtanak terepet, kiegészítve vagy gazdagítva a helyi médiát, gyakran éppen a hivatalos városi kommunikáció ellenében. Az országban található „hely-blogger” és kisebb online médiumok együttműködésén alapuló ALTNYIL, pedig arra vállalkozik, hogy az így előálló anyagot szemlélve az országos közönséghez is eljuttassa a fontosabb témákat. A lokális nyilvánosság arénáinak jelentősége, hogy kiszélesítik a hagyományos, illetve intézményes módon működő online médiafelületeket, így olyan lazán szabályozott diskussziókra adnak lehetőséget, amelyekre korábban nem kerülhetett sor. A fórumok és blogok mellett egyre nagyobb jelentőségre tesz szert a közösségi hírfogyasztás, a hírmegosztásra

⁸⁹ <http://basahalom.blog.hu/>

épülő szolgáltatások (digg, twitter) nyomán „hírügynökségek” születhetnek, a kapcsolati hálózatokra épülő technológiák pedig szokatlanul gyorsan képesek a hírek és vélemények gyors és spontán terjesztésére.

Bizonyos esetekben maga a városi tér lesz az egyéni és csoportos online projektek témája. Váratlan népszerűsége tettek szert a szabálytalan parkolással, a biciklis közlekedés nehézségeivel, a közterületek állapotával foglalkozó blogok, ami ismét csak arra utal, hogy másutt nem akad megfelelő kommunikációs tér ezeknek a problémáknak a kibeszélésére. A korábbiakban vernakuláris nyilvánosságnak nevezetem azt a formát, ami a státuszjelzést mellőző (*peer-to-peer*) hálózati kommunikációban megjelenik, a meghatározott terekre irányuló diszkusziók esetében még inkább adekvátnek tűnik ez az intézmény nélküli forma. Ehhez még blog sem kell feltétlenül, elegendő bármely olyan felület, amin kommentárt hagyható. Pécsen az egyik legfontosabb helyi véleménypiac a megyei naplilap online kiadásának híradásai épül rá, miközben az itt felbukkanó pletykát és híresztelések gyakran minden alapot nélkülöznek jó indikátorai a helyieket érdeklő közéleti témák felbukkanásának.

Az építészeti és urbanisztikai témákkal kapcsolatos publikációk is online keresik olvasóikat; s bár ezek nem rendelkeznek a szakmán kívüli széles olvasótáborral, ebben az esetben is egy olyan kísérletekről beszélhetünk, amely a létező hivatalos (szakmai) nyilvánosság kereteit feszegeti. Az *Építészfórum*⁹⁰ elsőként lépett ki a konferenciák és tervbemutatók világából, szerzői gárdája egy újfajta urbanisztikai szemlélet elterjesztése mellett kötelezte el magát, amelynek meghatározó eleme a városi terekkel, épületekkel kapcsolatos, a szakmai kérdéseken túlmutató diszkuszió, közös gondolkodás. Az építészeti témájú oldalak közül tartalmi sokszínűségében kiemelkedik a Koós Miklós által üzemeltett gyűjtőblog, ami saját anyagai mellett a fontosabb építészeti és design témájú online írásokat szemlézi rendszeresen. Különösen izgalmasak azok a törekvések, amelyek egy épület, tér, városnegyed

⁹⁰ <http://www.epiteszforum.hu>

rekonstrukciójához vagy tervezési folyamatához kapcsolódnak, még akkor is, ha ezek a tervek virtuálisak is maradnak.⁹¹

A lokális kérdésekkel kapcsolatos civil aktivitást gyakran éri az a bíráló, hogy nem képes tartós és hatásos érdekképviseletre, csupán egyes konkrét ügyekben, alkalmilag tudja mozgósítani a városlakókat, ezt azonban inkább tulajdoníthatjuk a helyi politikai intézményrendszer diszfunkciójának, mint az aktivisták szervezetlenségének vagy a városlakók érdektelenségének. Az új technológiák használata, az interneten zajló kommunikáció a helyi szerveződések számára gyors információcserét tesz lehetővé, ami nemcsak a fontosnak vélt témák ébren tartását teszi lehetővé, hanem – ahogy arról már szó esett – a mozgósításában is új erőforrásokat jelenthet a civil szerveződések számára. Az internetes aktivizmus egyik meghatározó tulajdonsága, hogy viszonylag szűk aktív tagság a maga körül kialakított széles kapcsolati hálózatokon keresztül mobilizálja a vele szimpatizálókat, így könnyedén szervezhetőek meg spontán gyülekezés formái, a flashmobtól a demonstrációkon át az élőláncokig. Nem csupán a G8-ak elleni tüntetések SMS-ben szervezett csapatmozgásainak példájára gondolhatunk az internetes aktivizmus kapcsán: ma már találkozhatunk helyi példákkal is. A *Civilek a Mecsekért*⁹² mindössze két tucat aktivistája levelezőcsoportra épülő riadólánccal 24 óra alatt kétezer embert is képes volt az utcára vinni. Hírlevelei és információs portálja eredetileg kifejezetten a mecseki lokátorépítés elleni akciók megszervezését szolgálta, mára az oldal és a köréje szerveződő közösség egy sor környezeti kockázat, természetvédelmi ügy helyi képviselőjévé nőtte ki magát, miközben maga a szervezet alig növekedett. A lokátor ügyében tartott helyi népszavazás ügyében az érvénytelenség ellenére is sikeresen mozgósította a tiltakozókat (az ellemzők aránya meghaladta a 94%-ot), akcióik révén pedig sokak számára hiteles, de legalábbis nyilatkozatképes képviselőjévé vált az általa felkarolt ügyeknek.

⁹¹ Igen szimpatikus, bár sajnos számottevő visszhang nélküli vállalkozás volt a pécsi Balokány liget felújítási tervének bemutatása blogposztok formájában. <http://balokany.blogspot.com/>.

⁹² <http://cmm.hu/>

A helyblogok, lokális fórumok, internetes szerveződések széles skálájáról beszélhetünk a szubkulturális szórakozóhelyek webes megjelenésétől a kistelepülések életét bemutató oldalakig (lásd Cserépőfalu és Drávapiski egészen eltérő, blogposztokban követhető mindennapjait), amin keresztül tovább tárgyalhatnánk a térbeli kötődések megjelenését az új technológia tereiben, azonban egy másik irányból is közelíthetünk a kiinduló kérdéshez: milyen módon alakultak át a térbeli kötődések az új technológiai lehetőségek kapcsán?

A térképek természetesen a fizikai térbeli információk (pontok, helyek, területek és kötöttük levő kapcsolatok) mellett mindig is hordoztak egyéb, vizuálisan és verbálisan kódolt, szemantikai természetű elemeket (a terep tulajdonságait, a térképelem típusát, megnevezéseket és más deskripciókat), a digitalizálás azonban egy sor új lehetőséget nyitott meg a tér megjelenítésében. Ennek egyik legfontosabb eleme az interaktivitás, azaz a felhasználói döntések révén alakíthatók a térképek megjelenítési módjai. Kezdetben ez a léptékarány megváltoztatására korlátozódott, a több rétegből felépített térképek esetében azonban a megjelenített tartalmak köre is manipulálhatóvá vált, a térképek valóban testre szabhatók lettek. Az ilyen módon megalkotott egyéni térképek megoszthatók, tovább módosíthatók, összekapcsolhatók egyéb mediális tartalmakkal. A digitális térképek mára tehát valóban hipermédiává és az információ korábbi szerveződései (ontológiák, taxonómiák, katalógusok) mellett az egyik legdinamikusabban fejlődő információszervezési eszközzé váltak.

A térinformatikai alkalmazások napjainkban tapasztalható gyors terjedéséhez jelentősen hozzájárult az alapjukat képező térbeli információk kvázi ingyenessé válása. Az alaptérképekre épülve ugyanis nem csupán a megszokott, korábban elsősorban kereskedelmi, de egyre inkább ingyenes verzióban is elérhető térinformatikai szolgáltatások (útvonaltervezés, címkeresés, egyéni térképek készítése) vált lehetővé, hanem az alaptérképekre épülve új, innovatív felhasználási lehetőségek sora bontakozott ki. Az egyik legfontosabb globális webes térképszolgáltatás üzemeltetője, a Google az ingyenes térképszolgáltatás mellett maga

is létrehozott ilyen innovatív szolgáltatásokat,⁹³ emellett pedig ingyenessé tette az alaptérképekhez és az azt kezelő alkalmazáshoz való hozzáférést.

A központi térképszolgáltatások *mashup*jai⁹⁴ a legváltozatosabb adatokat illesztik az eredeti térképekhez, megtekinthetjük egyes, ma még főként észak-amerikai területek demográfia adatait, a lakók politikai elkötelezettségét, jövedelmi arányokat, bűnözési mutatókat az ezekre a célokra kialakított oldalakon. A publikus forrásokból származó adatok több helyen egybegyűjtve is böngészhetőek, az *Everyblock*⁹⁵ szolgáltatás jelenleg 16 amerikai nagyvárosról gyűjti információit, amit az általunk kiválasztott lakónegyed aloldalán jeleníthetünk meg. Segítségével tudomást szerezhetünk a rendőrségi jelentésekről, étteremellenőrzésekről, de megtekinthetjük az eladó ingatlanokat, az üzletek akcióit, olvashatjuk a helyi híreket. Az oldal használói által generált tartalom jelenleg még viszonylag szűk körű; fotók feltöltése mellett lehetőség van a szolgáltatók és kereskedők értékelésére, a felhasználók leírhatják az iskolákkal kapcsolatos véleményüket, vagy jelezhetik az őket zavaró közterületi problémákat.

A turisztikai felhasználás tekintetében az egyik legjobban sikerült innováció, Montréal 2006–2009 között működő (már nem frissülő) turisztikai portálja⁹⁶ nem a hagyományos értelemben vett mashup, de jól szemlélteti, hogy az információ térbeli szervezése milyen új utakat és lehetőségeket nyit meg a lokalitások bemutatása számára. A *MadeInMontreal* az interaktív várostérkép és turisztikai magazin kombinációja. Kezdőoldalon kiválaszthatjuk, hogy mivel is szeretnénk aznap foglalkozni, az oldal pedig bemutatja a preferenciáinknak megfelelő kínálatot; emellett az aktuális periódushoz kötődő tematikus írásokat olvashatunk, a helyi alkotók által készített videókat tekinthetünk meg, mindezekhez pedig egy-egy

⁹³ Street View (utcakép), Biking Directions (útvonaltervezés bicikliseknek), Latitude (helyzetmegosztás), Flue Shot Finder (influenza oltóanyagot forgalmazó patikák), Panoramio (természet- és városfotó gyűjtemény), Google Earth (virtuális földgömb).

⁹⁴ Több forrásból származó információt egy önálló szolgáltatássá rendező weboldal.

⁹⁵ <http://www.everyblock.com/>

⁹⁶ <http://www.madeinmtl.com/>

sétaajánlat kapcsolódik. Az oldal megvalósítása azért különleges, mert az információk térképalapú szervezése, sőt gyakran a turisztikai és üzleti célok is háttérben maradnak, az oldal viszont eközben sokféle módon bejárható marad.

A fenti két szolgáltatás csak korlátozott módon (az értékelésekre és a kommentárookra szorítkozva) nyújt lehetőséget a felhasználóknak a közreműködésre, más projektek éppen az általuk előállított tartalmakból építkeznek. A közösségi térképezés (community mapping) alapesetben magára a térképkészítésre irányul, miként az egyre használhatóbbá váló „nyílt forráskódú” *OpenStreetMap* térképszolgáltatása, de hasonló módon egy virtuális alkotóközösség munkájának eredményeit felmutató munka lehet a térképek annotációja (*WikiMappia*) vagy tartalmakkal való feltöltése. Önkéntes térképkészítők munkája nyomán kereshetünk Wi-Fi hálózatot valós időben, nézegethetünk streetart-alkotásokat, vagy kereshetünk adott helyhez kötődő zenei előadók között.

Magyarországon két nagyobb közösségi térképezési kísérlet is indult. A BME Média Oktatási és Kutató Központ egyik projektje⁹⁷, a *Jó-hely* abban nyújt segítséget, hogy éttermeket, szórakozóhelyeket, klubokat, üzleteket, kulturális intézményeket vagy éppen játszótereket fedezzünk fel a környezetünkben, amelyekről a felhasználók a helyek rögzítése és besorolása mellett rövid jellemzést is adhatnak. Hasonló elvre épül a *GeoSpace*, amely az előzőhöz képest több funkcióval bír, és alkalmas arra, hogy a felhasználók megismerhessék más felhasználók térképeit, nyomon követhessék egymás tevékenységét. A főként budapesti felhasználók körében népszerű „Jó-hely” találati változatosabbak, gazdagabb leírásokat tartalmaznak, a fővároson kívüli területeken viszont alig találhatók felvitt pontok. A *GeoSpace* a lelkes, de magányos térképezők alkalmazásának tűnik, itt az a kritikus tömeg hiányzik, amiktől valóban részletgazdag annotált várostérképek születnének. Mindazonáltal ezek a közösségi térképek még jelenlegi formájukban is hasznosabbak,

⁹⁷ <http://jo-hely.hu>

mint az önkormányzati honlapokon szereplő hivatalos térképek, melyek jó esetben is csak a nyomtatott térképekről megtudható információkat tartalmazzák.

A közösségi térképezés jövőjét azonban valószínűleg a kapcsolati hálózati oldalak tartózkodási hely alapú szolgáltatásai jelentik majd, melyben gyakran látogatott helyeinket ugyanúgy megoszthatjuk másokkal, mint kedvenc filmjeinket, zenekarainkat, könyveinket.

A térbeliségen alapuló információszerzés egy másik lehetőségét a múlt örökségének bemutatására irányuló törekvések jelzik. A térinformatikai rendszerekre épülő, vagy azokkal kiegészülő helyi archívumok túlmutatnak a digitalizáció feladatának elvégzésén, és újszerű bemutatási módokat tesznek lehetővé. Az első ilyen kísérlet a pittsburgh-i egyetemen zajlott, melynek teljes helytörténeti képanyagát a városrészek szerint rendezték.⁹⁸ Az úttörő jellegű projektnek voltak gyermekbetegségei, viszont, ha elég türelmesen böngészünk a képek között, valóban megtudhattuk, milyenek voltak az egykori utcák, terek, emberek. Az első hasonló hazai kísérlet a Tabán történeti képarchívuma,⁹⁹ ami három korszakra bontva mutatja be eredeti térképek alapján a településrészeiről készült fotókat. A térkép „utcáin sétálva” a képek eredeti készítési helyükre kattintva tekinthetjük meg a több, mint ezer képből álló gyűjteményt.

Ugyanakkor nem csak a képek, hanem sok százezer, a mai köz- és magángyűjteményekben lappangó tárgyi emlék ellátható földrajzi referenciákkal (alaprakcizok, tervek, festmények, képeslapok), amelyek az adott tér megismerését gazdagíthatják. A nyilvánosan megosztott, a hálózati közvagyon részé tett alkotások és dokumentumok a közösségi emlékezet újfajta hordozóivá válhatnak, amennyiben mindehhez innovatív bemutatásmód is társul. A közelmúlt egyik ilyen izgalmas kísérlete a *Fortepan*¹⁰⁰ gyűjtemény, a múlt század utcán talált privátképek egyre

⁹⁸ <http://digital.library.pitt.edu/d/documentingpitt>

⁹⁹ <http://hspartacus.hu/tabán>

¹⁰⁰ <http://fortepan.hu>

gyarapodó archívuma, jól példázza ezeket a prezentációs lehetőségeket. A pécsi kulturális főváros projekthez kapcsolódóan kevésbé látványos, de igen értékes közösségi archívumok jöttek létre részben civil kezdeményezések eredményeként. A városról szóló közösségi fotóblog, a *PécsU2*¹⁰¹ első kísérlet a városkép gazdag repertoárjának online bemutatására. Az eredetileg a közterek átalakulását és az év fontos eseményeit dokumentáló *Pécskép*¹⁰² pedig megteremtette az alapját egy sokféleképpen böngészhető képes várostörténeti gyűjteménynek.

A kulturális örökségünk térhez kapcsolódó tartalmai ma már egyszerűen megjeleníthetők a mobil eszközökön, nincs szükség speciálisan kifejlesztett, az augmentált valóság élményét létrehozó szoftverekre. A *Layar*¹⁰³ szolgáltatás a helymeghatározásra képes telefonunk kamerájának képére vetíti ki a kiválasztott adatbázisok rétegeit, így egy épületről nem csak annak elnevezését tudhatjuk meg, de elolvashatjuk annak történetét vagy leölthetünk ahhoz kapcsolódó médiatartalmakat. A *Toozla*¹⁰⁴ alkalmazás segítségével a városokban bolyongva meghallgathatjuk a hangos útikönyvek egyes helyekhez részleteit, vagy a városlakók hátrahagyott üzeneteit.

Azt láthatjuk tehát, hogy az új technológiák többféleképpen motiválhatják környezetünk újrafelfedezését, miközben bekapcsolódásra, részvételre ösztönöznek minket. A hálózati kommunikáció tematizációs technikái ráirányítják a helyi közösségek figyelmét azokra a közös ügyekre, amik helyi szereplők elfogultsága miatt egyoldalúan kerülnek bemutatásra, vagy az országos médiumok túlsúlyából fakadóan háttérbe szorulnak. Lassanként kialakulnak azoknak a helyi médiatereknek a körvonalai, amelyben a felhasználók is a diszkusszió résztvevőivé, esetleg társszerzőkké, civil aktivistákká válhatnak. A lokális ügyek melletti elkötelezettség pedig az együtt élő közösség társadalmi tőkéjének részét képezi (Wellman–Haase–Witte–Hampton 2002), így annak várható gyarapodása remélhetőleg hosszabb távon

¹⁰¹ <http://pecs2u.eu>

¹⁰² <http://pecskep.hu>

¹⁰³ <http://www.layar.com/>

¹⁰⁴ <http://toozla.com/>

nem csak a problémák megfogalmazását, hanem azok közös megoldását is elősegíti majd.

Míndeközben a térinformatikára és mobil kommunikációra épülő szolgáltatások is gazdagabbá teszik mindennapi környezetünket; nem csak abban működnek közre, hogy feltaláljuk magunkat a váratlan helyzetekben, hanem a szó szoros értelmében olvashatóvá teszik a teret, feltárják történetét és rejtett rétegeit. A tér tapasztalatát immár alakítják azok a társas hálózataink is, melyekben online vagyunk jelen. A hibriddé váló térben szétszórt jelentések sokfélék lehetnek, de az ezekkel kapcsolatos viszonyunkat és belevonódásunk mértékét továbbra is mi határozzuk meg.

Összegzés

A fejezetben tárgyalt példák természetesen nem alkalmasak arra, hogy a hálózati közösségek minden jellegzetességét szemléltessék, ahogy az elemzés sem meríti ki az etnográfiai megközelítésben rejlő összes lehetőséget. A témák és terek kiválasztása során arra törekedtem, hogy jól reprezentáljanak bizonyos közösségtípusokat, de egyúttal kellően összetettek is legyenek. A három elemzési példán keresztül az online szerveződő közösségek elemzésének három lehetséges módját kívántam szemléltetni, s mint azt már előrebocsátottam, a vizsgálódást egyik esetben sem tekintem befejezettnek és lezártnak.

A *Fotozz!* esetében az előzményeként szolgáló korábbi esettanulmányban a digitális fotográfiához, azon belül is a populáris fényképezéshez kapcsolódó beszédmódok elemzésére vállalkoztam, ebben a szövegrészben elsősorban az alkotóközösségeként működő szerveződés működésének dinamikáját kívántam megmutatni: miért csatlakoznak az érdeklődők, hogyan válnak taggá, milyen csoportokba szerveződnek, és miért távoznak idővel a közösségből. A *Fotozz!* egyetlen közös tevékenység, az értékelések készítése köré szerveződik, ez szolgáltatja

az oldallal kapcsolatos beszélgetések fő témáját, és ezt fedezhetjük fel a tagok közötti konfliktusok hátterében. Az eset ugyanakkor azt is jól szemlélteti, hogy az oldal aktív közreműködői nem egy nagy közösséget alkotnak, hanem a különböző fotográfiai alkotótechnikák, a kedvelt témák, és nem utolsósorban a tagok személyes hálózatai mentén hoznak létre elkülönült kis csoportokat. A megosztásra és véleménycserére épülő alkotóközösségek másutt is hasonlóképpen strukturálhatók, és a jellemző felhasználói magatartásokban is láthatunk párhuzamokat, itt igyekeztem a közösség egyedi sajátosságait (korai intézményesülés, viszonylag statikus működési keretek) is kiemelni.

A *Metnet* esetében egy tudásközösségről beszélhetünk, amely informális szerveződésű, alapját a személyes érdeklődés szolgáltatja, célja egy bizonyos terület nyilvánosságának megteremtése. A törzstagok identitáskonstrukciójában fontos szerepet tölt be az aktív részvétel, illetve a közös célokért folytatott kollektív erőfeszítések megtétele. A beszélgetésfolyam során azonban a szakértők a hazai és a külföldi meteorológiai szakirodalom beható ismeretétől tesznek tanúbizonyságot, de igen nagy számban vannak jelen „laikus” tagok is. A résztvevők az ajándékgazdaság elve alapján osztják meg egymással tudásukat, ebben az alkalmi önkéntes segítségnyújtás mellett szerepet játszik az is, hogy ki milyen módon vesz részt a közösség mindennapjaiban. Amíg a *Fotozz!* erőssége a változatlanóság, úgy a *Metnet*-nél a történetként is elbeszélhető folyamatos változás játszotta a főszerepet.

A helyhez kötött virtuális közösségeket vizsgáló szövegrész a tér szerepét áttekintő elméleti fejezet kiegészítéseként a lokális virtuális terepeket és platformokat tekintette át. A vizsgálat fő kérdésfeltevése az volt, hogy miként teremthetnek meg az új típusú térbeli kötődések a helyi nyilvánosság fórumain, a környezettel kapcsolatos diskurzusokon vagy épp innovatív szolgáltatásokon keresztül. E gyakorlatok részletes bemutatása és interpretálása elmarad, ezért nem tekinthető valódi etnográfiai kísérletnek, csak a kultúratudomány számára fontos potenciális kutatási téma rövid áttekintéséről van szó.

A fenti esettanulmányok célja az volt, hogy szemléltessék az etnográfiai megközelítés alkalmazhatóságát a hálózati kommunikáció és az online szerveződő közösségek jellegzetességeinek és működésének kutatásában. Az egyes közösségek kutatásában az etnográfiai módszerek kézenfekvőnek és adekvátnak tűnnek, de tere lehet az összehasonlító vizsgálatoknak is. Reményeim szerint ezeket a tapasztalatokat nem csak az etnográfusok, de más humán tudományok képviselői is felhasználhatják, találhatnak benne hasznos, továbbgondolható vagy éppen újabb kutatások során pontosításra szoruló meglátásokat.

ZÁRSZÓ

Az értekezés az új technológiák társadalmi kulturális hatásainak megismerésére irányuló etnográfiai megközelítés kereteit és lehetőségeit mutatta be, különös tekintettel a téma kutatásának kommunikációs- és médiatudományi összefüggéseire, valamint a kutatási programok egymást kiegészítő multidiszciplináris jellegzetességeire. Az írás áttekintést adott a korábbi kutatási előzményekből kibontakozó három fő megközelítésről (a média-, a virtuális- és a digitális etnográfiairól), majd felvázolta a hálózati közösségek etnográfiájának nevezett terület programját. Ezt követően a különböző technológiai terekkel és online közösségekkel foglalkozó társadalomtudományos diskurzus elemzésére került sor, az elméleti fejezeteket három empirikus elemzési példa egészítette ki.

A korábbi szakaszokban már megfogalmazott következtetések újbóli elisméltése helyett a zárszóban azzal a problémával szeretnék foglalkozni, ami az egész munka elkészítése során nehézséget okozott. Nevezetesen az elemzés szempontjából alapvető fontosságú kulcsfogalmak meghatározásáról van szó, mivel a bevett kifejezések problematikussá válnak, elbizonytalanodnak, amennyiben a hálózati kommunikáció közegében vizsgáljuk meg őket. Olyan teoretikus koncepciókat érintettek ebben, melyek régóta részei a társadalomtudományos vizsgálatoknak és teóriáknak, gazdag jelentéshálójával rendelkeznek a különböző tudományos (és hozzájuk kapcsolódó laikus) diskurzusokban, épp ezért felbukkanásuk az új technológiák kontextusában gyakran problémamentesnek tűnik.

A társadalomtudományok beszédmódjára mindig is jellemző volt, hogy az abban megjelenő fogalmak aluldetermináltak, hiszen ezeket az absztrakciókat nem konkrét jelenségeknek tekintjük, hanem olyan sajátos gondolati képződményeknek, amelyek a dolgok jelölésére, gondolati megragadására szolgálnak. Különösen jellemző ez az

antropológiára, melynek számos központi koncepciója (a kultúra, a szimbólum, a rítus) valójában csak a konkrét elemzések kontextusában tesz szert határozottabb definícióra, a tudományterület pedig az egyes irányzatok fogalomhasználatában tetten érhető különbségeket igen plurális módon kezeli.

Az értekezésben magam is ezt a megengedőbb vagy lazább fogalomhasználatot követtem, mely a terminusokra elsősorban az elemzés eszközeiként tekint. Ugyanakkor azt gondolom, hogy az utóbbi időben olyan feszültségek keletkeztek bizonyos fogalmak hagyományos és új, illetve általános és partikuláris értelmezései között, ami mindenképpen szükségessé teszi ezeknek a fogalmaknak az újraértelmezését. Ennek a feladatnak az elvégzésére az értekezés nem vállalkozhatott, hiszen egy ilyen mélyebb, részben tudásszociológiai és tudományfilozófiai elemzés elvégzése meghaladja a szerző kompetenciáját.

Az értekezés zárásában ezeket az írás során előkerülő fogalmi dilemmákat szeretném ismételtén áttekinteni, kitérve azok lehetséges feloldására, mert úgy gondolom, hogy, ha megnyugtató tisztázásuk nem is lehetséges, a felmutatásuk hasznos lehet a további kutatások számára is.

tér és lokálitás

Miként az Wolfgang Welsch (2000) remek elemzéséből kiderül, a virtuális tér nem tekinthető a szó megszokott filozófiai értelmezései szerint virtuálisnak (azaz nem látszat, tükörkép vagy alternatív valóság), bár kétségtelenül nehezen értelmezhető kizárólag a valós térhez kapcsolódó tapasztalatok alapján. A kibertér esetében a térbeliség sokféle dimenziójáról beszélhetünk: fizikai értelemben az adott infrastruktúra vagy a tartalom helyére, esetleg térbeli kontextusára vonatkozóan; metaforikusan a mozgáshoz/szállításhoz, nyilvános terekhez és egyéb térkonceptiókhoz kapcsolódó értelmezések kiterjesztésével, végül, mint a mindennapi tapasztalatok szempontjából fontos közösségi terekről, virtuális szomszédságokról, médiaterről.

A tér a fenti esetek mindegyikében társadalmilag konstruált és meghatározott, ráadásul a tér termelésének ugyanazon logikája hatja át a virtuális és valóságos tereket. A kettő közötti distinkció jelentősége ugyan megmarad, de többé már nem tűnik indokolhatónak a virtuális helyek és a lokáltság szembeállítása. A virtuális helyek éppúgy idegenek és ismerősök találkozási pontjai, az ott zajló társas interakció világa épp annyira valóságos lehet, mint a fizikai helyek esetében. Az új technológiai tereket tehát nem az „általánosított máshollét” Meyrowitz-i kategóriája mentén lenne szerencsés értelmezni, hanem éppen ellenkezőleg, az ottlét (*being there*), a valahová tartozás (*sense of belonging*) és a tér megtapasztalása (*sense of place*) mentén.

A mobil információs technológiák egy újabb ponton alakítják át a virtuális tér és fizikai tér kapcsolatát, a fizikai és a virtuális tér összekapcsolásával lehetőséget teremtenek hibrid terek létrejöttére (a helymeghatározás és a helyzetmegosztás, valamint az állandó internetkapcsolat révén). Ezek az új alkalmazások tovább formálják a jelenlét és részvétel kategóriáit, következésképpen hatással vannak a tér megtapasztalásának módjaira is, amelyet természetesen az interneten túl más hálózat-alapú technológiák is alakítanak. Másrészt maguk a fizikai helyek sem maradnak érintetlenül ebben a folyamatban, egyre inkább arról beszélhetünk, hogy a virtuális tér kiegészíti, átszövi, átalakítja a fizikai teret.

közösség

Az on-line szerveződő csoportokra a hagyományos közösségfelfogások (Ferdinand Tönnies *Gemeinschaft* fogalmától Benedikt Anderson *elképzelte közösségéig*) csak részben érvényesek. Ezek a csoportok valójában csak annyiban tekinthetők érték-, norma-, és értelmezési közösségként, amennyiben a csoport működéséhez a tagoknak el kell fogadniuk egy bizonyos minimális konszenzust, be kell tartaniuk az alapvető szabályokat, és hasonló felkészültséggel kell rendelkezniük. Az online szerveződő közösségekkel kapcsolatos vita fókuszában az állt, hogy az „virtuális közösségek” rendelkezhetnek-e a fizikai valóságban létező közösség jellemzőivel. Az ellenzők legfontosabb érve a közösségek gyakran változó tagsága,

túlságosan elasztikus normái és szabályai, illetve az érzelmi kötelek bizonytalan jelenléte voltak, a virtuális közösségek valódisága mellett érvelők pedig arra hivatkoztak, hogy a közösségi élményre a valós életben is kapcsolati hálózatokon keresztül teszünk szert, így az online interakció egyszerűen kiegészíti az offline tevékenységeket.

Egyfelől hasznos lehet annak a meghatározása, hogy ezek a csoportok a „valós” közösségek milyen aspektusaival rendelkeznek (hierarchia, csoportdinamika, szimbolizáció), és ezek a jellemzők milyen keretek között érvényesek. Épp ezért tűnt szükségesnek az on-line szerveződő csoportok tipologizálására a tagok motivációja, a kapcsolatok intenzitása és erőssége, a csatlakozás és tagság szimbolikus jellegzetességei és időbeli tartalma, a felkészültség jelentősége alapján. Ebben az irányban történtek már tipologizációs kísérletek, a leírások és definíciós próbálkozások azonban korántsem tekinthetők teljesnek. Az értekezés egy képlékeny, de használható tipológiát kínált az on-line szerveződő csoportok és közösségek áttekintésére, ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy a különböző ideáltipikus formák a valóságban nem különíthetők el egymástól.

identitás

A nyolcvanas évek elején megjelenő posztmodern identitáselméletek látszólag jól körülírják az információs korszak emberének töredezett, szerepjátékkal és különböző identitások elemeinek vegyítésével jellemezhető identitás-konstrukciós eljárásait. Az online identitás mindig szituatív, azaz az adott kommunikációs helyzet és az aktuális színtér függvénye, így előfordulhat, hogy egyszerre több online identitást is használunk, néha éppen a „valódi” elrejtésének szándékával. A lecserélhető, csak bizonyos időtartamokban létező képernyő-identitás lehetősége mindenképpen kulturális újdonságnak számít, ami fellazítja a társadalmi csoporthoz tartozás hagyományos kereteit (etnikai és kulturális identitás, gender stb.).

Ugyanakkor ezzel ellentétes tendenciák is megfigyelhetők az online szerveződésekben. A hálózati kommunikációban való részvétel valóban teret nyit az identitással való kísérletezésnek, az esetek többségében azonban inkább a személyiség különböző vetületeivel való játékról beszélhetünk. A tartós részvétel kiköveteli a nyilvánosan megjelenített önképpel kapcsolatos konzekvens viselkedést. Akkor lehet valaki hiteles online személyiség, ha az adott szintéren képes megőrizni a megnyilvánulásai és cselekedeti között összhangot.

Az online identitás egyik sajátossága, hogy annak megalkotása mediatizált keretben zajlik, a folyamat eszközeiben korlátozott és műfajilag is meghatározott, ami átgondoltabb reakciókra ösztönöz, tudatosabb választásokra készítet bennünket. Mindenképpen reflexív pozíciót foglalunk el ebben a folyamatban, ami tulajdonképpen az énkép megalkotására irányul és különböző választásokban nyilvánul meg. Az új technológiák közegében egyre nehezebb szétválasztani az identitást, mint személyes én-azonosság tudatot, az ennek a kifejezését szolgáló reprezentációktól. Úgy gondolom, ez vezet ahhoz, hogy az identitást „töredezettnek”, „decentralizáltnak” vagy éppen „megsokszorozódottnak” lássuk, miközben a konkrét tapasztalatok nem feltétlenül erre utalnak. Az online színterek résztvevői látványos identitásmunkát végeznek, melyben megfigyelhető az egyes képernyő-identitások gondos megformálása és belső koherenciájának megteremtése. Ennek egyik oka éppen az, hogy nem lehetünk biztosak abban, hogy részvételünket éppen kik követik nyomon, de ez már a következő fogalompárhoz vezet minket.

privát/nyilvános

A számítógépes hálózatok elterjedésével kapcsolatos várakozások gyakran kapcsolták egybe az internet széles körű elterjedését és a személyes (alkotói és felhasználói) szabadság kiterjesztését, ezen keresztül pedig a privát szféra jelentőségének növekedéséről beszéltek. Ezekben az elképzelésekben az internet gyakran a nyilvánosság új formájaként jelenik meg, melybe belépve bárki részt vehet a társadalmi vitákban, véleményformáló diskurzusokban. Mások éppen a privát szféra

elvéstése miatt aggódtak, hiszen a nyilvánosság egyben a megfigyelhetőség lehetőségét is magában hordozza, a korlátlan betekinthezőség az intimitás elvéstését is jelentheti. Ma már világos, hogy a várakozások csak részben teljesültek, így az internet önmagában nem vált egy általánosan működő demokrácia gépezetté, és privát szféra védelmére is kialakultak a megfelelő gyakorlatok.

Ennél jóval kevesebb figyelmet kap az, hogy a mindennapok részévé váló hálózati aktivitás hogyan terjeszti ki a privát szféra határait. A hosszú távú on-line részvétel bizonyos közösségekben az otthonosság érzetét kelti, az itt megszerzett társadalmi kapcsolatok helytől és időbeosztástól függetlenül ápolhatók, a rendszeresen látogatott virtuális helyek pedig idővel saját személyes környezetünk részévé válnak. Ehhez hasonló jelenséget a lokális közösségek szerveződésénél is megfigyelhetünk, különösen a kisebb közösségek (falvak, kisvárosok) tagjai alakíthatnak ki egyes virtuális helyekhez (weboldalakhoz, fórumokhoz, blogokhoz) kapcsolódóan szorosabb és sűrűbben szőtt kommunikációs kapcsolathálókat. Ezek a mikroközösségek a helyi nyilvánosság valódi fórumait működtethetik, amennyiben hosszú távon képesek a helyi kérdések és érdekek artikulációjára, a közélet tematizációjára.

Az gondolom, hogy a közösségi hálózat oldalak korában a privát és a nyilvános határainak szüntelen újradefiniálásával van dolgunk, egyszerre találkozhatunk a kettő szétválasztására irányuló törekvésekkel és ismétlődő határátlépési kísérletekkel. Az új közösségi platformok, szociális szoftverek valóban ennek a határkialakítási gyakorlatnak a még kialakulóban levő rendszerei, melynek értelemszerűen megvannak a jóindulatú és rosszakaratú hackerei is. Mindazonáltal nem látszik olyan út, amely visszavezetne a privát és a publikus egyértelmű és szilárd szétválasztásán alapuló társadalmi nyilvánossághoz.

tudás, ismeret, információ

A fiatalabb korosztályok körében meghatározó információforrásként jelenik meg az internet, olyannyira, hogy – Castells médiára vonatkozó tézisét parafrázálva –, ami

nem jelenik meg a hálózaton, az nem is létezik. Az interneten közzétett „tények” többségének helytállóságát már nem ellenőrzi szakmai közösség, formális szerkesztőség, minden látogató saját kockázatára értelmezi a fellelhető információt. A későmodernitás kockázat-társadalmában az ismeretek elbizonytalanodása természetesen nem csupán a világháló sajátja, napjainkban sok szó esik az ismeretek hitelesítését ellátó korábbi intézmények (egyetemek, intézetek, akadémiák) szerepének csökkenéséről a globális információáramlásban. A hálózaton található ismereteket a folyamatos bővülése ellenére már csak az egymásnak ellentmondó tartalmak közötti inkoherencia miatt sem válhatnak az ismeretek rendszerezett tárházává. A kérdés tehát ebben az összefüggésben az, hogy milyen új kognitív készségek, stratégiák szükségesek az eredményes ismeretszerzéshez. De másként is feltehetjük a kérdést, a hagyományos tudástermelő intézményeknek miként kell úgy átalakulniuk, hogy kiaknázzák a hálózat által adott nyilvánosságot, a gyors információszerzés és közlés lehetőségét, az új didaktikai eszközöket. A kérdéskör természetesen rendkívül összetett, ezért csak egy, az értekezés szempontjából releváns aspektust ragadnék, ahol ez a két szempont összekapcsolható.

A hálózati kommunikáció etnográfijában szükségszerűen részt kell kapnia a hálózati közösségekben megjelenő helyi tudás (*local knowledge*) termelésére vonatkozó vizsgálatoknak is. A hálózati közegben való jártasság ugyanis elsősorban nem az explicit tanulás, hanem az on-line jelenlét során megszerzett tapasztalatok folyamatos egymásra rétegződése során jön létre. Bizonyos értelemben tehát minden online szerveződő közösség gyakorlati részvételen alapuló tanuló közösség (*community of practice*), amely működése során erőforrásokat teremt és oszt meg a tagjai között, és az ismeretek helytállóságát maguk a tagok ellenőrzik. A kevésbé szoros kapcsolatokra épülő tudás-közösségek esetében azonban egy érdekes jelenség figyelhető meg: a sok aktív felhasználó (*knowledge crowds*) részvétele nyomán kialakuló kollektív tudáskészletek a gyakorlatban olyan problémák megoldásában is hasznosnak bizonyulnak, melyeket az intézményes rendszerek jellegükből fakadóan

nem képesek hasonló hatékonysággal kezelni (ennek legegyszerűbb példáját képezik az internetes keresés technológiái, és a különböző értékelő- és ajánlórendszerek).

Mindezekből úgy tűnik, hogy a tudás termelésének és ellenőrzésének eszközei megteremthetők az új technológiai környezetben is, amennyiben az valamilyen közösségi kontroll alatt áll. A tudás társadalmi legitimitását hagyományosan megteremtő intézmények képviselőinek, amennyiben nem akarnak teljesen kívülállók és tétlen szemlélők lenni, be kell fogadniuk a tudástermelés és megosztás új módozatait, akkor is, ha ez óhatatlanul érdeksérelmekkel és konfliktusokkal jár majd. Mindennek vannak már jelei (egyetemi előadások videóinak hálózati, jelenlét a virtuális világokban, online kutatói hálózatok, peer review, tudományos blogok), és ez, véleményem szerint, sokkal inkább képes a tudástársadalom megteremtésére, mint a legjobb kormányzati és szövetségi stratégiák.

kultúra

Amikor korábban a lokalitás, a közösség, az identitás alakváltozásáról esett szó, akkor tulajdonképpen a kultúráról is beszéltünk. A fentiekből, és reményeim szerint az írás egyéb szakaszaiból is, az derült ki, hogy az olyan kifejezések, mint a „kiberkultúra”, a „hálózati kultúra” értelmüket veszítették, az új technológiák a társas gyakorlatok minden területét átszövik, és azok életére is hatással van, akik maguk nem akarnak, vagy nem tudnak az új kommunikációs tér résztvevői válni. Hasonló okokból lehetlenné vált a kultúra naturalizált és esszencialista szemlélete; a kultúra mediatizációja és a globális kulturális kölcsönhatások nem hagyják érintetlenül a legelszigeteltebb közösségek mindennapjait sem. A kultúra teremtésében és termelésében alapvető jelentőségre tettek szert a hálózatok és technológiai eszközök, ugyanakkor mégsem beszélhetünk a lokális kultúrák végéről. Ahogy minden bizonnyal megmarad a valós helyekhez való kötődésünk, úgy a közösségi gyakorlatok által megtestesített hagyományok és normák is fennmaradnak, hozzáidomulva a változó mediális környezethez, miként az már többször is lejátszódott a történelem során. Ennek az átalakulásnak a kezdetén járunk, éppen csak

elkezdünk megismerkedni a természetét, és felmérni várható következményeit. A kulturális szimbólumok, rendszerek és intézmények megváltozhatnak, de életünket továbbra is ezek határozzák meg.

BIBLIOGRÁFIA

Albert Fruzsina – Dávid Beáta – Molnár Szilárd: (2007) Az internethasználat és a társadalmi tőke időbeni alakulása Magyarországon. In *Szociológiai Szemle*. 2007/3–4, 93–114.

Appadurai, Arjun (2001) A lokalitás teremtése. In *Regio* 12.(3), 3-31.

Appadurai, Arjun (2008) Különválások és különbségek a globális kulturális gazdaságban. In: Niedermüller Péter (szerk.): *Sokféle modernitás*. Budapest Nyitott könyv - L'Harmattan, 238-261.

Atkinson, Paul (1990) *The Ethnographic Imagination: Textual Constructions of Reality*, Routledge, London-New York.

Bárány Tibor – Rónai András (szerk.) (2008) *Az olvasó lázadása? Kritika, vita, internet*. Pozsony: Kalligram–JAK.

Barlow, John Perry (1994) Cyberspace *Függetlenségi Nyilatkozat*. In *Replika* 26, (1997 július), 165-166.

Batty, Michael (1997) Virtual Geography. In *Futures*, 29(4-5), 337-352.

Bay, Hakim (2009) Az Ideiglenes Autonóm Terület. In *Helikon Irodalomtudományi Szemle*, 2008/4, 396-417.

Bell, Daniel (2001) Az információs társadalom társas keretrendszere. In *Információs társadalom* 1(1), 3-33.

Bell, David (2001) *Introduction to Cybercultures*. London: Routledge 113-136.

Benedikt, Michael (szerk.) (1991) *Cyberspace: First steps*. Cambridge (Mass): MIT Press

Benwell, Bethnan.-- Stokoe, Elizabeth (2006) *Discourse and Identity*. Edinburgh. Edinburgh University Press.

Bernát Anikó - Fábrián Zoltán - Galács Anna - Ságvári Bence (2008) Esély és digitális írástudás: médiafogyasztási- és digitális eszközhasználati státusz-csoportok Magyarországon In *Információs társadalom* 8 (2), 110-133.

Bodó Balázs – Szakadát István (2007) Hálózati kooperáció gazdaságtana. In S.Nagy Katalin (szerk.): *Szociológia – közgazdászoknak*. Budapest: Typotex.

Bodó Balázs (2006) 50bri J65k4 |)9!t41: A kulturális hiánygazdaság felszámolása. In *Café Babel*. 15.(53) 33-43.

Bodoky Tamás (2007) Nincs tévém, nem olvasok papírújságot - Az online hírfogyasztók különös médiamixe. In *Médiakutató*. 2007. nyár, 97-120.

Boeder, Pieter (2005) Habermas's heritage: The future of the public sphere in the network society. In *First Monday* vol. 10. no.9. <http://firstmonday.org/htbin/cgiwrap/bin/ojs/index.php/fm/article/view/1280/1200> (letöltve 2010 11. 29.)

- Boellstorff, Tom (2008) *Coming of Age in Second Life: An Anthropologist Explores the Virtually Human*. Princeton: *Princeton University Press*
- Bourdieu, Pierre (1982) „A fénykép társadalmi definíciója”, In Horányi Özséb (szerk.): *A sokarcú kép*. Budapest: Tömegkommunikáció Kutatóközpont, 250-308.
- Bovee, Nicolas - Cvitkovic, Robert (2010). Anonymity in Computer-Mediated Communication in Japanese and Western Contexts. In *Cyber University Bulletin*, 2, 41-52.
- Boyd, Danah – Ellison, Nicole (2007). „Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship." *Journal of Computer-Mediated Communication*, vol. 13 no 1. 210-230.
- Boyd, Danah (2008). How Can Qualitative Internet Researchers Define the Boundaries of Their Projects: A Response to Christine Hine. In Annette Markham - Nancy Baym (szerk.) *Internet Inquiry: Conversations About Method* Los Angeles: Sage, 26-32.
- Boyd, Danah. (2007) Why Youth (Heart) Social Network Sites: The Role of Networked Publics in Teenage Social Life. David Buckingham (szerk.): *MacArthur Foundation Series on Digital Learning – Youth, Identity, and Digital Media Volume*. Cambridge, MA: MIT Press. 119-142.
- Boyd, Josh (2002) In Community We Trust: Online Security Communication at eBay. In *Journal of Computer-Mediated Communication*, vol 7 no. 3. <http://jcmc.indiana.edu/vol7/issue3/boyd.html> (Letöltve 2010. 10. 21.)
- Bruce Manson (1999) „Issues in Virtual Ethnography” In *Ethnographic Studies in Real and Virtual Environments: Inhabited Information Spaces and Connected Communities*. K. Buckner (szerk.). Edinburgh: Queen Margaret College, 61-69.
- Bruns, Axel (2008a). *Blogs, Wikipedia, Second Life, and Beyond: From Production to Producership*. Digital Formations. New York: Peter Lang.
- Bruns, Axel (2008b) Life beyond the Public Sphere: Towards a Networked Model for Political Deliberation." In *Information Polity* vol. 13. nos. 1-2 65-79.
- Campanella, Thomas J. (2004) Webcameras and the Telepresent Landscape." In Stephen Graham (szerk.) *The Cybercities Reader*. Routledge 57-63.
- Carey, James W. (2003) A kommunikáció rituális megközelítése. In Fábri György – Kondor Zsuzsanna (szerk.) *Az információs társadalom és a kommunikációtechnológia elméletei és kulcsfogalmai*. Budapest: Századvég, 2003, 252-270.
- Caroline Haythornthwaite (2009) Online Knowledge Crowds and Communities (kézirat) https://www.ideals.illinois.edu/bitstream/handle/2142/14198/Online%20Knowledge%20Crowds%20and%20Communities_Reno_2009.pdf?sequence=2 (letöltve 2010. 04. 10.)
- Castells, Manuel (2005) *Az információ kora. Gazdaság, társadalom, kultúra. A hálózati társadalom kialakulása* (I. köt.) Budapest: Gondolat – Infonia.
- Castells, Manuel (2006) *Az információ kora. Gazdaság, társadalom, kultúra. Az identitás hatalma* (II. köt.)

Budapest: Gondolat – Infonia.

Castells, Manuel (2007) *Az információ kora. Gazdaság, társadalom, kultúra. Az évezred vége* (III. köt.) Budapest: Gondolat – Infonia.

Clifford, James (1999) „Bevezetés: Részleges igazságok” In *Helikon* LXV évf., (1999/4), 494-513.

Critical Art Ensemble (1997) Utópista ígéretek - hálózati tények. In Ivacs Ágnes - Sugár János (szerk.) *Buldózer: Médiaelméleti antológia*, Budapest: Media Research Alapítvány. 101-104.

Csepli György - Prazsák Gergő (2010) *Örök visszatérés? Társadalom az információs korban* Budapest: Jászöveg.

Csigó Péter (2009) *A konvergens televíziózás. Web, tv, közösség*. Budapest: L'Harmattan.

de Sousa e Silva, Andriana (2010) A kibertől a hibridig. Mobiltechnológiák, mint a hibrid tér interfészei. In Szijártó Zsolt (szerk.) *Köz/tér. Fogalmak, nézőpontok, megközelítések*. Budapest-Pécs: Gondolat-PTE Kommunikációs- és Médiatudományi Tanszék, 253-273

Deleuze, Gilles – Guattari, Felix (1996) *Rizóma*. In *Ex-Symposion* nos. 15-16., 1-17.

Dessewffy Tibor – Galács Anna (2003) „A dolgok új rendje’ – Technológiai diffúzió és társadalmi változás.”, In Dessewffy Tibor – Z. Karvalics László (szerk.): *Internet.hu – a magyar társadalom digitális gyorsfényképe*. Budapest: Aula. 31-60.

Diane M. Nelson: “Maya Hackers and the cyberspatialized Nation-State: Modernity, Ethnonostalgia, and a lizard Queen in Guatemala”, *Cultural Anthropology*, 1996., 11.(3.) 238-308.

Dicks, Bella – Mason, Bruce – Coffey, Amanda – Atkinson, Paul (2005) *Qualitative research and hypermedia: Ethnography for the digital age*. London: Sage.

DiMaggio, Paul - Hargittai Eszter – Neuman, W. Russell – Robinson, John P. (2001) Social Implications of the Internet. In *Annual Review of Sociology* vol. 27, 307-336

Dodge, Martin – Kitchin, Rob (2000) *Mapping Cyberspace*. Routledge, London.

Dominick, Joseph R. (1999). Who do you think you are? Personal home pages and self-presentation on the world wide web. *Journalism Quarterly*, 76(4), 646-658.

Domschitz Mátyás – Hamp Gábor (2007) A szinterről. In Horányi Özséb (szerk.) *Tanulmányok a participációról*. Budapest: Typotex.

Donath, Judith S. (1998) Identity and Deception in the Virtual Community. In Peter Kollock – Mark A. Smith (szerk.) *Communities in Cyberspace*. University of California, 76-104.

Donna J. Haraway: Kiborg kiáltvány: tudomány, technika és szocialista feminizmus az 1980-as években. *Replika*, 51–52. (2005. november), 107–139

Dyson, Esther – Gilder, George – Keyworth, George – Toffler, Alvin (Progress and Freedom Foundation)

- (1997) A kibertér és az amerikai álom: Magna Charta a tudás korához. In *Replika* 26. (1997. július), 149-163.
- Éber Márk Áron (2008): *Túl az élménytársadalmon? Avagy az élménytársadalom másfél évtizede.* Szociológiai Szemle 18(1), 78–105
- Eriksen, Thomas Hylland (2006) *Kis helyek – nagy témák.* Budapest: Gondolat.
- Escobar, Arturo (1994) Welcome to Cyberia In *Current Anthropology.* 35 (3), 212-231
- Featherstone, Mike – Burrows, Roger (1995) Cultures of Technoical Embodiment. In Mike Featherstone – Roger Burrows (szerk.) *Cyberspace/cyberbodies/cyberpunk: cultures of technological embodiment.* Sage: London. 1-19.
- Galács Anna (szerk) (2007) *A digitális jövő térképe. A magyar társadalom és az internet.* Budapest: Ithaka.
- Galston, William A. (2000) Does the Internet Strengthen Community? Some Some Speculations in Search of Evidence. In *National Civic Review.* 89 (3), 193-202.
- Garnham, Nicholas (2004). „Information Society” as Theory or Ideology. In Frank Webster - Basil Dimitriou (szerk.), *Manuel Castells, Volume III.* London: Sage Publications, 185-196
- Geertz, Clifford (1994) *Az értelmezés hatalma.* Budapest, Századvég.
- Gelléri Gábor (2001) A világháló antropológiai kutatása: elmélet és gyakorlat. (szakdolgozat) ELTE BTK Kulturális Antropológia Tanszék. http://www.iszolda.hu/mese/bagoly_mondja_doga/szakdoga.html (Letöltve 2010. 04.10.)
- Gelléri Gábor (2001) Mit keres az antropológia a cyberben - és a cyber az antropológiában? In *Tabula.* 4. 2001/2., 270-286.
- George E. Marcus (1995) Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography In *Annual Review of Anthropology.* Vol. 24, (1995), 95-117
- Gerbner, George (2000) *A média rejtett üzenete.* Budapest, Osiris Könyvkiadó
- Gerencsér Diána (2009) Lost in Yaoland. Antropológiai vizsgálatok egy internetes rajongói közösségtől. In *Tabula* vol. 12. no. 1, 95-119.
- Gibson, William (2005) *Trendvadász.* Budapest: Magyar Könyvklub.
- Goffmann, Erving (1981) *A hétköznapi élet szociálpszichológiája.* Budapest: Gondolat.
- Graham, Stephen (2004): Introduction: From dreams of transcendence to remediation of urban life. In Stephen Graham (szerk.) *The Cybercities Reader.* Routledge; 1-31.
- Gumpert, Gary – Susan Drucker (2008) Communicative City. In *International Communication Gazette.* 70 (3-4), 195-208

György Péter (2002) *Memex. A könyvbezárt tudás sorsa a 21. században*, Budapest: Magvető.

Habermas, Jürgen (2006) Political Communication in Media Society: Does Democracy Still Enjoy an Epistemic Dimension? The Impact of Normative Theory on Empirical Research. In *Communication Theory* 16 (4), 411-426.

Halácsy Péter - Vályi Gábor - Barry Wellman (szerk.) (2007): *Hatalom a Mobiltömegek kezében*. Budapest: Typotex.

Hall, Stuart (2002) Kódolás, dekódolás. In. Bókay Antal - Vilček Béla - Szamosi Gertrúd - Sári László (szerk.) *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. Budapest, Osiris, 426-433.

Hampton, Keith – Gupta, Neeti (2008) Community and Social Interaction in the Wireless City: Wi-Fi use in Public and Semi-Public Spaces. In *New Media & Society* 10(6), 831-850.

Hannerz, Ulf (1992) *Cultural Complexity. Studies in the Social Organization of Meaning*. New York: Columbia University Press

Hansen, Khjell (1997) Protesting Against Consequences of Welfare. In *Replika*. 1997 Special Issue, 157-170

Harasim, Linda M. (1993) Networkds: Networks as Social Space. In Linda Harasim (szerk.) *Global Networks*. Cambridge, Mass: MIT Press, 15-34.

Haraway, Donna J. (2005): Kiborg kialtvány: tudomány, technika és szocialista feminizmus az 1980-as években In *Replika* 51-52. szám, 107-139.

Hargittai Eszter (2002) Second-Level Digital Divide: Differences in People's Online Skills In *First Monday*, volume 7, number 4.
http://firstmonday.org/issues/issue7_4/hargittai/index.html (letöltve 2010. 11. 29.)

Haythornthwaite, Caroline (2005) Social networks and Internet connectivity effects. In *Information, Communication & Society*, Vol. 8, No. 2. 125–147.

Haythornthwaite, Caroline (2009) Online Knowledge Crowds and Communities (kézirat)

Heller Mária – Rényi Ágnes (2002) A nyilvánosság kommunikációelméleti megközelítéseiről. In. Horányi Özséb (szerk.): *Kommunikáció II. A kommunikáció világa*. Budapest: General Press, 231-255.

Herbert Hrachovec, „Közvetett-közvetített jelenlét”, lásd Nyíri Kristóf (szerk.), *Mobilközösség – mobil-megismerés*, 115–125.

Hine, Christine (2000) *Virtual Ethnography*, London: Sage

Hine, Christine (szerk.) (2005) *Virtual Methods: Issues in Social Research on the Internet.*, New York: Berg.

Horányi Özséb (1997) Az információs társadalom koncepciójától az információ kultúrája felé. In *Európai*

Szemmel, 1997/1., 12–27.

Hrachovec, Herbert (2002), *Közvetett-közvetített jelenlét*, lásd Nyíri Kristóf (szerk.), *Mobilközösség – mobil- megismerés*, Budapest: MTA – T-Mobile: 115–125.

Hymes, Dell: „A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatásának vizsgálata” in Pléh-Síklaki-Terestyéni szerk.: *Nyelv, cselekvés, kommunikáció*. Budapest: Osiris, 458-495.

Innis, Harold A. (2002). *A sajtó- a 20. század gazdaságtörténetének mellőzött szereplője*. Budapest: Infonia-Aula, 2002.

Ivacs Ágnes - Sugár János (szerk.) (1997) *Buldózer: Médiaelméleti antológia*, Budapest: Media Research Alapítvány.

Jakobi Ákos (2007) Hagyományos és új területi különbségek az információs társadalomban (ELTE Földrajzi doktori iskola, doktori értekezés) http://teo.elte.hu/~doktor/ertekezes2007/jakobi_a.pdf (letöltve 2010. 07. 28.)

Jameson, Fredric (1997) *A posztmodern, avagy a késői kapitalizmus kulturális logikája*. Budapest: Jósöveg

Jenkins, Henry (2006) *Convergence Culture: Where old and new media collide*. New York: New York University Press.

Johnstone, Mike (2006) Great Photographers of the Internet. (online publikáció) <http://theonlinephotographer.blogspot.com/2006/06/great-photographers-on-internet.html>

Jones, Quentin (1997), Virtual-Communities, Virtual Settlements & Cyber-Archaeology: A Theoretical Outline. In *Journal of Computer-Mediated Communication*, 3.

Kiss Balázs - Boda Zsolt (2005) *Politika az interneten* Budapest: Századvég, 2005.

Kollock, Peter - Smith, Marc (1996) Managing the virtual commons: Cooperation and conflict in computer communities. In S. Herring (ed). *Computer-Mediated Communication: Linguistic, Social and Cross-Cultural Perspectives*. Amsterdam. John Benjamins, 109-128.

Kömlödi Ferenc (1999) *Fénykatedrális: technokultúra 2001*. Budapest: Kávé Kiadó.

Kraut, Robert E. - Patterson, Michael - Lundmark, Vicki - Kiesler, Sarah - Mukhopadhyay, Tridas. - Scherlis, William (1998) Internet paradox: A social technology that reduces social involvement and psychological well-being? In *American Psychologist*. 53(9), 1017-1032.

Kumin Ferenc (2001) Az on-line Baja. Egy város felfedezi magát az Interneten. In *Médiakutató* 2001 tél, 131-145.

Latour, Bruno (1999) *Sohasem voltunk modernek*. Budapest: Osiris-Gond.

Lefebvre, Henri (1991): *The Production of Space*. Oxford, Blackwell Publisher.

Lessig, Lawrence (2005): *Szabad Kultúra: A kreativitás természete es jövője*. Bp: Kiskapu.

- Lévy, Pierre (1997) *Collective Intelligence: Mankind's Emerging World in Cyberspace*. Cambridge, MA: Perseus.
- Lovink, Geert (2004) The Rise and the Fall of the Digital City Metaphor and Community in 1990s Amsterdam. In Stephen Graham (szerk.) *The Cybercities Reader*. Routledge, 371-376.
- Lovink, Geert – Riemens Patricia (2000) Amsterdam Public Digital Culture 2000 (online publikáció) <http://reinder.rustema.nl/dds/lovink/digitalculture2000.html> (letöltve 2010. 12. 10.)
- Manovich, Lev (2001) *The Language of New Media*. MIT Press: Cambridge.
- Manovich, Lev (2007) „Remixelhetőség” In Halácsy Péter – Vályi Gábor– Barry Wellman (szerk.) *Hatalom a mobiltömegek kezében*. Budapest, Typotex/MOKK, 79-90.
- Marcus, George E. (1995) Ethnography in/of the world system: the emergence of multi-sited ethnography In *Annual Review of Anthropology*. Vol 24., 95-117.
- Markham, Annette .N. (2004) Reconsidering self and other: the methods, politics, and ethics of representation in online ethnography. In Norman K. Denzin - Yvonna S. Lincoln (szerk.) *Handbook of qualitative research*. Thousand Oaks: Sage, 247-284.
- Maróy Ákos (2004) Virtuális Közösségek. (elektronikus dokumentum) <http://www.niok.hu/download/vc.pdf> (Letöltve 2010. 04. 12.)
- Marshal, McLuhan (2001) *A Gutenberg-galaxis*. A tipográfiai ember létrejötte. Budapest: Trezor Kiadó.
- Mester Tibor (2004) Virtuális közösségek – digitális zene és fájlcsere az Interneten. In *Ica Naplója* 2004/20 11-15.
- Mester Tibor (2007) Milyen a „jó kép”? A fotóra vonatkozó beszédmód a közösségi digitális gyűjteményekben, a fotozz.hu példáján. (kézirat)
- Mester Tibor (2010) Virtuális közterek. A városi tér és az új technológiai tér találkozási pontjai. In Szijártó Zsolt (szerk) *Köz/tér. Fogalmak, nézőpontok, megközelítések*. Budapest: Gondolat, 201-231.
- Mészáros Rezső (2001) *Kibertér. A földrajzi tudás új dimenziói.*, Szeged: Hispánia Kiadó.
- Meyrowitz, Joshua (1985). *No sense of place: The impact of electronic media on social behavior*. New York, Oxford University Press.
- Meyrowitz, Joshua (2005). A globális hajnala: A hely és önazonosság új élménye a globális faluban. In *Világosság* 2005.(6), 29-36.
- Meyrowitz, Joshua (2003) Médiumelmélet. In Fábri György–Kondor Zsuzsanna (szerk.): *Az információs Társadalom és a kommunikációtechnológia elméletei és kulcsfogalmai*. Budapest: Századvég, 205-232.
- Mitchell, William J. (1995) *City of bits. Space, place and the infobahn*. Cambridge, Mass.: MIT Press

- Mitchell, William J. (1999) "Replacing Place." In Peter Lunenfeld (szerk) *The Digital Dialectic New Essays on New Media*, Cambridge (Mass.): MIT Press, 112-128.
- Molnár Szilárd (2005) A társadalmi tőke növelésének lehetőségei az információs társadalomban. Hidak és szakadékok (online publikáció)
http://www.allamreform.hu/letoltheto/szocialis_ugyek/hazai/Molnar_Szilard_A_tarsadalmi_toke_novelesen_ek_lehetosegei.pdf (letöltve 2010. 09. 18.)
- Nagy Barbara (2007) Új lencsék egy új társadalmi jelenség vizsgálatában: – a digitális egyenlőtlenségek kutatásának átfogó szemléletéről In. *Szociológiai Szemle*. 2007/1-2. 16-28.
- Nagy Károly Zsolt (2006) Interaktív etnográfia. In *Tabula* 9. évf., 2. sz., 333-350.
- Nagy Réka (2007) Digitális egyenlőtlenségek a fiatalok körében: mítosz vagy valóság? In *Információs társadalom*. 7(2), 17-30.
- Negroponte, Nicholas (2002): *Digitális létezés*. Budapest: Typotex.
- Nyíri Kristóf (1991) „Castells: The Information Age”: Könyvismertetés. In *Replika* 36. (1999 június) 157-181.
- Nyíri Kristóf (1999) Az írásbeliségről és néhány új médiumról. In. Béres István-Horányi Özséb *Társadalmi kommunikáció*. Budapest: Osiris. 117-128.
- Ortner, Sherry B. (1998) Generation X: Anthropology in a Media-Saturated World In *Cultural Anthropology*. 13(3), 414-440.
- Papacharissi, Zizi (2002). The presentation of self in virtual life: Characteristics of personal home pages. *Journalism and Mass Communication Quarterly* 79(3), 643-660.
- Papacharissi, Zizi (2003) A virtuális szféra. In. *Médiakutató* 6. (2003. tavasz), 119-137.
- Pintér Róbert: A globális információs társadalom: Castells – The Information Age In *Jel-Kép*, 2000/3, 11-26.
- Porter, Constance Elise (2004) A Typology of Virtual Communities: A Multi-Disciplinary Foundation for Future Research. In *Journal of Computer mediated Communication* vol 10. no. 1 (online publikáció)
<http://jcmc.indiana.edu/vol10/issue1/porter.html>
- Putnam, Robert David (1995) Bowling Alone: America's Declining Social Capital. In *Journal of Democracy*. 6(1), 65-78.
- Ren, Youqing – Kraut, Robert – Kiesler, Sarah (2007). Applying common identity and bond theory to design of online communities. In *Organization Studies* 28 (3), 377-408.
- Resnick, Paul. (2002) Beyond Bowling Together: SocioTechnical Capital. In John M. Carroll (szerk.) *Human Computer Interaction in the New Millenium*. Wokingham: Addison-Wesley. 247-272.

- Révész György (2007): Személyiség, társadalom, kultúra – a pszichoszociális fejlődés erikson-i koncepciója. In: Gyöngyösiné Kiss Enikő – Oláh Attila (szerk.): *Vázlatok a személyiségről. A személyiséglélektan alapvető irányzatainak tükrében*. Új Mandátum. Budapest. 224-243.
- Rheingold, Howard (1993) *The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier*. New York: Basic Books. <http://www.rheingold.com/vc/book> (letöltve 2010. 09. 06)
- Rheingold, Howard (1994) Mindennapi élet a cyberspace-ben." In *Replika 15-16, 1994/december, 293-312*.
- Rheingold, Howard (1995) *Virtual Community and Civic Life in Amsterdam*. online publikáció. <http://www.well.com/~hlr/tomorrow/amsterdam.html> (módosítva 1995. 09. 05., letöltve 2010. 09. 18.)
- Rheingold, Howard (2007) Smart mobs: hatalom a mobiltömegek kezében. In: Halácsy Péter - Vályi Gábor - Wellmann, Berry (szerk.) *Hatalom a mobiltömegek kezében*. Budapest: Typotex Kiadó. 213-245.
- Ropolyi László (2006) *Az Internet természete. Internetfilozófiai értekezés*. Budapest, Typotex.
- Sassen, Saskia (2001) The Topoi of E-space. Global cities and global value chains. In *Sarai Reader 1.0*. Delhi-Amsterdam: CSDS- SONM. 2001. 24-32.
- Sharf, Barbara F. (1999) Beyond Netiquette. The Ethics of Doing Naturalistic Discourcs Research ont he Internet. In Steve Jones (szek.) *Doing Internet Research. Critical Issues and Methods for Examining the Net*. London: Sage. 243-256
- Shields, Rob (1996) *Cultures of the Internet: Virtual Spaces, Real Histories, Living Bodies*. London: Sage.
- Short, John – Williams, Ederyn – Christie, Bruce (1976). *The social psychology of telecommunications*. Toronto: Wiley.
- Slater, Don (2002) Social relationships and identity online and offline In Lievrouw, Leah and Livingstone, Sonia, (eds.) *Handbook of new media: social shaping and consequences of ICTs*. Sage Publications: London, 533-546.
- Sproull, Lee – Keisler, Sarah (1986). Reducing social context cues: Electronic mail in organizational communication. *Management Science*, no. 32, 1492-1513.
- Standage, Tom (1998) *Victorian internet*. Walker Publishing, New York.
- Stanoevska – Slabeva, Katarina – Schmid, Beat F. (2001) A Typology of Online Communities and Community Supporting Platforms In *Proceedings of the 34th Hawaii International Conference on System Sciences* vol. 7. 1-10.
- Sterne, Johnatan (1999) „Thinking the Internet. Cultural Studies Versus the Millenium” In Steve Jones (szek.) *Doing Internet Research. Critical Issues and Methods*. London: Sage. 257-288
- Steve Jones (szerk.) (1997) *Virtual Culture: Identity and Communication in Cybersociety*. Thousand Oaks-London-Delhi: Sage.

- Steve Jones (szerk) (1999) *Doing Internet Research. Critical Issues and Methods*. London: Sage.
- Stone, Allucquere Rosanne (1995) A szellem teste. In *Replika*, 1995/17-18, 297-323.
- Strathern, Marilyn (2000) Abstraction and decontextualisation: an anthropological comment. In *Cambridge Anthropology*, no. 22, 52-66.
- Stuart Hall (1997) A kulturális identitásról. In Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*, Osiris Kiadó, Budapest. 60-86.
- Szakadát István (2006) *Új média, hálózati kommunikáció*. In: S.Nagy Katalin (szerk.), Szociológia, egyetemi jegyzet, Budapest: Typotex, 165-178.
- Szalóki Gabriella (2006) *Virtuális együttlét, valós siker: az online közösségek*. In: *Tudományos és műszaki tájékoztatás*. 2006/9. , 409-421.
- Terestyéni Tamás (2006) *Kommunikációelmélet*. Budapest, AKTI-Typotex.
- Thrift, Nigel (2006) Space In *Theory, Society and Culture*, Vol. 23 (2-3), 139-146.
- Toffler, Alvin (2001) *A harmadik hullám*. Budapest: Typotex Kft. Elektronikus Kiadó.
- Turkle, Sherry (2008) Always-on/Always-on-you: The Tethered Self. In *Handbook of Mobile Communication Studies*, James E. Katz (szerk). Cambridge, MA: MIT Press. 121-137.
- Turkle, Sherry. (1995). *Life on the screen: Identity in the age of the Internet*. New York: Simon and Schuster.
- Vályi Gábor (2004) Alulról jövő kulturális globalizáció és az internet. In *Médiakutató*. 5(2) 2004. nyár , 95-114.
- Vályi Gábor (2007) Hálózati közösségek és kommunikáció In Halácsy Péter - Vályi Gábor - Barry Wellman (szerk.): *Hatalom a Mobiltömegek kezében*. Budapest, Typotex 113-130.
- Van Dijk, Jan (1999) *Network Society. Social Aspects of the New Media*. Thousand Oaks-London-Delhi: Sage. 1999.
- van Dijk, Jan A. G. M. (1999) The One-Dimensional Network Society of Manuel Castells. In *New Media & Society* vol 1. No 1., 127-138.
- Wallace, Patricia (2002) *Az internet pszichológiája*. Budapest: Osiris.
- Walther, Joseph B. (1992). Interpersonal effects in computer mediated interaction. A relational perspective. In *Communication Research*. no. 19., 52-90.
- Webster, Frank (2007) Az információ és az információs társadalom fogalma In Angelusz – Tardos - Terestyéni (szerk.) In *Média, nyilvánosság, közvélemény* (szerk:). Budapest: Gondolat, 956-986.

Wellman, Barry – Guila, Milena (2007) A netszörfözök nem utaznak egyedül: virtuális közösségek mint valódi közösségek. In Halácsy Péter -Vályi Gábor - Barry Wellman (szerk.) *Hatalom a Mobiltömegek kezében*. Budapest: Typotex, 143-186.

Wellman, Barry – Haase, Anabel Quan – Witte, James – Hampton, Keith (2002): Növeli, csökkenti vagy kiegészíti az Internet a társadalmi tőkét? In *Információs Társadalom*, 2 (1) 5-25.

Wellman, Barry (2004) The three ages of internet studies: ten, five and zero years ago. In *New Media & Society* 6 (1): 123–129.

Wellman, Berry – Salaff, Janet – Dimitrova, Diminitria – Garton, Laura – Gulia, Milena - Haythornthwaite, Caroline (1996) Computer Networks as Social Networks: Collaborative Work, Telework, and Virtual Community. *Annual Review of Sociology* 22, 213-238.

Welsch, Wolfgang (2000): Virtual to Begin with? In Mike Sandbothe - Winfried Marotzki (szerk.) *Subjektivität und Öffentlichkeit. Kulturwissenschaftliche Grundlagenprobleme virtueller Welten*. Köln: Herbert von Halem, 25-60.

Wesch, Michael (2007) What is Web 2.0? What does it mean for anthropology? Lessons from an accidental viral video. In *Anthropology News*, 2007. május, 30-31.

Williams, Raymond (1974) *Television: Technology and Cultural form*. London: Collins.

Windley, Phillip J. (2005) *Digital identity*. Sebastopol: O'Reilly.

Yee, Nick (2007) The Proteus Effect: Behavioral Modification via Transformations of Digital Self-Representation (kézirat, doktori disszertáció) http://www.nickjee.com/pubs/Dissertation_Nick_Yee.pdf (letöltve 2010. 04. 19.)

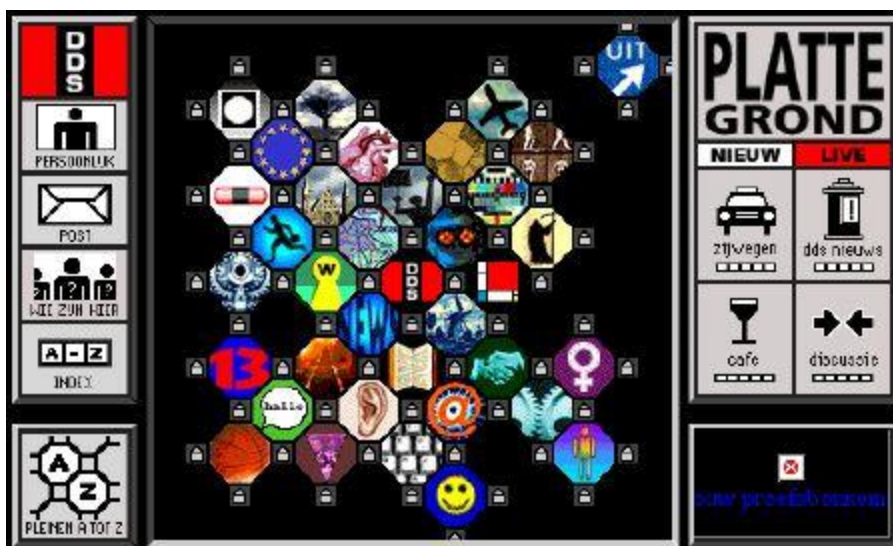
Z. Karvalics László (2004) *Bevezetés az információtörténelembe*. Budapest: Gondolat – Infónia.

Z. Karvalics László (2007) Információs társadalom-mi az? In Pintér Róbert (szerk.) *Az információs társadalom*. Budapest: Gondolat-Új Mandátum. 29-46.

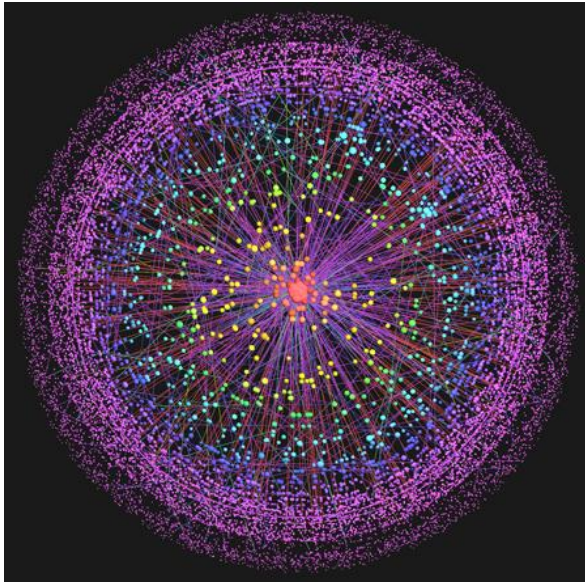
MELLÉKLETEK

1. kép Egy tipikus BBS oldal menürendszere a nyolcvanas évekből
 (Forrás: <http://gongszeto.squarespace.com/journal/2008/12/23/do-you-miss-bbss.html>)

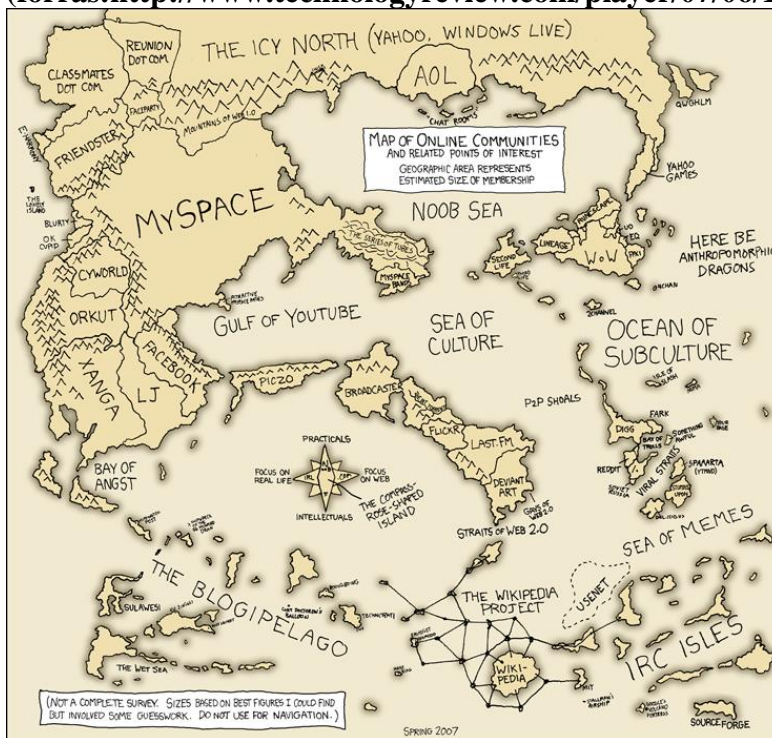

2. kép A digitális Amsterdam (DDS) harmadik, már grafikus menürendszere.
 (forrás: http://reinder.rustema.nl/dds/rise_and_fall_dds4.jpg)

3. kép Az internet térképe 2007-ben, Alvarez-Hamelin és munkatársai által írt Lanet-vi program segítségével megjelenítve.

(forrás: <http://www.technologyreview.com/player/07/06/19Rowe/images/1.jpg>)

4. kép Az internet térképe az online közösségek tagjainak aktivitása alapján, Randall Munroe karikatúrája.

http://imgs.xkcd.com/comics/online_communities_small.png

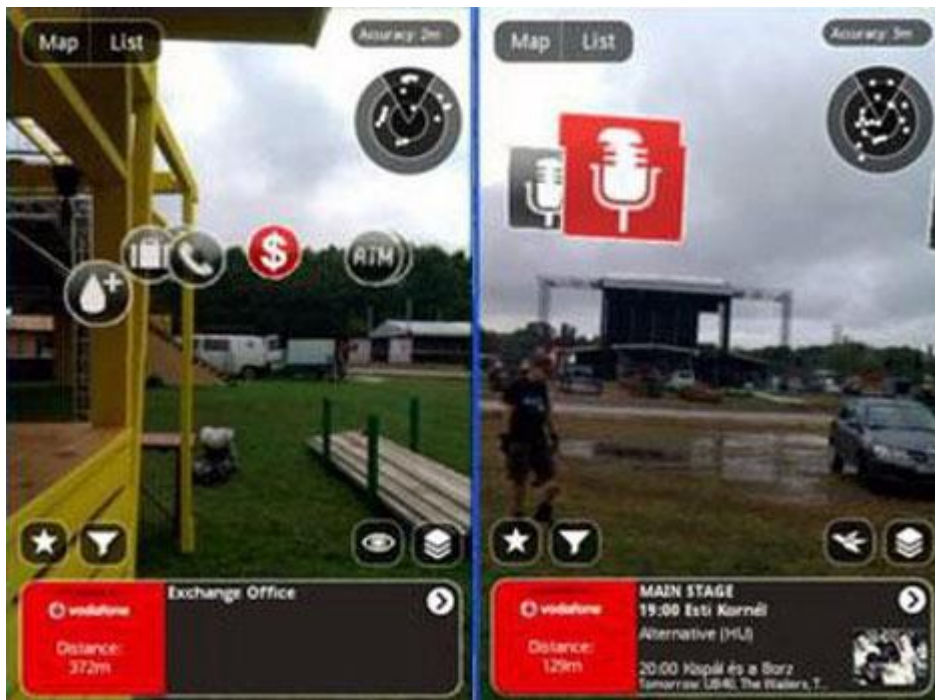
5. kép Augmentált virtuális valóság: utcaképp a SecondLife virtuális Dublinjából, a program Ham Rambler által készített kiegészítésében.

<http://www.urbaninsight.com/images/articles/2life-19-dublin.jpg>

6. kép Augmentált virtuális valóság: Vonnegut interjú a Second Life-ban (*Infinite Mind*, 2007)

<http://video.google.com/videoplay?docid=-2140455044291565033#>

7. kép Augmentált fizikai valóság: a Layar alkalmazás a mobiltelefon kamerájának képére vetítve jeleníti meg a tájékozódást segítő információkat; a képen a 2010-es Sziget fesztiválhoz készített kiegészítés.

(Forrás <http://audioporncentral.com/wp-content/uploads/2010/08/sziget-layar.jpg>)

fotózz! ALLANDÓ TAMOGATÓINK: Nikon DIGITCAM MIKR@SAT OLYMPUS

53.774 felhasználó
175.473 aktív fénykép
1.924.946 értékelés
2003. október 1. óta

fotózz, ne csak kattints Pixinfo.com főoldal | cikkek | hírek | apróhirdetések | Pixinfo.com BLOG | Pixinfo.com FÓRUM | Fotózz.hu Klub

BELÉPÉS
név: _____
jelszó: _____
BELÉPÉS

REGISZTRÁCIÓ **ISMERTETŐ**

FŐOLDAL **HIRDETŐTÁBLA**

FOTÓK **CIKKEK**

A LEGJOBB FOTÓK **PROFI ÉRTÉKELÉSEK**

FELHASZNÁLÓK **AZ UTOLSÓ 24 ÓRA LEGJOBB FOTÓJA** **AZ ELMÚLT HÉT LEGJOBB FOTÓJA** **AZ UTOLSÓ 30 NAP LEGJOBB FOTÓJA** **A HÉT LEGKEVESEBB ÉRTÉKELT KÉPE**

SAJÁT FOTÓK **ÚJ VÉLEMÉNYEK** **ÚJ VÁLASZOK** **FOTÓK FELTÖLTÉSE** **ISMERTETŐ** **SZABÁLYZAT** **TÁMOGATÁS** **CHAT**

KATEGÓRIÁK
 absztrakt [?] **AZ ELŐZŐ NAP LEGAKTÍVABB ÉRTÉKELŐI**
 abszurd [?]

NÉV	FELTÖLTÖTT KÉP	IRT/ELFOGADOTT ÉRTÉKELÉSEK	ELÉRT ÁTLAG
Maqviv84	3	72/40	3,66
balli	362	3502/3303	4,71
Dante Darker	0	20/12	0

 akt [?] **NÉHÁNY FOTÓ AZ ELMÚLT 30 NAPBÓL**
 állatfotók [?]
 barlangfotók [?]
 családi/femlékép [?]
 csendélet [?]
 csillagászat/égbolt [?]

Canon EOS 550D
A Canon új tükörreflexes fényképezőgépe
Vás: 199.900,- Ft
Vás+18-55mm IS objektív kít: 229.900,- Ft
További ajánlatainkért kérjük kattintson ide!

Pixinfo.com Blog
 Canon EOS-550D tesztfotók
 Tavaszi tesztfotó dómping: Nikon Coolpix L110, P100, Panasonic DMC-TZ10
 Olympus E-P1 ISO tesztképek RAW-ból
 Canon PowerShot G11 tesztfotók
 Az első tucat Canon EOS-7D tesztfotók
 Panasonic Lumix DMC-GF1 tesztfotók
 Nikon D300s tesztfotók

8. kép A Fotózz! aktuális nyitóoldala.

online időjárás-jelentés

Hírek
Hét új videóval bővült videótárunk
Orálisítás március 28-án, vasárnap hajnalban

2010-04-06 00:31:22
Soltvadkert
7,3°C
89 %
Észlelési napló

[Előrejelzések](#) • [Megfigyelések](#) • [Térképek](#) • [Hírek](#) • [Fórum](#) • [Ismeretterjesztés](#) • [Gyakori kérdések](#) • [Magunkról](#) • [Médiatár](#) • [Archívum](#)

[36 óras előrejelzés](#) • [Távolabbi kilátások](#) • [Részletes előrejelzés](#) • [Előrejelzési térképek](#) • [Előrejelzési verseny](#) • [Termik számítások](#) • [Egyéni előrejelzések](#)

Bejelentkezés

Regisztráció | Elfelejtett jelszó

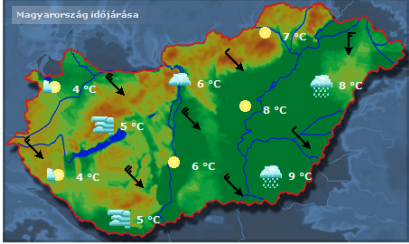
Név: (kis és nagy betű számít!)

Jelszó:

Nyugaton napos és szeles idő, keleten még sok felhő kisebb csapadékkal

Előrejelző: antbulvár Készült: 2010-04-05 18:18:34

! Az előrejelzéseink naponta kétszer frissülnek. Minden nap, lehetőség szerint délelőtt 10 illetve este 18 óráig bezárólag kerül fel a legfrissebb előrejelzés a www.metnet.hu-ra.

Magyarország kedd reggel

Az éjszakai órákban a Dunántúlon nyugat felől megkezdődik a felhőzet csökkenése, az ország nagy részén azonban marad az erősen felhős vagy borult ég. Eleinte többfelé, majd reggel már inkább csak az ország keleti felén várható eső, záporosó.

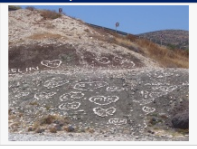
Az északnyugati szelet sokfelé kísérik erős, a Dunántúlon és a középső ország részben viharos lökések. A legerősebb széllokációk a Dunántúli-középhegység magasabb részein, illetve a Balaton térségében érhetik a 85-90 km/h-t is.

A hőmérséklet reggelre általában 3 és 9 fok közé csökken.

Délelőtt a Dunántúlon változóan, másutt még erősen felhős vagy borult lesz az ég, csapadékok egyre inkább a keleti ország részben valószínűk.

Meghallgatott (BME-TMIT SpeechLab):

Utolsó kép

1% felajánlás a Metnet.hu-nak

1% Adjon egy részt a civilnek!

Amatőr Meteorológusok Egyesülete

1818983-1.42

A szervezet további adatai a nonprofit.hu-n

Kíváncsi más szervezetekre is?
Keressen a Nonprofit Önképző Adatbázisban 11 000 további civil szervezet között!

9. kép A Metnet aktuális nyitóoldala.

Metnet fórumok

A témák leírásai a [jelre kattintva](#) érthetők el.

Események				
2010.09.25-26. Mediterrán ciklon	@Zgrót@	2010-09-29 14:41:36	84	
2010.09.16-18 Hidegfront	bluli	2010-09-20 20:13:59	119	
2010.09.10-11. Mediterrán ciklon	Bakonyvár	2010-09-17 09:03:04	138	
2010.08.30-31. Ciklon	felhőcske	2010-09-02 22:18:11	80	
2010.08.27-28. Hidegfront	Salo	2010-09-01 19:10:58	55	
További témák...				
Szakmai témák				
Időjárás visszatekintő	Snowhunter	2010-11-09 11:26:24	18931	
Rövidtávú esélylatolgatások	Sprinterx2	2010-11-05 22:51:00	760	
Hosszútávú esélylatolgatások	fool*	2010-11-09 23:36:48	65571	
Kérdések és válaszok	Floo	2010-11-09 22:21:35	16172	
Külföldi időjárás események	ripley-téli észlelő	2010-11-09 21:07:34	4098	
Globális jelenségek	Nanovich*	2010-11-09 22:42:12	126	
Hurrikánok és tájfunok	lász	2010-11-09 08:11:32	2905	
Éghajlatváltozás	szeke	2010-11-03 14:14:31	7127	
Modell-iskola	LeviG	2010-11-04 22:00:30	482	
Meteorológiai társalgó	aszi	2010-11-10 01:04:31	190529	
Meteorológia és társtudományai				
Hydroinfo	mzs	2010-10-30 09:08:53	2854	
Földtan	Noli	2010-11-09 17:15:41	1201	
Agrometeorológia	Hari	2010-11-08 17:23:38	2715	
Bioszféra	Noli	2010-11-09 19:01:19	26086	
Sportrepülés	Noli	2010-10-16 20:03:52	878	
Légköroptika	farkasalex	2010-11-10 00:02:40	36451	
Csillagászat	Salo	2010-11-07 12:44:41	5912	
Metotech				
Meteorológiai műszerek otthon	B.Kimi	2010-11-09 20:44:37	13668	
Informatika	Maci01	2010-11-10 00:01:26	5156	
Fotóiskola	galervin93	2010-11-09 21:43:42	5553	
Metnet				
Információk az előrejelzési versenyhez	Salo	2010-11-10 00:09:33	39891	
Metnet találkozók	LAM	2010-11-09 17:59:10	21121	
Archívum				
További témák...				

10. kép A Metnet fórumrendszere.